

МАЗУР Г.Ф.

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
РОЗВИТОК СЕЛА**

Умань – 2008

УДК 330.111.66:338.43:332.14

Рецензенти:

О.І. Здоровцов, доктор економічних наук, професор
Уманського державного аграрного
університету

А.Г. Мазур, доктор економічних наук, професор Вінницького державного аграрного університету

О.В. Ульянченко, доктор економічних наук, професор Харківського національного аграрного університету

Рекомендовано до друку вченою радою
Уманського державного аграрного університету
(протокол № 2 від 06.11.2008 року)

Проблеми соціально-економічного розвитку села. Мазур Г.Ф.
– Умань: УДАУ, 2008. – 213 с.

У монографії розглянуто теоретичні основи соціально-економічного розвитку села, стан і тенденції соціально-економічного розвитку АПК України та Вінницької області. Наведено шляхи управління соціально-економічним розвитком сільських територій і громад. Книга буде корисна працівникам органів державного управління і самоврядування, науковцям, що займаються проблемами соціально-економічного розвитку села, а також студентам вищих навчальних закладів.

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП	5
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА	7
Суть та умови функціонування сільської поселенської мережі	7
Соціальна інфраструктура як основа функціонування сільської поселенської мережі	16
Нормативно-правова база соціально-економічного розвитку села	33
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ ТА ПІДХОДИ ДО ЙОГО ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ	54
Стан сільського господарства України	54
Інтегральна оцінка рівня розвитку сільських територій регіону	70
УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	50
Системно-цільовий напрям удосконалення сільської соціально-економічної інфраструктури.	50
Удосконалення механізму формування та соціально-економічного розвитку села на регіональному рівні ..	72
Обґрунтування ринкових засад розвитку сільської соціальної інфраструктури	98
ЛІТЕРАТУРА	111
ДОДАТКИ	130

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АПВ	агропромислове виробництво
АПК	агропромисловий комплекс
ВРХ	велика рогата худоба
ЖКГ	житлово-комунальне господарство
РРСІ	рівень розвитку соціальної інфраструктури
РЕР	рівень економічного розвитку
ССІ	сільська соціальна інфраструктура
ФАП	фельдшерсько-акушерський пункт
ЦРЛ	центральна районна лікарня

ВСТУП

На сучасному етапі формування соціально орієнтованої економіки європейського типу в Україні особливої актуальності набуває проблема соціально-економічного розвитку села. Із набуттям незалежності нашої держави вона є ключовою і набула особливої гостроти. Забезпечення функціонування та розвитку соціальної сфери є одним з головних завдань реформування аграрного сектору.

Соціально-економічний розвиток являє собою матеріальну та організаційну основу задоволення життєвих потреб сільського населення. Проте спад сільськогосподарського виробництва, зниження реальних доходів сільських жителів, руйнування мережі підприємств та організацій соціальної інфраструктури, низький рівень соціального забезпечення призводять до погіршення умов життя населення, загострення демографічної ситуації.

У сільській місцевості проживає близько третини населення України, зайнята п'ята частина працівників, сконцентровано майже чверть виробничих фондів. Тому невідкладним завданням на сучасному етапі є не тільки досягти рівня економічного розвитку провідних країн, але й значно підвищити життєвий рівень українського населення як основного елемента соціально-економічної системи будь-якої держави. Важливим напрямом діяльності в межах цих завдань є впровадження державної регіональної політики та пріоритет соціально-економічних питань у процесі державного управління на всіх рівнях.

Сучасний стан соціальної сфери у сільській місцевості характеризується глибоким занепадом об'єктів соціального призначення та згортанням видів послуг або їх невідповідністю соціально-економічному становищу сільського населення. Нині сільська соціальна сфера в основному підтримується лише суб'єктами господарювання АПК. Проте їх допомога – це, як правило, фінансування поточних витрат, без яких відповідні установи взагалі не змогли б функціонувати.

Соціальна сфера села, як економічна категорія, є об'єктом

широкого соціально-економічного та демографічного вивчення. Вплив реформування економічних відносин на соціальні проблеми ще недостатньо досліджено як у теоретичному, так і прикладному аспектах. У монографії розглянуті теоретичні основи та тенденції соціально-економічного розвитку села, намічені шляхи його удосконалення.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА

Суть та умови функціонування сільської поселенської мережі

Територія будь-якої держави характеризується цілісністю й відносною автономністю. Цілісність її ґрунтується, насамперед, на історичних, економічних, географічних, демографічних особливостях, етнічних і культурних традиціях. Відносна автономність ґрунтується переважно на функціональній основі, тобто здатності конкретної території відносно самостійно здійснювати адміністративно-управлінську, виробничо-економічну, соціально-культурну діяльність і на цій основі задовольняти свої автономні життєві й соціальні потреби. Проте розвиток будь-якої локальної території завжди має здійснюватися в тісній взаємодії з територіальним довкіллям. Тобто автономний територіально-еволюційний процес відбувається під впливом інтересів прилеглих територій. Їх поєднання має здійснюватися за допомогою генеральних схем районної, обласної й регіональної забудови.

До таких територій належить і сільська поселенська мережа. За визначенням П.Т. Саблука [148], вона характеризується як сукупність населених пунктів (облаштованих місць постійного проживання людей), розташованих у сільській місцевості. Інтерпретувати поняття “село” можна таким чином: це населений пункт, жителі якого зайняті переважно в сільськогосподарському виробництві.

Поняття поселенської мережі доповнює О.Г. Булавка: “... сільська поселенська мережа – це не лише місце зосередження населення, а й певна форма адміністративно-територіального утворення, що має диференційовано в кожному з поселень органічно поєднувати економічний і соціальний потенціал з метою підвищення рівня та якості життя його жителів” [56].

В основу сучасного поділу поселень на міські та сільські покладено відмінності в характері матеріального виробництва,

що має визначальний вплив на розмір і розміщення поселень. Якщо розвиток міських поселень пов'язаний з розміщенням промислових підприємств, об'єктів будівництва та транспорту, то сільських – із використанням землі й функціонуванням сільськогосподарського виробництва. Для сільських поселень характерні також більша, порівняно з міськими, віддаленість від місць прикладання праці, тісний зв'язок населення з природним середовищем тощо.

Концепція багатофункціонального розвитку українського села ґрунтується на таких положеннях:

- по-перше, всі села, які входять нині в поселенську мережу України і придатні для життя людей, треба відроджувати й розвивати з урахуванням тих функцій, які їм належить виконувати в перспективі;

- по-друге, поряд із вкладенням коштів у соціальний розвиток поселень – центрів систем соціального обслуговування – пріоритетним слід вважати соціальне й виробниче будівництво, пов'язане із створенням робочих місць для сільських жителів за місцем проживання у малих, віддалених селах для вирівнювання умов життя у різних категоріях поселень, недопущення їх вимирання. З огляду на необхідність функціонування українського села, у процесі формування системи розселення, розвитку опорних центрів обслуговування його жителів важливо чітко визначити функціональне призначення кожного з існуючих сільських населених пунктів;

- по-третє, відродження українського села можливе лише на основі його багатофункціонального розвитку.

Великий вплив на сільську поселенську мережу в Україні мали процеси, що відбувалися в сільському господарстві у 60-х роках минулого століття. Концентрація аграрного виробництва та його індустріалізація призвели до втрати невеликими поселеннями багатьох виробничих функцій, звуження виробничої сфери, зменшення потреби у трудових ресурсах. За таких умов значна частина малих сіл опинилася поза виробничим процесом

і була приречена на поступове вимирання.

Сільське поселення – це просторове середовище постійного або тимчасового проживання населення, що забезпечується раціональним поєднанням виробничого та соціального потенціалів з метою найбільш ефективного виконання функцій переважно сільськогосподарського призначення.

Основними показниками сільської поселенської мережі є :

- кількість сільських населених пунктів;
- густота поселень;
- структура населених пунктів за людністю (за чисельністю проживаючих);
- структура населених пунктів за їх юридичним статусом (поселенсько-функціональна значущість).

Серед поселень у сільській місцевості можна виділити два основних функціональних типи:

– багатofункціональні (агропромислового профілю), на території яких розташовані сільськогосподарські та промислові підприємства, комплекс об'єктів соціальної інфраструктури, що надають населенню послуги періодичного й повсякденного попиту;

– монофункціональні (аграрного та іншого профілю): села аграрного типу, на території яких розташовані сільськогосподарські підприємства, об'єкти соціальної інфраструктури, що надають населенню послуги періодичного та повсякденного попиту; села виробничих підрозділів і центри невеликих спеціалізованих господарств, на території яких розташовані сільськогосподарські виробничі центри, об'єкти соціальної інфраструктури, що надають населенню послуги первинного попиту; села несільськогосподарського профілю, на території яких розташовані окремі об'єкти соціальної інфраструктури, що надають населенню послуги первинного попиту.

За функціональною ознакою сільські поселення можуть бути й несільськогосподарськими, це – селища лісгоспів, дачні поселення, табори відпочинку, заповідники, шляхові дільниці та

інші дрібні селища, які не пов'язані з сільськогосподарським виробництвом.

Сучасну демографічну ситуацію, що склалася у сільській місцевості України, можна визначити як кризову. Вона створює серйозну загрозу відтворенню селянства й веде до вимирання українського села. Головним чинником, що зумовив зменшення чисельності сільського населення останнім часом, було його природне скорочення. Критичний демографічний стан у сільській місцевості характеризується не тільки погіршенням кількісних, але і якісних параметрів процесів відтворення населення. Абсолютне і відносне зменшення сільського населення супроводжується інтенсивним старінням, значним зниженням народжуваності, зростанням смертності, збереженням інтенсивного міграційного відпливу сільської молоді, скороченням тривалості життя, погіршенням здоров'я.

Із соціального погляду сільські населені пункти є середовищем відтворення населення та трудового потенціалу. Процес сільського розселення необхідно аналізувати комплексно, як вже зазначалося, враховуючи соціальні, географічні, етнографічні та інші чинники, що мають регіональні особливості. Характерна риса сільських поселень – нерівномірне розміщення по території України. Різні області характеризуються досить істотним коливанням такого показника, як густина сіл, що дає уявлення про міру насиченості території поселеннями та рівень її заселення.

Важливим показником, який характеризує поселенський потенціал, а також соціальні функції поселень, є співвідношення між сільськими й міськими населеними пунктами. Поняття “людність поселення” дає змогу визначати тенденції концентрації або розосередження населення.

Для відстеження динамічних процесів у сільській поселенській мережі за людністю Державний комітет статистики України виділяє такі групи сіл: до 49 жителів; 50-99; 100-199; 200-299; 300-499; 500-999; 1000 і більше жителів.

У свою чергу вчені П.Т. Саблук і М.К. Орлатий [148] вказують, що сільські поселення за людністю поділяються на такі:

- великі села (з кількістю населення понад 500 осіб);
- середні села (з кількістю населення 200–500 осіб);
- малі села (з кількістю населення до 200 осіб).

Крім того, з великих сіл виділяють найбільші (понад 5000 жителів), а з малих сіл – дрібні (до 50 жителів).

Село, як адміністративно-територіальна одиниця (сільська або селищна рада), може мати у своєму складі один або кілька населених пунктів у комплексі з дрібними та спеціальними поселеннями. Як правило, віддаленість останніх не повинна перевищувати 4-5 км від центрального поселення. Просторове розміщення сільських поселень, їх розміри за наявним населенням, використанням землі, трудових ресурсів, засобів праці – визначальні чинники, які безпосередньо впливають на розселення.

Управління сільською місцевістю – це, насамперед, організаційно-виробниче впорядкування території та конкретних місць проживання сільського населення, які в умовах чинної системи демократичних прав і свобод приймають самостійні рішення з метою розв’язання місцевих проблем самозабезпечення і самофінансування відтворювальних процесів, поєднання місцевих і державних інтересів на основі оптимальної децентралізації управління, врахування інтересів усіх соціальних груп населення.

Кожне сільське поселення незалежно від його людності повинно мати оптимальне забезпечення об’єктами соціально-культурного призначення. У минулому це залежало від економічної спроможності сільськогосподарських підприємств, тому соціально-економічний розвиток носив переважно епізодичний характер. Малі села завжди залишалися поза межами цих процесів, що зумовлювало їхній занепад і виникнення проблеми неперспективних сіл. Унаслідок цього такі поселення поступово втрачали статус населеного пункту й зникали.

Створення нових адміністративно-територіальних одиниць

фактично призводить, по-перше, до збільшення адміністративного апарату місцевих органів влади та, по-друге, скорочення середньої людності однієї адміністративно-територіальної одиниці.

Децентралізація адміністративно-територіального розвитку сільських територій сприяє більш чіткому виявленню негативних процесів й ефективному їх усуненню. Розукрупнення поселенської мережі зумовлює подальшу руйнацію створеної за тривалий період часу потужної виробничої та соціальної інфраструктури. Крім того, через нинішню фінансову скруту будівництво відповідних об'єктів у межах новостворених адміністративно-територіальних одиниць є проблематичним. Тобто село втрачає привабливість не лише для проживання, а й для виробничої діяльності в аграрному секторі.

Відсутність виробничих підрозділів у переважній більшості населених пунктів, втрата ними господарських функцій зумовлюють деструктивні явища в територіально-господарській організації сільських територій. Велика площа землі перебуває поза виробництвом сільськогосподарської продукції, погіршується загальний стан сільського господарства.

Поширеними у науковій літературі характеристиками регіонів є такі як “відсталий”, “проблемний”, “кризовий” та “депресивний”. Загалом ці поняття тісно переплітаються, однак мають і деякі відмінності. Коли йдеться про комплексну характеристику регіону, зокрема про низькі показники соціально-економічного розвитку, які значно поступаються середньостатистичним державним, то його доцільно віднести до “відсталого регіону”. За ознаками екологічного стану, наближеності до кордону, наявності конфліктних ситуацій тощо, класифікують такий регіон як “проблемний”.

Характеристика “кризових” територій здійснюється за економічними показниками: спад виробництва, зростання безробіття, зниження рівня життя населення тощо, а до категорії “кризових” належать території, які характеризуються складною

екологічною ситуацією, наприклад, так звана “Чорнобильська зона”. Якщо застій “кризового” регіону набуває затяжного характеру і він не в змозі самостійно подолати негативні тенденції розвитку, то така територія характеризується як “депресивна”. Проте це не означає, що вона втрачена для економічного зростання. Вона має шанси швидко перейти до стабільного розвитку, але за умови цільової й комплексної підтримки та мобілізації ресурсів. При цьому важливою є роль як внутрішніх ресурсів (фінансових і людських), так і зовнішніх (державна підтримка).

Зміни в сільській поселенській мережі України, трансформація великих поселень у середні, середніх – у малі та дрібні на фоні різкого зменшення бюджетного фінансування негативно впливають на функціонуючу мережу об’єктів соціальної інфраструктури.

Перехід аграрної сфери економіки до ринкових відносин вимагає удосконалення економічного механізму управління і функціонування сільської соціальної інфраструктури. Державне управління нею має здійснюватися на всіх рівнях за провідної ролі місцевих органів управління та самоврядування, на які покладаються питання регулювання діяльності всіх господарських структур, участі у формуванні соціальних програм, оподаткування й розподілу коштів.

Головною метою удосконалення економічного механізму управління соціальним розвитком села є забезпечення комплексного розвитку інфраструктури сільських територій та поліпшення умов життя сільського населення. Необхідно змінювати структуру соціально-культурного, побутового, торгового обслуговування населення. До останнього часу основна увага приділялася розвитку саме центрів обслуговування, причому високого рівня: обласних, міжрайонних, районних. Це змушує сільське населення багато часу витратити на поїздки для одержання певних видів послуг. Така форма організації соціальної сфери села діяла і діє як важіль, що сприяє руйнації сільської поселенської мережі. Для того щоб діяльність соціальної сфери сприяла роз-

витку сіл, в її основу слід покласти принципи надання населенню послуг безпосередньо за місцем проживання. При цьому зростаючий асортимент і обсяг послуг повинен просуватися у напрямку від різних центрів до первинної ланки обслуговування. Однією із можливих форм надання таких послуг може бути організація пересувної торгівлі й побутового обслуговування. Насамперед це слід здійснювати в соціально-депресивних населених пунктах.

Підвищення рівня забезпечення сільських населених пунктів об'єктами соціальної інфраструктури потребує пошуку нових форм обслуговування сільського населення, насамперед того, яке проживає в малих і відділених селах. Одним із перспективних напрямів поліпшення обслуговування має стати також впровадження мобільних форм надання послуг за попереднім замовленням.

Подальший стан доля сільських поселень значною мірою залежать від розвитку економіки територій, центром яких вони є, та зміцнення на цій основі їх функціонального значення. У зв'язку з цим створення нових форм господарювання в аграрному секторі, зокрема фермерських господарств, сприятиме розширенню функцій малих і середніх сіл, підсиленню їх життєдіяльності. Законом України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” передбачено заходи щодо підтримки певної категорії сіл, які на час його прийняття кваліфікувалися як “праценодостатні”. У цих селах дозволяється будівництво житла за рахунок державних централізованих капітальних вкладень; запроваджено особливі пільги для осіб, які могли б переселитися сюди на постійне місце проживання, пільгове оподаткування новостворених фермерських господарств. Однак, через відсутність необхідних коштів продекларовані заходи підтримки праценодостатніх сіл останнім часом не здійснюються. Вирішальним критерієм зарахування села до категорії праценодостатніх була незадоволена потреба місцевого сільськогосподарського підприємства

у трудових ресурсах.

За сучасної соціально-економічної ситуації в аграрному секторі проблема праценодостатності не стоїть на порядку денному, навпаки, велика частка сільського населення не має постійного місця роботи. Потреба підтримки розвитку сіл існує й сьогодні. В сільських територіях необхідно впроваджувати заходи щодо стимулювання створення нових робочих місць, надання спеціальних позик, субсидій, податкових та інших пільг, що сприяють зайнятості населення. Підприємствам, установам і організаціям, що створюють у зазначених регіонах виробництва, філії і робочі місця, повинні надаватися пільги з оподаткування прибутку, інша фінансова допомога в порядку і на умовах, визначених законодавством.

Серед основних проблем розвитку поселенської мережі, а зокрема сільських територій, постає питання визначення інвестиційних пріоритетів розвитку підприємств, організацій та установ соціальної інфраструктури, зокрема за окремими її галузями й напрямками. Оскільки кожний регіон або село має певні особливості, різний рівень забезпеченості об'єктами соціальної сфери, слід забезпечити виважений підхід з урахуванням думки громади. Жителі конкретного села (громада) мають право самостійно вирішувати, що їм насамперед будувати і як розпоряджатися коштами місцевого бюджету, або тими, що надійшли за державними (національними) програмами соціальної підтримки й розвитку села.

Відтворення сільського населення і розвиток соціальної сфери села – взаємопов'язані та взаємообумовлені складові. Розвиток соціальної сфери сприяє розширеному відтворенню селянства й демографічному розвитку села, а розширене відтворення селянства зумовлює об'єктивну необхідність розвитку соціальної сфери й поліпшення умов життя.

Соціальна інфраструктура як основа функціонування сільської поселенської мережі

Повноцінне забезпечення сільського населення послугами соціальної сфери є найважливішою умовою територіального розвитку, яка пов'язана з соціальним напрямом реформування АПК і створенням необхідних умов життєдіяльності людини в сільській місцевості. Згідно з Указом Президента України [19], основними завданнями, що мають бути реалізовані, визначено: 1) формування регіонального господарського організму, який регулює соціально-економічний розвиток; 2) здійснення заходів з оздоровлення населення, розвитку соціальної інфраструктури, забезпечення санітарно-екологічного благополуччя; 3) розвиток сільського господарства на основі екологічно прогресивних агротехнологій, адаптованих до місцевих умов, реалізація заходів з підвищення родючості ґрунтів та їх захисту від ерозії й забруднення, а також створення системи соціального захисту сільського населення.

Досягнення стабільного розвитку регіону можливе лише в умовах загальної збалансованості територіального розвитку. Особливо важливим згідно з цією концепцією стає збереження й розвиток економічної і соціальної бази сільських територій області, що забезпечує виробничу та соціальну безпеку області і країни в цілому. За таких умов значно зростає роль інфраструктурних галузей села, що надають послуги виробничого й невиробничого характеру.

О.І. Здоровцов та інші вчені [73] зазначають, що термін “інфраструктура” походить від двох латинських слів: “*infra*” – *нижче, під* та “*structure*” – *будова, розташування*. При цьому “*нижче*” потрібно розуміти як порівняння до чогось основного, головного, а “*під*” означає підпорядковане основному, головному. Термін “*структура*” (як економічна категорія) у всіх випадках означає склад і співвідношення окремих складових у загальній сукупності об'єкта.

Інфраструктура народного господарства – це сукупність галузей, а також підприємств та організацій, що входять до них, видів їх діяльності, покликаних забезпечити та створювати умови для нормального функціонування виробництва та обігу товарів, а також життєдіяльності людей. Вона є невід’ємною частиною виробничих сил суспільства, що забезпечує нормальне функціонування підприємств.

Отже, на нашу думку, інфраструктура у сільському господарстві – це щось допоміжне по відношенню до безпосереднього процесу виробництва, але без чого неможливо забезпечити нормальне (ефективне) виробництво.

До складу інфраструктури сільськогосподарського виробництва включають дороги, канали, водосховища, енергетичне господарство, каналізацію тощо. Таким чином, інфраструктура сільського господарства – це комплекс галузей, об’єктів, послуг, що обслуговують сільськогосподарське виробництво і сільське населення. Інфраструктурні об’єкти безпосередньо не створюють продукцію, але вони забезпечують безперебійний процес виробництва. В цьому й полягає загальне соціально-економічне значення інфраструктури.

Інфраструктуру класифікують за кількома ознаками.

Територіальний поділ об’єднує інфраструктурні об’єкти, послуги, галузі сфери у такі три групи: перша – діючі в межах території всієї України; друга – в межах окремої або кількох областей (регіональна) і третя – об’єкти, що діють в окремих підприємствах або групах підприємств (локальна).

За галузевим підходом інфраструктуру класифікують як міжгалузеву, що обслуговує багато галузей економіки (транспорт, електро- і газозабезпечення, зв’язок тощо), і внутрішньогалузеву, яка обслуговує конкретну галузь.

За напрямками впливу на виробництво інфраструктуру поділяють на виробничу і невиробничу, або соціальну.

У сучасній економічній науці класифікують виробничу і соціальну інфраструктури, крім того, виділяють інституціональ-

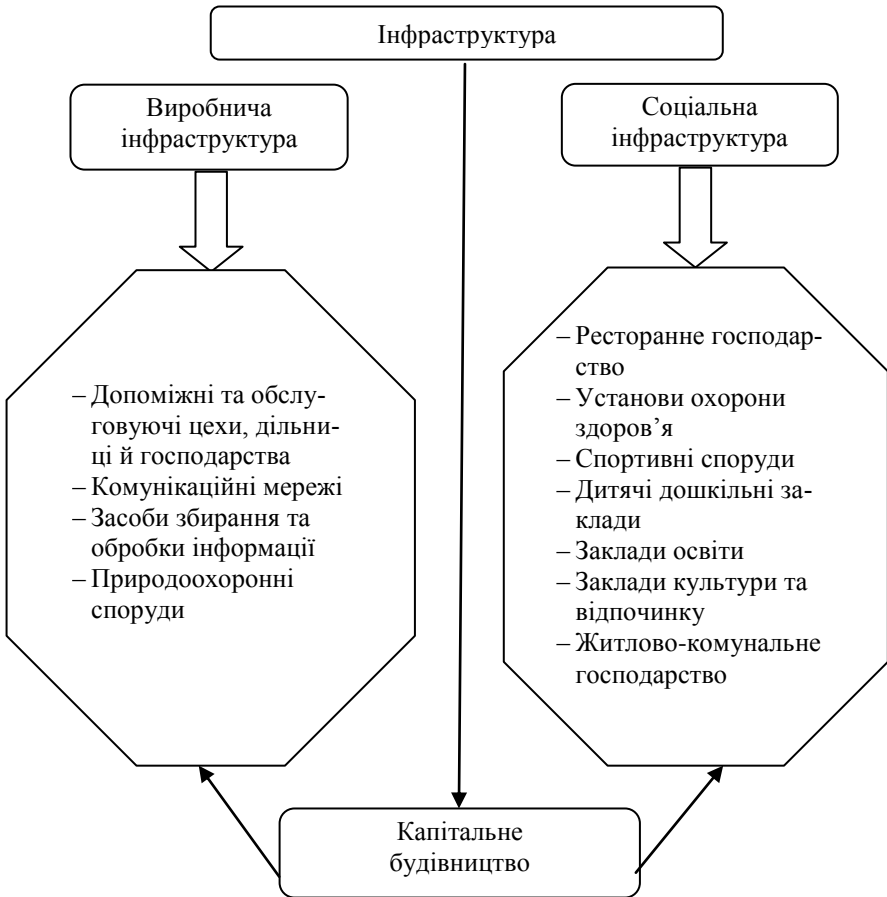
ну або ринкову інфраструктуру галузей економіки, яка забезпечує перерозподіл благ у системі господарювання та життєдіяльності.

На думку авторів-укладачів “Современного экономического словаря” [123, с. 296] виробничу структуру формують галузі, які обслуговують матеріальне виробництво, а соціальну інфраструктуру – галузі, що забезпечують трудову діяльність і сприяють відтворенню робочої сили. Ці галузі, створюючи необхідні умови для відтворення робочої сили та життєдіяльності населення, безпосередньо впливають на результати діяльності галузей матеріального виробництва.

Елементи інфраструктури підприємства в сучасній літературі представляють у вигляді схеми, що наведена на рис. 1.

Існує тісний зв'язок і взаємодоповнення між окремими елементами виробничої та соціальної інфраструктури. Галузі соціальної інфраструктури не беруть безпосередньої участі у створенні кінцевої продукції, проте забезпечують передумови для нормального розвитку виробничого процесу. Отже, кінцеві результати господарської діяльності залежать від рівня й розвитку галузей обслуговування (соціальної інфраструктури).

Д.В. Полозенко [147, с.10] розглядає соціально-культурну сферу села як один з елементів інфраструктури, що не створює вартісного продукту, проте забезпечує необхідні умови для нормального функціонування аграрного сектору економіки в цілому. Вважається, що продуктивність виробничих систем, їх результативність та ефективність прямо залежать від інвестицій в інфраструктуру. Отже, капітальні вкладення в розвиток соціальної інфраструктури безпосередньо поліпшують економічні результати матеріальної й нематеріальної сфер виробництва. У цьому випадку ефект проявляється у вигляді збільшення обсягів виробництва, підвищення фондівіддачі, зниження собівартості продукції, зростання комфортності та якості обслуговування жителів села [147].

Рис. 1. Елементи інфраструктури

Роль соціальної інфраструктури полягає в тому, що вона сприяє забезпеченню потреб виробництва в кадрах потрібної кваліфікації, відтворенню й закріпленню їх на певній місцевості, забезпечує охорону праці та техніку безпеки. Завданнями підрозділів соціальної інфраструктури є створення умов для задо-

волення комунально-побутових, культурно-освітніх та інших потреб працівників підприємства, а також членів їхніх сімей.

Крім того, в сучасних умовах поділ інфраструктури на виробничу і соціальну часто має умовний характер. Це пов'язано з тим, що деякі інфраструктурні елементи можуть одночасно виконувати функції, властиві як соціальній, так і виробничій інфраструктурі. Такими інфраструктурними елементами є дороги, об'єкти електро-, водо-, тепло- і газопостачання, різні види зв'язку та інші структури.

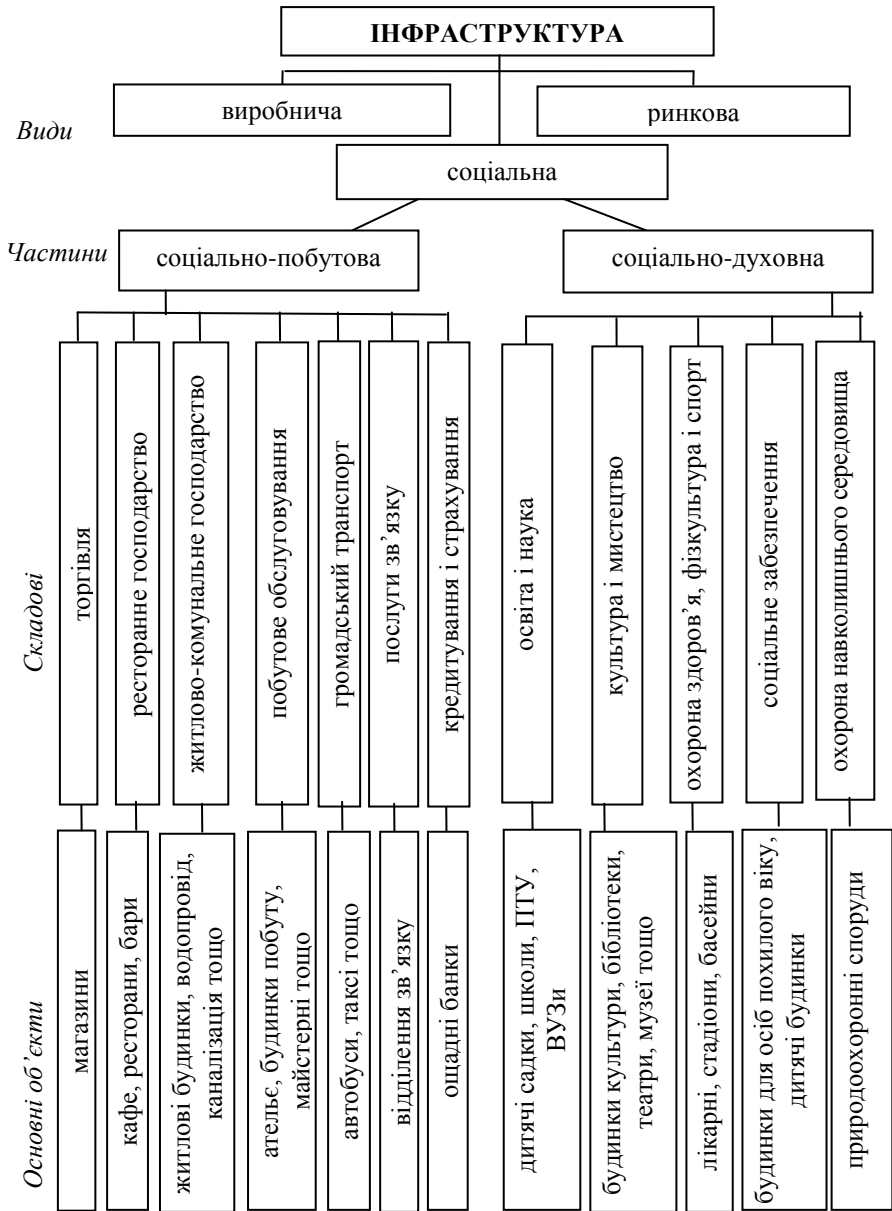
Становлення й розвиток самої категорії “соціальна інфраструктура” відбувалися в процесі послідовного поглиблення методологічних і методичних розробок у галузі соціально-економічного планування. Так, В.В. Паціорковський пропонував виділяти в процесі розвитку і формування уявлень про соціальну інфраструктуру три основні етапи [142, с. 30-37]:

1) “політекономічний етап”, який характеризується відсутністю чітких уявлень про соціальну інфраструктуру, коли визначення існуючих соціально-економічних процесів відбувається в інших термінах, таких як “сфера нематеріального виробництва”, “сфера послуг” тощо;

2) етап наукового узагальнення, коли з'являється поняття “соціальна інфраструктура”, робляться перші спроби розкриття її специфіки і змісту. На цьому етапі соціальна інфраструктура зводиться до сфери послуг;

3) етап набуття категорійної самостійності, пов'язаний з появою робіт, де соціальна інфраструктура в частині її теоретичного обґрунтування виступає як самостійний предмет дослідження.

Слід наголосити, що на нині немає єдиної думки стосовно внутрішньої побудови і класифікації складових соціальної інфраструктури. Найбільш обґрунтована класифікація соціальної інфраструктури наведена на рис. 2. Вона дає змогу визначити рівні потреб, які задовольняє соціальна інфраструктура, і здійснює умовний поділ її галузей за цими рівнями.

Рис. 2. Класифікація соціальної інфраструктури

Так, первинний рівень потреб людини пов'язаний з фізіологічними потребами, реалізація яких забезпечує підтримання життєдіяльності: їжа, повітря, вода, одяг, житло тощо. Відповідно вони можуть бути задоволені за допомогою об'єктів житлово-комунального господарства, торгівлі, ресторанного господарства, побутового обслуговування тощо.

Потреби вторинного рівня або потреби в захисті базуються на прагненні людини до збереження здоров'я (об'єкти охорони здоров'я, фізкультури і спорту), порядку, стабільності (охорона довкілля, соціальне забезпечення), знайомого середовища і людей.

Об'єкти соціальної інфраструктури задовольняють також і потреби вищого порядку (освіта, культура, мистецтво тощо).

Умовність поділу послуг соціальної інфраструктури за рівнями людських потреб очевидна в зв'язку з тим, що деякі об'єкти задовольняють відразу кілька видів потреб різних рівнів. Так, фізіологічна, але придбання житла індивідуальної забудови може трактуватися як задоволення проблеми в повазі або самотвердженні, тобто потреб найвищого рівня. Таким чином, поділ соціальної інфраструктури на соціально-побутову і соціально-духовну інфраструктуру дозволяє виявити цільову направленість груп галузей та їх характерні особливості в задоволенні функціональних потреб.

Формування повноцінної системи соціальної інфраструктури повинно мати чітко виражені суспільно необхідні цілі. Зважаючи на це, до найбільш значущих цільових функцій соціальної інфраструктури можна віднести:

- створення умов для формування прогресивних тенденцій у демографічних процесах;
- відтворення робочої сили, що якісно відповідає потребам і рівневі розвитку суспільного виробництва;
- ефективне використання потенціалу людини;
- забезпечення адекватного сучасним соціальним стандартам задоволення потреб населення в послугах об'єктів соціаль-

ної інфраструктури;

– раціональне використання вільного часу населення.

Підсумовуючи вищенаведене, нами пропонується визначення соціальної інфраструктури сільської місцевості, що ґрунтується на принципах системного підходу: сільська соціальна інфраструктура (ССИ) – територіально-галузевий комплекс, який складається із матеріально-речових об'єктів, що діють на основі системи соціальних і економічних постанов, норм, традицій та забезпечує сприятливі умови для відтворення сільського населення на певній території, а також соціальний розвиток окремої людини і суспільства в цілому.

Подібне розуміння ґрунтується насамперед на тому, що соціальна інфраструктура є результатом розвитку не лише виробництва, а в першу чергу – потреб. Це підтверджується також її призначенням – забезпечити не просто умови для відтворення життя, а саме сприятливі і, на що слід звернути особливу увагу, сприятливі саме для конкретної території з її специфічними соціально-економічними й національними особливостями.

Специфічні протиріччя формування соціальної інфраструктури пов'язані з різними базовими передумовами її розвитку. Це міські й сільські умови організації роботи об'єктів галузей соціальної інфраструктури. Загострення цього протиріччя відбувається внаслідок дії одночасно двох процесів, але різної інтенсивності. З одного боку – це урбанізація, яка фіксує конкретно-історичну форму розміщення виробництва, розселення й організації матеріально-просторового середовища і, відповідно, певний етап соціального розвитку, на якому продовжує існувати відмінність між містом і селом, а з іншого – процес аграрно-промислової інтеграції, що намагається стати реальним механізмом перебудови різноманітних відносин міста і села в напрямку подолання відмінностей між ними.

Сільська соціальна інфраструктура є унікальною структурною складовою економіки країни. АПК – це не лише галузеве, але деякою мірою територіальне об'єднання, представлене як

міською, так і сільською місцевістю. У сучасних умовах в господарській системі села на перший план виходить проблема створення стійкої взаємодії. При цьому найбільш конструктивною є взаємодія між суб'єктами різних форм організації сільського господарства, що охоплює технологічну, організаційно-економічну й соціальну сфери сільського господарства.

Варто зауважити, що соціальні цілі досягаються тільки за умов ефективної роботи всієї господарської системи, а не тільки її виробничої частини. Узгоджена робота всіх елементів господарської системи, ефективна взаємодія між ними слугує засобом соціального розвитку села. Основне призначення господарської системи села – вирішення соціальних проблем його жителів через зростання доходів за рахунок розвитку виробництва, поліпшення характеристик функціонування об'єктів соціальної інфраструктури, збереження середовища проживання сільського населення.

В економічній літературі поняття “сільська соціальна інфраструктура” не набуло остаточної категоріальної самостійності. М.С. Платон трактує термін “соціальна інфраструктура села” як “економічні і суспільні відносини між соціалістичним суспільством і його членами, що мешкають в сільській місцевості, в споживанні ними специфічних благ – як матеріальних, так і нематеріальних послуг, необхідних для відтворення робочої сили, гармонійного розвитку особистості, суспільної активності індивідуумів” [106, с. 11]. У даному визначенні соціальна інфраструктура ототожнюється з поняттям сфери, оскільки саме “соціальна сфера являє собою область життєдіяльності людського суспільства, в якій реалізуються соціальна політика держави шляхом розподілу матеріальних і духовних благ, забезпечення прогресу всіх сторін суспільного життя, покращення становища людини” [41, с. 150]. Отже, соціальна сфера охоплює область людських взаємовідносин, формування традицій тощо, що визначають сукупність критеріїв ефективності функціонування соціальної інфраструктури, але не входять до неї як наукова кате-

горія.

На сучасному етапі ССІ притаманні певні особливості, які відображають специфіку сучасного сільськогосподарського виробництва і соціально-економічного розвитку АПК:

- об'єкти ССІ по суті є монополістами (звідси її особлива значущість і роль як системного ядра в господарській системі села) на ринку соціальних послуг села, але при цьому не мають можливості розширювати сектор платних послуг через неплатоспроможність сільського населення;

- нерівномірна напруженість трудової діяльності на селі протягом року сприяє більш чіткому проявленню сезонних рис у потребі послуг об'єктів ССІ порівняно з міськими об'єктами;

- ССІ відрізняється від міської за складом об'єктів (у місті соціальна інфраструктура представлена закладами різних рівнів, на селі – переважно закладами нижчого рівня);

- для ССІ характерний більш низький порівняно з містом рівень забезпеченості населення основними невиробничими фондами, гірший якісний склад матеріально-технічного і кадрового потенціалу її закладів і, відповідно, менш диференційоване коло послуг, що надаються;

- ССІ обслуговує досить вузький контингент клієнтів, обмежений робітниками сільськогосподарських підприємств, а також їхніми сім'ями, оскільки для села властива внутрішньогосподарська система розселення.

Склад і структура ССІ майже ідентичні міській і відрізняються лише кількістю рівнів підпорядкованості об'єктів, шириною вибору соціальних послуг і їх доступності.

В практиці обліку і планування до соціальної інфраструктури відносять такі галузі:

- просвітництво та освіта;
- охорона здоров'я;
- фізична культура;
- соціальне забезпечення;
- житлово-комунальне господарство;

- побутове обслуговування населення;
- культура;
- торгівля;
- ресторанне господарство;
- пасажирський транспорт;
- заклади туризму й відпочинку;
- рекреаційні комплекси та зони.

Перелічені галузі представлені не тільки організаційно та юридично, але й мають матеріально-речове втілення у вигляді системи будівель, споруд, спеціальних зон і ділянок, комунікацій, мереж тощо, споруджених для безперервної реалізації своєї основної соціальної функції.

За цільовим призначенням, джерелами формування, територіальним розміщенням усі об'єкти і служби ССІ можна поділити на дві групи. До першої групи належать об'єкти, створені за рахунок коштів підприємств, розміщені у підрозділах господарства і мають своїм завданням поліпшення умов праці, техніки безпеки і відпочинку працівників у процесі виробництва. У цю групу входять побутові приміщення в бригадах і на тваринницьких фермах, пункти ресторанного господарства (буфет, кухня, їдальня), об'єкти охорони здоров'я, культури і відпочинку (профілакторії, лікарські кабінети, читальні зали тощо), пункти пожежної безпеки. Вони розташовуються на тваринницьких фермах, у майстернях, тракторних бригадах, на польових станах.

Другу групу складають об'єкти ССІ, які розміщені на території населених пунктів, призначені для задоволення комунально-побутових потреб населення і створені, як правило, за рахунок державних ресурсів і спеціальних коштів великих підприємств та агропромислових формувань. До них належать об'єкти житлово-комунального господарства, підприємства побутового обслуговування, заклади охорони здоров'я, спорту, школи, дошкільні заклади, будинки культури, торгові підприємства. Ці об'єкти призначені для обслуговування всіх жителів сільської місцевості незалежно від сфери їхньої праці та соціального ста-

ну.

Функціонування підприємств, організацій, установ і закладів соціальної інфраструктури в період переходу до ринку передбачає вдосконалення відносин власності. Сучасні дослідники вважають, що власність слід розглядати не тільки з боку юридичних відносин, а, передусім, з економічних, тобто економічні відносини мають бути відображені у відповідних юридичних актах.

Перехід до ринкових відносин передбачає розвиток нових форм власності, зміни організаційно-правових форм господарювання в галузях ССІ. У процесі реформування ССІ відбувається розширення потенційних власників об'єктів соціального призначення, серед яких можуть бути:

- комунальний власник як різновид державного власника (власність територіальних громад);

- державний власник (державну власність передано на делегованих засадах місцевим радам);

- приватний власник (власність передано комунальним власником безкоштовно чи продано у постійну приватну власність юридичним або фізичним особам тощо);

- колективний власник (власність новоствореного після КСП сільськогосподарського підприємства (правонаступника) або власність спільного власника (кооперативу) соціальних об'єктів у кількох населених пунктах, селищах, сільськогосподарських кооперативах тощо);

- суспільний власник (власність громадських організацій, політичних партій та ін.).

До об'єктів загальнодержавної власності слід віднести, насамперед, рекреаційні об'єкти – санаторії, будинки і бази відпочинку, різні спортивні споруди державного значення, заклади культури, музеї, заповідники, кемпінги, дачі, лінії електропередач, зв'язку, газопроводи, що можуть бути передані у відання місцевих органів влади лише на делегованих повноваженнях.

Об'єктами комунальної власності є, як правило, дитячі

дошкільні заклади, загальноосвітні школи, лікарні, фельдшерсько-акушерські пункти, будинки культури, клуби, бібліотеки, заклади фізкультури та спорту, які знаходяться на балансі сільських (селищних) рад.

Власність сільськогосподарських підприємств – об'єкти соціального призначення, що знаходяться на балансі підприємств (дитячий садок, будинок культури тощо).

Кооперативною власністю є всі об'єкти споживчої кооперації, тобто заклади торгівлі, ресторанного господарства, побутового обслуговування, що знаходяться на балансі кооперативних підприємств.

До об'єктів суспільної власності належать профспілкові клуби, табори відпочинку дітей, лікувально-оздоровчі заклади тощо, які знаходяться на балансі громадських організацій.

Приватну власність становлять об'єкти соціальної сфери, які є власністю громадян, наприклад, магазин, лоток, лазня тощо.

Пошук власників у галузях соціальної інфраструктури ґрунтується на загально визначених принципах:

- економічній та соціально-територіальній доцільності, організаційному поєднанні внутрішньої просторової типології сільських поселень і зовнішньої територіальної різноманітності;
- соціально-економічній збалансованості, їх пропорційності та взаємодії, відповідності соціальному й економічному укладу, ринковим територіально утворювальним процесам;
- оптимальній сукупності соціально-економічних цінностей територіальних громад, їх постійному удосконаленню;
- забезпечення прозорості, надання можливостей кожному жителю села щодо формування та функціонування соціального довкілля.

Оскільки основні елементи й види діяльності соціальної інфраструктури, як і соціальної сфери в цілому, є неприбутковими, підтримання їх у активному стані та забезпечення ефективного функціонування можливе лише за рахунок реалізації за-

ходів державної політики.

На думку В.К. Потьомкіна [118, с. 23-28], існування різних джерел фінансування соціальної інфраструктури стало основою для формування двох кардинально різних концептуальних підходів до проблеми розвитку відомчої і територіальної соціальної інфраструктури (табл. 1).

1. Концептуальні підходи до проблеми розвитку соціальної інфраструктури [118]

	Перший підхід	Другий підхід
Суть	Необхідне забезпечення рівного доступу до суспільних фондів споживання і користування соціальною інфраструктурою в регіоні за рахунок передачі у відання місцевих органів управління всієї сфери обслуговування, включно з відомчою соціальною інфраструктурою	Посилення стимулюючої ролі розподілу благ і послуг залежно від кінцевих результатів виробництва на даній території

Перший підхід дозволяє усунути або компенсувати такі негативні явища:

- обтяженість підприємств “невластивими” їм соціальними функціями в галузі створення матеріальних умов невиробничої діяльності;
  - невиправдані переваги колективів окремих підприємств, які визначаються рівнем розвитку відомчої соціальної інфраструктури;
  - неефективність витрат на утримання відомчої соціальної інфраструктури;
  - розрив у фінансових і матеріальних можливостях галузевих міністерств та окремих підприємств і місцевих органів управління на розвиток об’єктів соціальної інфраструктури.
- Водночас, до недоліків такого підходу можна віднести те, що

перехід є передчасним з огляду на низку причин:

- різні галузі промисловості знаходяться в різних соціально-економічних умовах розвитку. Відмова від диференціації в рівні задоволення потреб працівників, який визначається галузевими відмінностями в праці, може призвести до передчасного переходу на основі зрівняльного розподілу;

- суспільство не в змозі забезпечити в різних регіонах однакові виробничі та невиробничі умови для всебічного розвитку кожного його члена;

- даний підхід не може бути реалізованим до тих пір, поки протиріччя між інтересами окремих соціальних груп не вирішені на основі реалізації місцевими органами управління своїх функцій із забезпечення соціальних гарантій населенню;

- потужності й матеріально-технічна база будівельних та обслуговуючих організацій, що знаходяться на балансі територіальних органів управління, в багатьох регіонах недостатні для ефективного будівництва нових та експлуатації діючих об'єктів соціальної інфраструктури.

Перевагами другого підходу є те, що він компенсує або усуває перелічені недоліки першого підходу, а до недоліків слід віднести те, що при ньому ігнорується факт наявності вже сформованої в результаті виробничого та економічного розвитку країни територіальної структури народногосподарського комплексу. Такий чисто “економічний підхід” до розподілу життєвих благ тільки в безпосередньому зв'язку з кінцевими результатами виробництва в регіоні буде закріплювати й посилювати існуючу регіональну диференціацію в рівнях задоволення основних потреб населення

Запропоновані підходи за умов сучасної практики забезпечення ССІ та умов господарювання в АПК не можуть бути визнані придатними до реалізації, оскільки вони не здатні ефективно забезпечити стійке відтворення об'єктів ССІ, а отже, не можуть сприяти досягненню глобальної мети – підвищенню якості життя сільського населення.

У загальній сукупності стратегічними цілями політики у галузі ССІ мають бути:

- гарантоване дотримання громадянських прав сільських жителів на охорону здоров'я, освіту, прилучення до культурних цінностей, упорядковане житло, торгове, побутове, соціальне обслуговування, зв'язок з адміністративними центрами;

- створення середовища проживання, яке дозволяє відтворювати на розширеній основі повноцінний демографічний потенціал, формувати здатність сільських товаровиробників до високопродуктивної праці й освоєння ефективних технологій, всебічно розвивати особистість;

- забезпечення соціальної захищеності малозабезпечених користувачів послуг і потреб в соціальному обслуговуванні інвалідів, осіб похилого віку, дітей, інших непрацездатних та соціально вразливих груп сільського населення;

- забезпечення можливості вибору типів і форм обслуговування з урахуванням інтересів різних за рівнем доходів груп сільського населення;

- зближення умов життєдіяльності і на цій основі встановлення балансу праці та капіталу між містом і селом.

Соціально-економічні реформи зумовили до радикальної зміни в житті суспільства. Здійснено лібералізацію економіки та зовнішньоекономічної діяльності, ліквідовано систему централізованого планування й управління. В результаті цього докорінно змінилися виробничі відносини на селі.

У процесі реорганізації колгоспів і радгоспів об'єкти культури, житловий фонд, внутрішньогосподарські автомобільні дороги, системи енерго-, водо- і газопостачання, відділення зв'язку й інші об'єкти загального користування змінили форму власності. Сільськогосподарського товаровиробника передбачалося звільнити від невластивих йому функцій у процесі здійснення сільськогосподарського виробництва.

Однак рекомендації щодо передачі об'єктів соціальної та інженерної інфраструктури села у власність сільським і селищ-

ним радам залишилися нереалізованими. Відсутність правового механізму передачі об'єктів, реальних джерел фінансування для їх утримання й розвиток необхідної експлуатаційної служби призвела до того, що соціальна інфраструктура села фактично залишилася безгосподарною.

Проблема розвитку сільської соціальної інфраструктури як фактора соціального відтворення сільських територій пов'язана, насамперед, з проблемою погодження інтересів різних учасників процесу управління розвитком соціальної сфери. Регіональні органи влади, як і державні, зацікавлені в збереженні села як форми розселення населення і зростанні його престижності з метою збереження трудового потенціалу сільського господарства та забезпечення продовольчої безпеки регіону і країни в цілому. Сільське населення прагне до максимального наближення рівня задоволення своїх соціальних потреб до рівня міст регіону. В інтересах сільгоспідприємств – передати об'єкти соціальної інфраструктури на баланс місцевих органів самоуправління сільськими територіями, тим самим звільнитися від затратної діяльності та отримати додаткову можливість вийти з кризового стану, в якому перебуває більшість з них.

За дефіцитом джерел інвестування в розвиток ССІ приватні й корпоративні інвестори не бажають спрямовувати інвестиції на її розвиток. Нинішня ситуація поглиблюється відсутністю відпрацьованого організаційно-економічного механізму залучення інвестицій в ССІ на рівні держави або її регіонів. Однією з причин утворення інформаційно-методичного вакууму з проблеми інвестування в розвиток об'єктів невиробничого і соціального призначення стало недостатнє висвітлення цієї проблеми в економічній і прикладній науці.

Нормативно-правова база соціально-економічного розвитку села

Одним із пріоритетів розвитку України є соціальна орієнтація економічної політики. З огляду на це головним завданням у соціальній сфері є цілеспрямоване забезпечення надійної реалізації прав і свобод громадян.

Кожна держава є соціальною, оскільки функціонує на базі суспільства. Сутність соціально-орієнтованої держави, а особливо соціально орієнтованої економіки, полягає в тому, що держава не тільки декларує, а й має розвинуту економічну базу для здійснення ефективної соціальної політики. Під соціальною політикою розуміють комплекс заходів, спрямованих на підвищення матеріального добробуту населення на державному рівні.

Соціальна політика не є відволіканням коштів, що спрямовуються на досягнення економічної ефективності, навпаки, вона – потужний інструмент економічного розвитку, що формує здорову й кваліфіковану робочу силу, забезпечує високу трудову мораль і мотивацію, знижує соціальну напруженість, підтримує платоспроможний попит, дає населенню впевненість у перспективах на майбутнє, забезпечує його довіру до держави. Людина праці – головний двигун прогресу, фактор здійснення будь-яких реформ. Успіх політики залежить від того, наскільки активна в ній участь працівників, якими є їхня моральна й матеріальна заінтересованість в її результатах.

Соціальна політика має важливе значення для сільського господарства. Внаслідок особливостей своєї соціальної структури село завжди уразливіше від міста, що є по відношенню до нього монополістом. У розвинених країнах такому монополізму протистоять сильна державна підтримка, кооперативна організація, суспільні об'єднання населення. У сучасних українських умовах кооперативна організація значною мірою зруйнована, державна підтримка відсутня або вкрай недостатня, громадських об'єднань майже немає. Місцевий бюджет дотепер не має уста-

новленої законом дохідної бази й тому не може необхідною мірою слугувати підтримкою соціальному розвитку села.

Перед соціальною політикою на селі постали серйозні проблеми. З одного боку, аграрне перенаселення, але з іншого – запустіння, знелюднення сільської місцевості в ряді районів. Якісний склад робочої сили на селі у великій кількості господарств не відповідає завданням модернізації й реорганізації АПК. При нестачі фахівців і молоді спостерігається надлишок літніх вікових категорій, низькокваліфікованої робочої сили, працівників вузьких спеціальностей, що не відповідають вимогам широкого й комплексного підходу до ведення господарства. Велика частина працівників є фактично баластом сільського господарства.

Соціальна політика уряду України спрямовується на забезпечення соціальних гарантій, встановлених Конституцією України, та ґрунтується на указах Президента України щодо основних напрямів соціальної політики.

У 90-ті роки минулого століття розпочалося формування нормативно-правової бази соціального розвитку села, зорієнтованої на становлення ринкових відносин, яке триває й нині. Основними складовими цієї бази є:

– Закон України від 6 листопада 1990 р. “Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу в народному господарстві”;

– Указ Президента України 12 квітня 2000 р. “Про забезпечення економічних інтересів і соціального захисту працівників соціальної сфери села та вирішення окремих питань, що виникли в процесі проведення земельної реформи”;

– Указ Президента України від 15 липня 2002 р. “Про першочергові заходи щодо підтримки розвитку соціальної сфери села”, яким затверджено Державну програму розвитку соціальної сфери села;

– Указ Президента України (Програма) від 15 липня 2002 р. “Про першочергові заходи щодо підтримки розвитку соціаль-

ної сфери села”;

– укази Президента України і постанови Кабінету Міністрів України, спрямовані на передачу до комунальної власності об’єктів соціального призначення, що належали суб’єктам господарювання в АПК;

– основні засади розвитку соціальної сфери села, схвалені Президентом України.

Законом України “Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу в народному господарстві” передбачено державну підтримку розвитку соціальної інфраструктури в сільській місцевості. Відповідно до ст. 5 цього Закону для зміцнення матеріально-технічної бази агропромислового комплексу та соціальної сфери щорічно з державного бюджету передбачено виділяти кошти в обсязі не менше 1% від вартості ВВП України, у тому числі на будівництво об’єктів не-виробничого призначення – половину державних централізованих капіталовкладень. Проте ця вимога Закону протягом минулих років ігнорувалася. Наприклад, у 2000-2004 рр. на розвиток соціальної інфраструктури в Україні було виділено 64,9 млн грн. (при потребі 5,2 млрд грн.), або лише 1,25 % від планової потреби в коштах і 0,03 % від реального ВВП України.

У ст. 6 цього ж Закону передбачається у випадках, коли об’єкти соціальної інфраструктури села споруджуються за кошти суб’єктів господарювання, здійснені ними витрати відшкодувати з державного бюджету. В той же час, якщо у перші роки дії Закону бюджетні асигнування на зазначені цілі виділялися у повному обсязі, то в останні роки вони значно скоротилися, а в 1999 р. видатки на державні капіталовкладення у соціальну сферу села, а також на відшкодування коштів господарств у Державному бюджеті України взагалі не були передбачені. Бюджетна підтримка соціальної сфери на початку 2000 р. скоротилася порівняно з 1990 р. у 10 разів. З метою прискорення процесу повернення коштів агроформуванням, які самостійно зводили соціальні об’єкти, у 2002 р. Президент України видав Указ [19], яким

зобов'язав у двомісячний термін розробити механізми відшкодування витрат сільгосп підприємствам, яких вони зазнали у зв'язку з будівництвом об'єктів соціальної сфери. Проте ця вимога також не виконується.

Таким чином, соціальний розвиток села не набув пріоритетності. Насамперед це пов'язано із соціально-економічною ситуацією, яка склалася в Україні, беручи до уваги час, коли приймався Закон і зміни до нього, враховуючи реальні для цього часу економічні можливості й методи управління економікою.

На сучасному етапі розвитку в Україні назріла об'єктивна необхідність у фінансовій самостійності органів місцевого самоврядування. Особливо актуальна ця проблема для сільської поселенської мережі. Об'єкти соціальної інфраструктури в більшості збиткові й утримання їх не вигідне для сільськогосподарських підприємств. Але такі об'єкти є надзвичайно важливими для життя й повноцінного розвитку сільського населення. Через слабкість бюджетної системи після 2002 р. централізоване бюджетне фінансування об'єктів соціальної інфраструктури на селі практично припинилося. Було видано ряд законодавчих актів, дія яких була спрямована на збереження мережі соціальної інфраструктури.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України “Про поетапну передачу у комунальну власність об'єктів соціальної сфери, житлового фонду сільськогосподарських, переробних та обслуговуючих підприємств, установ та організацій агропромислового комплексу, заснованих на колективній та інших формах недержавної власності” було визнано за необхідне провести у 1997-2001 рр. безоплатну поетапну передачу в комунальну власність об'єктів соціальної сфери, житлового фонду з об'єктами інженерного забезпечення сільськогосподарських, переробних і обслуговуючих підприємств, установ і організацій агропромислового комплексу (за їх згодою), заснованих на колективній та інших формах недержавної власності, що знаходяться на їх балансі. Об'єкти соціальної інфраструктури на селі мають переда-

ватися на баланс міських і селищних рад із зміною права власності з колективної на державну (комунальну). Проте нині в багатьох господарствах об'єкти соціальної інфраструктури ще залишаються на їх балансі. Практика свідчить, що в ряді випадків цей процес проходить формально, а в деяких випадках відбувається зворотний процес: соціальні об'єкти передаються місцевими радами на баланс аграрних підприємств, що викликано фінансовими проблемами.

У сучасних умовах основною проблемою функціонування й розвитку сільської соціальної сфери є дефіцит коштів. У минулому об'єкти соціальної сфери села в більшості фінансувалися за рахунок сільськогосподарських підприємств. Однак через збитковість аграрних підприємств фінансування соціальної сфери за їхній рахунок стало неможливим. Масовість таких негативних процесів зумовила прийняття Указу Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки”, на основі якого в аграрній сфері почалися процеси реформування власності та форм господарювання. Взаємозалежність розвитку виробничої і невиробничої сфер зумовили необхідність реформування сільської соціальної сфери. Насамперед це стосується реформування власності, що позитивно впливає на подолання відчуженості працівників соціальної сфери від засобів виробництва і результатів господарювання.

Указ Президента України “Про деякі заходи щодо поліпшення умов господарювання недержавних сільськогосподарських підприємств” та урядові постанови про “муніципалізацію” об'єктів соціального призначення відкрили шлях до добровільної передачі суб'єктами господарювання в АПК своїх соціальних об'єктів, які не увійшли до статутних фондів недержавних сільськогосподарських підприємств і знаходяться в державній власності. Визначено, що органам місцевого самоврядування, а також у державному бюджеті слід передбачити виділення коштів на їх утримання. Проте це не забезпечило наявності достатніх коштів для належного функціонування соціальної інфра-

структури села. Кроком до подолання цієї невідповідності став Указ Президента України “Про Основні засади розвитку соціальної сфери села”, де було визначено принципи побудови механізмів життєзабезпеченості сільського населення в умовах становлення приватного підприємництва в аграрній сфері, забезпечення збалансованого функціонування сільського сектора суспільства на етапі виходу національної економіки з кризи й розвитку її на ринковій основі.

Відповідно до Указу Президента України “Про деякі заходи щодо поліпшення умов господарювання недержавних сільськогосподарських підприємств”, здійснюється передача об’єктів соціальної сфери з балансу сільськогосподарських підприємств недержавної форми власності в комунальну власність територіальних громад. В Указі, зокрема, передбачено, що головною умовою передачі об’єктів соціальної сфери є збереження їхньої мережі та функціонального призначення. Нині ще не передано понад 30% об’єктів ССІ з причини обмеженості коштів місцевих бюджетів на їх фінансування [45], що робить сільську місцевість дедалі непривабливішою для життя. Нині майже половина сільських населених пунктів не мають шкіл, закладів охорони здоров’я; лише 20% дітей дошкільного віку відвідують дитячі садки; 5% сільського житлового фонду має централізоване опалення, 12% – водопостачання (у тому числі 1% – гаряче) і 27% – природний газ.

З метою виправлення ситуації у 2001 р. Верховна Рада України зобов’язала уряд асигнувати в цьому році і на наступні періоди не менше 46% обсягу загальних капітальних вкладень на відродження соціальної сфери села [32]. Однак цей показник було зменшено до 13%, і загальна сума на розвиток села в 2001 р. становила лише 50 млн грн., а на газифікацію – 30 млн грн. [186]. Через відсутність коштів залишаються недобудованими 1100 шкіл, 24 тис. км газових мереж, понад дві тисячі газопроводів-відводів. Потребує ремонту більша частина закладів освіти, охорони здоров’я та культури.

Важливою умовою ефективного вирішення проблем економічного і соціального розвитку села і, передусім, поліпшення демографічної ситуації на селі є належне здійснення житлового будівництва. Житлово-будівельні правовідносини діють на основі Закону України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу”, Указів Президента України “Про Основні засади розвитку соціальної сфери села” і “Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі” та інших чинних законодавчих актів.

Нормами законодавства, а також Постановою Кабінету Міністрів України “Про додаткові заходи щодо розвитку індивідуального житлового будівництва на селі та поліпшення соціально-демографічної ситуації в трудонедостатніх господарствах” регулюються правовідносини індивідуального житлового будівництва. Відповідно до цих документів Уряд України та місцеві ради повинні сприяти індивідуальному житловому будівництву на землях сільських населених пунктів, створювати сільським забудовникам (як місцевому населенню, так і громадянам, які переселяються на постійне місце проживання в сільську місцевість) пільгові умови щодо забезпечення будівельними матеріалами й обладнанням, надання послуг і пільгових довгострокових кредитів. Значні пільги передбачені молодим і багатодітним сім'ям, а також індивідуальним забудовникам, які працюють у сільському господарстві, переробній та обслуговуючій галузях агропромислового комплексу, що функціонують у сільській місцевості. Ці пільги зберігаються також за зазначеними особами у разі будівництва житла на кооперативних засадах.

У сучасних умовах житлове будівництво в сільській місцевості може здійснюватись як підрядним способом підприємствами системи Укراгробуду за рахунок коштів державного бюджету та окремих товаровиробників, так і господарським способом за рахунок коштів сільськогосподарських товаровиробників на вищевказаних пільгових умовах.

Указом Президента України “Про Основні засади розвитку

соціальної сфери села” передбачено створення комфортного життєвого середовища, належних умов праці та відпочинку сільського населення, які забезпечуватимуться шляхом розвитку галузей соціальної інфраструктури села, що передбачає:

- сприяння розвитку індивідуального житлового будівництва з використанням гарантій і пільг, передбачених законодавством для сільських забудовників;
- нарощування обсягів будівництва житла для молоді в межах реалізації програм індивідуального будівництва на селі “Власний дім”;
- інвестування з урахуванням фінансових можливостей державного та місцевих бюджетів спорудження житла в труднодоступних (занепадаючих) селах;
- спрощення порядку оформлення дозвільних документів на житлове будівництво;
- формування фонду комунального житла для надання його на умовах оренди громадянам;
- забезпечення надання пільгових довгострокових кредитів на будівництво (реконструкцію) житла багатодітним сім’ям;
- здійснення заходів щодо випуску необхідних конструкцій та інженерного обладнання для індивідуального житла.

Забезпеченість житлом нині у сільській місцевості в середньому на одного жителя становить 21,6 м² [174], що значно нижче, ніж в економічно розвинених країнах. Вирішення житлової проблеми – основна складова соціальної політики функціонування та розвитку українського села, оскільки від наявності житла та житлових умов безпосередньо залежить якість життя населення, а отже – і демографічна ситуація в сільській місцевості. Реалії життя вимагають уваги не лише до кількісних, а, насамперед, до якісних показників забезпечення населення житлово-побутовими умовами. Житловий фонд у сільській місцевості має відповідати потребам працівників аграрного сектору з урахуванням соціально-типологічного стандарту житлового середовища. Специфіка ж формування сільського житла виявляється у

тому, що воно повинно включати в себе суспільні та внутрішньосімейні форми забезпечення життєдіяльності людини в сільській місцевості.

З метою забезпечення державної політики в галузі індивідуального житлового будівництва і соціально-побутових умов сільського населення, підвищення рівня інженерного облаштування села у досліджуваній Вінницькій області функціонує комунальна організація “Обласний фонд підтримки індивідуального житлового будівництва на селі” та реалізується цільова регіональна програма “Власний дім”. Основними напрямками діяльності комунальної організації “Обласний фонд підтримки індивідуального житлового будівництва на селі” є розширення інвестування на будівництво житла на селі, здешевлення його вартості, захист інтересів індивідуальних забудовників і всіх учасників інвестиційного процесу при реалізації цільової регіональної програми “Власний дім”, а також створення індивідуальним забудовникам сприятливих умов і надання практичної допомоги на будівництво (добудову) індивідуальних житлових будинків з надвірними підсобними приміщеннями й інженерних мереж у сільських населених пунктах районів області.

Для подолання кризового стану соціальної сфери села та з метою реалізації норм Закону України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві”, Указу Президента України “Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі” необхідно збільшити видатки на соціальний розвиток села, а саме: на державне пільгове кредитування індивідуальних сільських забудовників, що дасть змогу залучити на село молодих фахівців; будівництво нового сучасного житла; придбання будинків; газифікацію, телефонізацію, забезпечення водо- та енергопостачанням.

Освіта належить до галузей невиробничої сфери. Значення освіти підкріплюється основними нормативними документами країни і реальними практичними діями у цій галузі. Так, у Зако-

ні України “Про освіту”, який деталізує положення Конституції України (ст. 53), зазначається, що громадяни України, враховуючи розгалужену мережу закладів освіти, які засновані на державній та інших формах власності, мають право на безкоштовну освіту в усіх державних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду і характеру занять.

У сільській місцевості, як і в місті, середня освіта була і залишається головною ланкою в підвищенні освітнього рівня населення. Водночас питання доступності закладів освіти в сільській місцевості постає особливо гостро: майже в половині сільських населених пунктів відсутні школи. Закон України “Про освіту” визначає відкриття в сільській місцевості початкових шкіл незалежно від наявної кількості учнів, яке здійснюється за рішенням місцевих органів влади. Чим більше вкладається бюджетних коштів на розвиток освіти сільського населення (з урахуванням комплексності, послідовності таких вкладень тощо), тим раніше слід очікувати поліпшення ситуації щодо соціально-економічного розвитку села.

Державна національна програма “Освіта” визначає нову стратегію розвитку, що передбачає відродження й розбудову національної системи освіти, формування творчої особистості, забезпечення пріоритетів людини, а також реформування структурних, організаційних елементів освіти. Остання пов’язана з подоланням монопольного становища держави в освітянській сфері через створення незалежних альтернативних структур і формування багатоваріантної інвестиційної політики у цій галузі.

Основи, на яких ґрунтується програма “Освіта” і закладені в Законі України “Про освіту”, передбачають розробку програм “Сільська школа”.

Вихідною ланкою розвитку соціальної сфери села, її розбудови є організаційно-правове забезпечення підготовки фахівців необхідних професій для АПК. Оскільки аграрна та земельна реформи належать до визначальних у державотворенні України,

гарантуванні її продовольчої безпеки, тому роль надійного кадрового забезпечення висококваліфікованими спеціалістами сільського господарства неможливо переоцінити. Очевидним є також те, що відсутність належної правової бази щодо кадрового забезпечення висококваліфікованими спеціалістами сільськогосподарського виробництва негативно впливає на цей процес. Проте слід зазначити, що ця проблема законодавством врегульована частково. Так, Законом України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” регламентовано, що до всіх вищих навчальних закладів (університетів, інститутів, академій), коледжів, технікумів тощо встановлюється квота прийому сільської молоді, яка є обов’язковою до виконання. Порядок і умови квотування встановлюються Урядом.

Підготовка, перепідготовка й підвищення кваліфікації спеціалістів і робітничих кадрів для виробничої та соціальної сфери села в державних навчальних закладах здійснюється за рахунок державного і місцевого бюджетів, а також на підставі договорів про оплату навчання між навчальними закладами й підприємствами, організаціями.

Цим же Законом передбачено порядок перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників сільського господарства. Зокрема, передбачається, що перепідготовка й підвищення кваліфікації спеціалістів і робітничих кадрів є обов’язковими і проводяться періодично в строки, визначені державними органами. Виходячи з позицій вищевказаного Закону, з метою подальшого розвитку його положень і втілення в життя у ст. 1 Указу Президента України “Про Основні засади розвитку соціальної сфери села” передбачено пріоритетність запровадження нових форм підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації фахівців для виробництва та соціальної сфери села, створення належної матеріально-технічної бази для навчальних закладів, які готують таких спеціалістів, а також розробку і реалізацію сучасних програм перепідготовки та професійного навчання незайнятого на-

селення.

Відповідно до положень згаданого Указу Президента України [17] фінансування й розвиток соціальної інфраструктури села мають забезпечуватися спільними зусиллями як держави, так і суб'єктів господарювання та населення. Згідно з чинним законодавством держава повинна створювати умови для забезпечення жителів села об'єктами соціальної інфраструктури, формування комфортного життєвого середовища, належних умов праці й відпочинку на рівні встановлених соціальних нормативів. Проте невважене економічне реформування села зумовило виникнення комплексу економічних і соціальних проблем.

На наш погляд, найбільш важливою з точки зору майбутнього, є проблема працевлаштування та самореалізації молоді на селі. Молодь, як ніхто інший, відчуває нинішню безперспективність і деградацію життя на селі і за першої можливості залишає його в пошуках заробітку. Однією з причин цього є низький рівень оплати праці, важкі й рутинні її умови. Слід зазначити, що, незважаючи на визначення Законом України [2] пріоритетності соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві країни, середня оплата праці працівників сільського господарства протягом понад 10 останніх років залишається найнижчою серед усіх галузей. У зв'язку з цим необхідно забезпечити реальну підтримку розвитку сільськогосподарського виробництва з Державного бюджету України. Достатнє фінансування сільськогосподарської галузі сприяє підвищенню рівня врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин, як основних чинників значного зниження собівартості продукції. У свою чергу, це дало б можливість у структурі витрат на виробництво сільськогосподарської продукції підвищити частку витрат на оплату праці до 40-45%. До того ж підвищення заробітної плати стимулюватиме зростання мотивації сільськогосподарських товаровиробників до праці.

З метою заохочування молоді, передусім кваліфікованої,

до роботи на селі Уряд має розглядати різні схеми будівництва житла в сільській місцевості: 100-відсотково за рахунок бюджету; 50 на 50 (бюджет + кошти забудовників); видача довгострокових кредитів для молодих учительських родин. Необхідно також в кожному райцентрі та в селах збудувати типові будинки для молодих спеціалістів із спортзалом, ігровим майданчиком, відновити діяльність фельдшерсько-акушерських пунктів, асфальтувати дороги тощо.

У ст. 49 Конституції України визначено, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я – один із пріоритетних напрямів державної діяльності. Держава формує політику охорони здоров'я в Україні та забезпечує її реалізацію, яка покладається на органи державної виконавчої влади. Особисту відповідальність за неї несе Президент України, який у своїй щорічній доповіді Верховній Раді України передбачає звіт про стан реалізації державної політики в галузі охорони здоров'я.

Серед низки соціальних проблем на селі перебудова сільської охорони здоров'я є найбільш гострою проблемою сьогодення. Шляхи вирішення соціальних проблем охорони здоров'я на селі визначено указами Президента України “Про Комплексні заходи щодо поліпшення медичного обслуговування сільського населення на 2002-2005 роки” і “Про додаткові заходи щодо вирішення соціальних проблем на селі та дальшого розвитку аграрного сектора економіки”, які передбачали ряд заходів, передусім підготовку ще одного фундаментального документа – Державної програми розвитку соціальної сфери села на період до 2005 р.

Основними заходами загальнодержавної ваги, що мали безпосередній вплив на організацію медико-соціальної допомоги на селі та сприяли її поліпшенню протягом останніх років незалежності України, є прийняття таких законодавчих актів:

– Закон України “Про внесення змін до Закону України Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромисло-

вого комплексу в народному господарстві”;

– Указ Президента України Про Концепцію розвитку охорони здоров’я населення України (від 7 грудня 2000 р.);

– Указ Президента України “Про заходи щодо поліпшення забезпечення населення лікарськими засобами і виробами медичного призначення, а також підвищення ефективності державного управління у цій сфері” (від 7 лютого 2003 р.);

– Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо забезпечення права громадян на охорону здоров’я і медичну допомогу” (від 17 грудня 2003 р.);

– Постанова Кабінету Міністрів України Про комплексні заходи щодо впровадження сімейної медицини в систему охорони здоров’я (від 20 червня 2000 р.).

Незважаючи на видання низки указів і доручень Президента України, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, відомчих і міжвідомчих заходів, а також досягнення певних позитивних тенденцій в організації медичної допомоги сільським жителям, залишається багато нерозв’язаних проблем медико-соціального змісту. Рівень доступності та якості медичної допомоги селянам завжди був нижчим, ніж для жителів міста, що спричиняє погіршення стану здоров’я сільського населення, призводить до значного зменшення економічно активної його частини і, відповідно, втрати частки внутрішнього валового продукту.

Проблема забезпечення сільського населення кваліфікованою медичною допомогою тією чи іншою мірою є актуальною і в інших країнах світу, незважаючи на різний соціально-економічний устрій та рівень розвитку, що зумовлено особливостями сільської місцевості й системи медичного обслуговування, і належить до найскладніших проблем охорони здоров’я. Її складність визначається недостатньою вирішеністю, суперечливістю і дискусійністю багатьох аспектів, здебільшого на первинному рівні. Це змушує по-новому розглядати медичні проблеми села і більш поглиблено їх вивчати, враховувати особливості ор-

ганізації охорони здоров'я сільського населення взагалі й надання йому медичної допомоги зокрема.

З 2001 р. Міністерством охорони здоров'я України здійснюється рейтингова оцінка стану здоров'я населення, діяльності та ресурсного забезпечення закладів охорони здоров'я в сільській місцевості. За підсумками такої комплексної рейтингової оцінки діяльність сільських медичних закладів потребує радикальних змін. Стратегічним документом для таких дій став Указ Президента України “Про комплексні заходи щодо поліпшення медичного обслуговування сільського населення на 2002-2005 роки”.

Головна мета впровадження комплексних заходів – забезпечення умов для зміцнення здоров'я сільського населення, зниження його захворюваності, інвалідності та смертності, наближення доступної кваліфікованої медико-санітарної допомоги, гарантування рівня й обсягу медичної допомоги, раціонального використання ресурсів охорони здоров'я. Водночас через відсутність коштів накопичені в попередні десятиріччя матеріальні ресурси (санітарний транспорт, медична техніка тощо) впродовж останніх 15 років практично не поповнювалися, будівлі комплексно капітально не ремонтуються. Також не вдається поліпшити кадрову ситуацію: з року в рік зростає дефіцит лікарів, зменшується показник укомплектованості ними, середнім і молодшим медичним персоналом. Однією з причин такого становища є недостатнє використання можливостей цільового направлення на навчання в медичні ВУЗи сільської молоді. Основним об'єктивним чинником такого становища є відсутність впорядкованого житла та перспектив його одержання, особливо в сільській місцевості, де до того ж відсутня розвинута соціальна інфраструктура.

На виконання Указу Президента України “Про невідкладні заходи щодо реформування системи охорони здоров'я населення” та з метою підвищення рівня забезпечення сільського населення медичною допомогою Міністерством охорони здоров'я

України запроваджено проведення з 1 березня 2006 р. Дня здоров'я сільського населення у всіх регіонах країни. Зазначеною акцією передбачається здійснення профілактичних медичних оглядів сільських жителів із використанням сучасних лабораторних, інструментальних досліджень і залученням вузьких фахівців районного, обласного та державного рівнів.

Медичні огляди й лабораторні обстеження розпочинаються на рівні ФАПів, лікарських амбулаторій та дільничних лікарень. Відібрані хворі направляються на поглиблене обстеження та консультації до фахівців, які працюють у складі виїзних комплексних спеціалізованих бригад на базі ЦРЛ і дільничних лікарень.

З метою забезпечення життєдіяльності сільського населення й подальшого розвитку соціальної сфери села Президент України видав Указ “Про першочергові заходи щодо підтримки розвитку соціальної сфери села” [21], яким затверджено Державну програму розвитку соціальної сфери села на період до 2005 р. Нею передбачалося поліпшення стану соціальної сфери села:

- розширення сфери зайнятості;
- створення умов для зростання доходів сільського населення;
- поліпшення умов соціально-культурного обслуговування сільського населення;
- розвиток житлово-комунального і дорожнього господарства;
- розвиток сфери платних послуг.

Для виконання завдань програми планувалося:

- до розвитку соціальної інфраструктури максимально залучати наявні й не використовувані у селах приміщення, майно, об'єкти незавершеного будівництва;
- для фінансування будівництва і реконструкції об'єктів інфраструктури залучати кошти місцевих бюджетів, підприємств та організацій виробничої сфери, суб'єктів господарювання у сфері обслуговування населення й інвестиційних фондів

(місцеві джерела), а також інших джерел, не заборонених законодавством. Передбачено було також здійснювати державні капітальні вкладення.

Проте Державна програма розвитку соціальної сфери села не була виконана, що зумовило значне погіршення демографічної ситуації на селі, а з огляду на економічні негаразди функціонування суб'єктів господарювання кількість працюючих у сільському господарстві протягом 2002-2005 рр. зменшилась удвічі.

Пріоритетність розвитку агропромислового комплексу та соціального розвитку села в національній економіці зумовлюється винятковою значущістю і незамінністю вироблюваної продукції сільського господарства в життєдіяльності людини й суспільства. У Законі України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” зазначається, що основними напрямками комплексного розвитку сільських територій, підвищення соціального захисту і життєвого рівня селян є: наближення та вирівнювання умов життєдіяльності міського і сільського населення; формування комплексної системи підприємств, установ та організацій, які надаватимуть необхідні послуги сільському населенню; сприяння збільшенню зайнятості сільського населення шляхом державної підтримки розвитку підприємництва; створення умов для збереження й розвитку малих, віддалених і таких, що занепадають, сільських поселень; стимулювання закріплення на селі спеціалістів сільського господарства, освіти, культури, охорони здоров'я та побутового обслуговування.

Перехід до нових форм управління соціальною сферою села передбачає утримання соціальних об'єктів за рахунок місцевих бюджетів. Однак, враховуючи скрутне становище сільських рад, передавання об'єктів соціальної інфраструктури, які знаходяться на балансі сільськогосподарських підприємств, повинне здійснюватися, з урахуванням конкретних обставин на місцях. Нині спостерігається і зворотний процес, коли для збереження й нормального функціонування закладів соціально-побутового і

культурного обслуговування населення сільськогосподарські підприємства повертають їх на свій баланс. Тому питання “відомчого” підпорядкування має розглядатись не як відхід від державної соціальної політики, а як шлях поступової її реалізації.

Отже, занепаду соціально-культурного будівництва можна було б уникнути, якби практично реалізовувалися положення Закону України “Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу в народному господарстві” та інших нормативно-правових документів. Проте непослідовність аграрної політики держави, фінансова криза й низка інших чинників не дають змоги виконати вимоги зазначених нормативно-правових актів.

Підсумовуючи викладене можна сказати, що:

1. Сучасну демографічну ситуацію, яка склалася у сільській місцевості України, можна визначити як кризову. Вона може створити серйозну загрозу відтворенню селянства та призвести до вимирання українського села. Головним чинником, що зумовив зменшення чисельності сільського населення останнім часом, було його природне скорочення. Критичне становище щодо демографічного стану в сільській місцевості характеризується не тільки погіршенням кількісних, але і якісних параметрів демографічних процесів. Абсолютне і відносне зменшення сільського населення супроводжується інтенсивним старінням, значним зниженням народжуваності, зростанням смертності, збереженням інтенсивного міграційного відпливу сільської молоді, скороченням тривалості життя, погіршенням здоров'я.

2. Поселенська мережа характеризується як сукупність населених пунктів (облаштованих місць постійного проживання людей). В основі сучасного поділу поселень на міські та сільські лежать відмінності в характері матеріального виробництва, яке має визначальний вплив на розмір та розміщення поселень. Для сільських поселень характерні більша, порівняно з міськими, віддаленість від місць застосування праці, значний зв'язок насе-

лення з природним середовищем тощо, а їх розвиток пов'язаний з використанням землі та функціонуванням сільськогосподарського виробництва. Серед сільських поселень можна виділити два основних функціональних типи: багатофункціональні та монофункціональні, а також несільськогосподарські.

3. Сільська поселенська мережа – не лише місце зосередження населення, а й певна форма адміністративно-територіального утворення та управління, що повинна диференційовано в кожному з них органічно поєднувати економічний й соціальний потенціали з метою підвищення рівня та якості життя сільських жителів. Кожне сільське поселення незалежно від його людності повинне мати оптимальне забезпечення об'єктами соціально-культурного призначення. В минулому це залежало від економічної спроможності сільськогосподарських підприємств, тому їх соціальний розвиток носив переважно епізодичний характер.

4. Сільська соціальна інфраструктура – територіально-галузевий комплекс, який складається із матеріально-речових об'єктів, що діють на основі системи соціальних і економічних постанов, норм, традицій і забезпечує сприятливі умови для відтворення сільського населення на певній території, а також соціальний розвиток окремої людини і всього суспільства в цілому.

5. Протиріччя формування ССІ пов'язані з різними базовими передумовами її розвитку (міські і сільські умови організації роботи об'єктів галузей соціальної інфраструктури). Загострення цього протиріччя відбувається внаслідок двох процесів, які відбуваються одночасно, але з різною інтенсивністю. З одного боку – урбанізація, яка фіксує конкретно-історичну форму розміщення виробництва, розселення та організації матеріально-просторового середовища і, відповідно, певний етап соціального розвитку, на якому продовжує існувати відмінність між містом і селом, з іншого – процес аграрно-промислової інтеграції, що намагається стати реальним механізмом перебудови різноманітних відносин міста і села в напрямку подолання відмінностей

між ними.

6. Особливостями ССІ є: її об'єкти – монополісти на ринку соціальних послуг села, але при цьому не мають можливості розширювати сектор платних послуг через неплатоспроможність сільського населення; нерівномірна напруженість трудової діяльності на селі протягом року сприяє більш чіткому проявленню сезонних рис в потребі послуг її об'єктів порівняно з міськими об'єктами; відмінність від міської за складом об'єктів; більш низький порівняно з містом рівень забезпеченості населення основними невиробничими фондами, гірший якісний склад матеріально-технічного і кадрового потенціалу її закладів, а відповідно менш диференційоване коло послуг, що надаються; обслуговування досить вузького контингенту клієнтів, що обмежений робітниками сільськогосподарських підприємств, а також їх сім'ями, так як для села властива внутрішньогосподарська система розселення.

7. Проблема розвитку ССІ як фактора соціального відтворення сільських територій пов'язана, перш за все, з проблемою погодження інтересів різних учасників процесу управління розвитком соціальної сфери. Регіональні органи влади, як і державні, зацікавлені в збереженні села як форми розселення населення і зростанні його престижності з метою збереження трудового потенціалу сільського господарства та забезпечення продовольчої безпеки регіону та країни в цілому. Сільське населення зацікавлене в максимальному наближенні рівня задоволення своїх соціальних потреб до рівня міст регіону. В інтересах сільгоспідприємств – передати об'єкти ССІ до бюджету місцевих органів самоуправління сільськими територіями, тим самим звільнитись від затратної діяльності та отримати додаткову можливість вийти із кризового стану.

8. Формування нормативно-правової бази соціального розвитку села розпочалося у 90-ті роки. Основними її складовими є: Закон України “Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу в народному господарстві”, укази

Президента України “Про першочергові заходи щодо підтримки розвитку соціальної сфери села” і “Про Основні засади розвитку соціальної сфери села”, постанови Кабінету Міністрів України і укази Президента України, спрямовані на передачу до комунальної власності об’єктів соціального призначення, що належали суб’єктам господарювання в АПК.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ ТА ПІДХОДИ ДО ЙОГО ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Стан сільського господарства України

Сьогодні все гостріше постає проблема відбудови ефективної аграрної політики, яка повинна стати політикою майбутнього, оскільки постала нагальна потреба протягом найближчого часу відпрацювати схеми підходу і розробити відповідні нормативно-правові засади вже сформованої аграрної політики. Адже 2008 рік є роком початку економічної кризи, і закони, які діяли раніше, в таких умовах не є ефективними. Для прийняття результативних законів необхідно реально оцінювати сучасний стан сільського господарства України.

Аграрний сектор України є важливою складовою економіки держави та головним чинником подальшого розвитку трансформаційних та інтеграційних процесів, що відбуваються на етапі входження у світовий економічний простір.

В сільському господарстві зайнято 5,6 млн. громадян України (19,9% працездатного населення) і формується 8,6% валового внутрішнього продукту (табл. 2). З кожним роком частка сільського господарства у формуванні ВВП зменшується, але не за рахунок скорочення агропромисловості, а через менші показники його розвитку в порівнянні з іншими видами економічної діяльності.

2. Структура ВВП за видами економічної діяльності, (у факт. цінах), млн. грн.

Галузь	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
1	2	3	4	5	6	7	8
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	66430	66119	85668	94801	98410	113142	133508
	13,2%	11,0%	10,6%	9,5%	8,3%	7,4%	8,6%

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8
Добувна промисловість	24386	26484	31766	41149	46125	57175	57175
	4,8%	4,4%	3,9%	4,1%	3,9%	3,7%	3,7%
Переробна промисловість	191301	235289	325820	399039	456729	586447	585861
	38,0%	39,0%	40,2%	40,1%	38,6%	38,4%	37,7%
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	28227	30360	31961	36739	47318	60617	58435
	5,6%	5,0%	3,9%	3,7%	4,0%	4,0%	3,8%
Будівництво	19176	25811	37667	45972	64152	92788	77849
	3,8%	4,3%	4,7%	4,6%	5,4%	6,1%	5,0%
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	42628	54897	71490	99662	122365	160980	164683
	8,5%	9,1%	8,8%	10,0%	10,4%	10,5%	10,6%
Діяльність транспорту та зв'язку	46946	59995	75233	91219	107638	132048	144328
	9,3%	9,9%	9,3%	9,2%	9,1%	8,6%	9,3%
Освіта	14666	18640	22086	29388	36161	46473	46380
	2,9%	3,1%	2,7%	3,0%	3,1%	3,0%	3,0%
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	12080	14958	18470	22855	28305	37193	36858
	2,4%	2,5%	2,3%	2,3%	2,4%	2,4%	2,4%
Інші види економічної діяльності	58168	71151	109827	134806	174976	240123	248287
	11,5%	11,8%	13,6%	13,5%	14,8%	15,7%	16,0%
Всього	504008	603704	809988	995630	1182179	1526986	1553364

В Україні сільськогосподарську продукцію виробляють дві базові категорії аграрних товаровиробників:

1) юридичні особи – сільськогосподарські підприємства (включаючи селянські (фермерські) господарства);

2) фізичні особи – господарства населення.

За підсумками державного статистичного спостереження [215] станом на 1 січня 2007 р. в Україні зареєстровано 4,8 млн. домогосподарств, членам яких відповідно до чинного законодавства надані земельні ділянки з цільовим призначенням "для ведення особистого селянського господарства" (табл. 3).

3. Характеристика особистих селянських господарств України

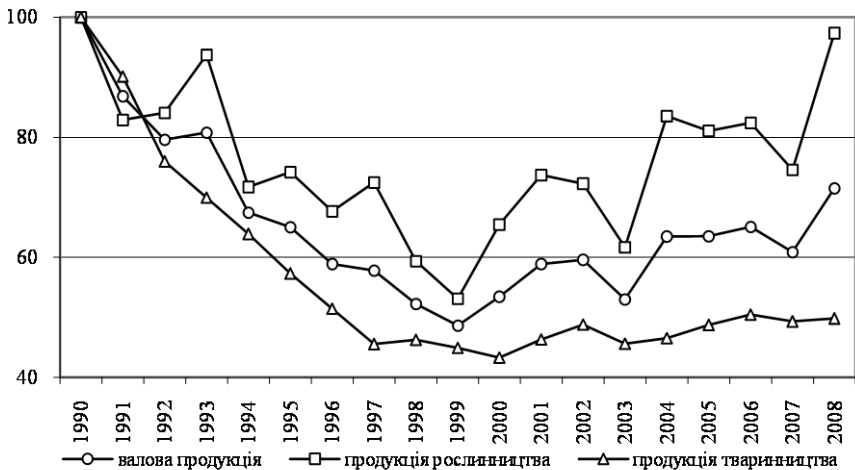
Показник	
Загальна кількість господарств, тис.	4817,8
з них:	
утримують худобу та птицю	3699,7
мають у приватній власності сільськогосподарську техніку	189,5
Площа земельних ділянок, тис. га	6700,5
у т.ч.	
з цільовим призначенням для будівництва, обслуговування житлового будинку, господарських будівель	869,7
для ведення особистого селянського господарства	3015,3
для ведення товарного сільськогосподарського виробництва	2746,4
з них взято в оренду	353,1
Чисельність худоби, тис. гол.	
великої рогатої худоби	3258,2
у т.ч. корів	2204,0
свиней	3790,5

В Україні на 1 липня 2007 р. діяло 58387 сільськогосподарських підприємств, з них: господарські товариства (7428 од.); приватні підприємства (4229 од.); виробничі кооперативи (1262

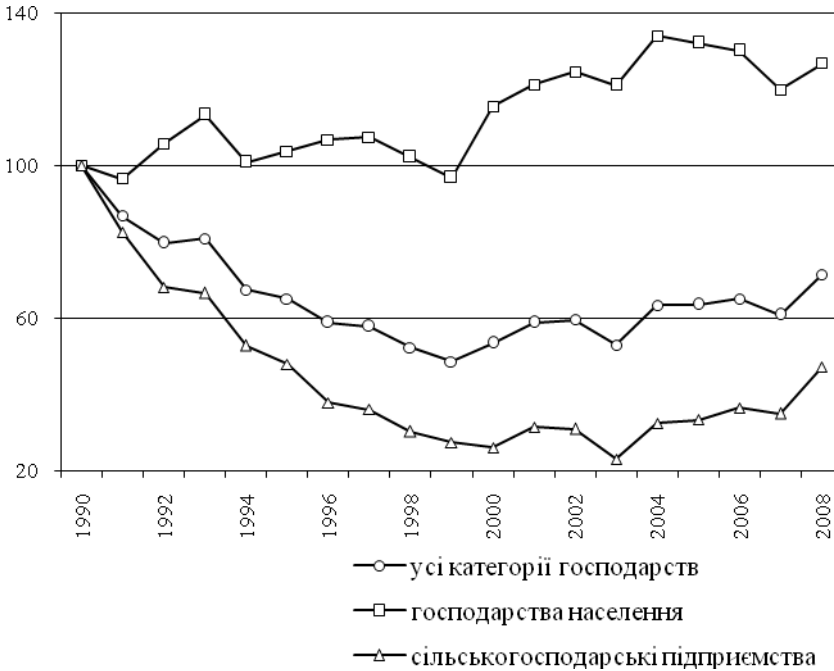
од.); фермерські господарства (43475 од.); державні підприємства (360 од.); інші форми господарювання (1633 од.).

Протягом 1990-1999 рр. у сільському господарстві України спостерігався стійкий спад виробництва та ефективності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, і лише після реформи 2000 р. в аграрному секторі економіки відбувається поступове зростання обсягів виробництва продукції сільського господарства. Ці зміни відбуваються головним чином в галузі рослинництва, яка, в свою чергу, значною мірою залежить від погодних умов. Так, протягом 2000-2008 рр. найменш результативним за обсягами виробництва був 2003 р., коли складні кліматичні умови спричинили різкий спад обсягів виробництва продукції рослинництва, зокрема зернових культур (в наслідок вимерзання озимих культур), а у 2008 р. завдяки сприятливим природним умовам було зібрано найбільший за всю історію країни урожай зернових (рис. 3).

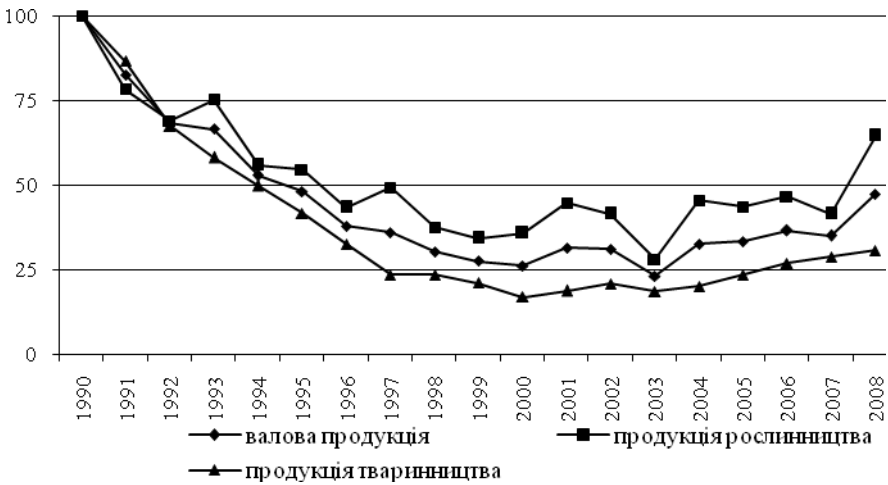
Рис. 3. Динаміка індексу продукції сільськогосподарського виробництва, % (до базового 1990 року)

За попередніми даними, у 2008 р. загальний обсяг продукції сільського господарства збільшився проти 2007 р. на 17,5%, у тому числі у сільськогосподарських підприємствах – на 35,2%, у господарствах населення – на 5,8% (рис. 4). Загальне виробництво продукції рослинництва зросло на 30,5%, продукції тваринництва – на 1,0% (рис. 5-6) [214].

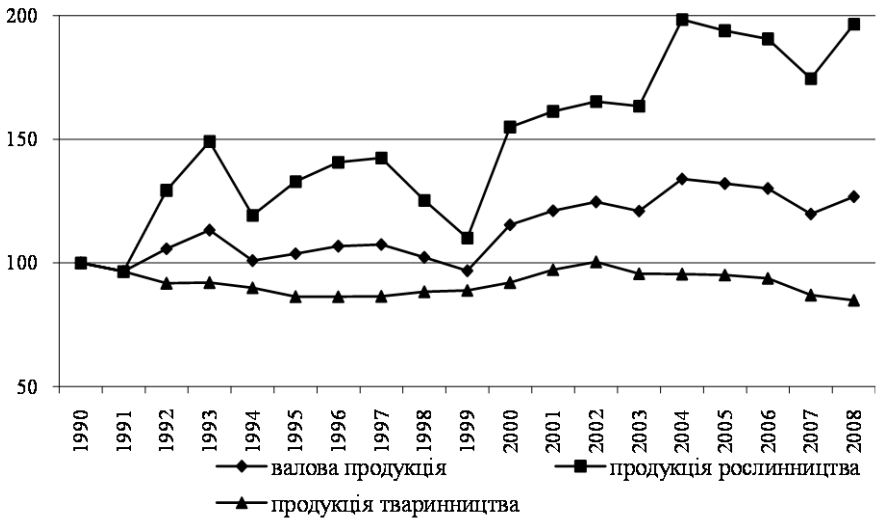

Рис. 4. Динаміка індексу сільськогосподарського виробництва в розрізі господарств, % (до базового 1990 року)

У 2008 р. Україна могла мати вищі індекси виробництва сільськогосподарської продукції, але стихійне лихо (повінь) знищило значну кількість врожаїв у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій та Чернівецькій областях.

Рис.5. Динаміка індексу сільськогосподарського виробництва сільськогосподарськими підприємствами, % (до базового 1990 року)

Рис.6. Динаміка індексу сільськогосподарського виробництва господарствами населення, % (до базового 1990 року)

У зв'язку з стрімким скороченням виробництва тваринницької продукції у сільськогосподарських підприємствах її питома вага в господарствах населення зросла з 34% у 1990 р. до 60% у 2008 р.

Господарства населення тримають худобу та птицю в основному для забезпечення власних як продуктових, так і не продуктових потреб. Низький рівень доходів сільського населення призводить до того, що більшість господарств населення у сільській місцевості продовжує займатися виробництвом сільськогосподарської продукції і можна прогнозувати те, що певний час вони вироблятимуть значну частку валової продукції сільського господарства. Проте, в перспективі, з огляду на ефективність виробництва сільськогосподарської продукції та його інноваційний рівень, перевага буде надаватися сучасним технологічно оснащеним підприємствам різних форм власності.

Порівняння відносних показників змін валової продукції сільського господарства з базовим 1990 р. свідчить, що обсяги виробництва у 2008 р. становили 75% рівня 1990 р., що є найкращим показником за останні 14 років.

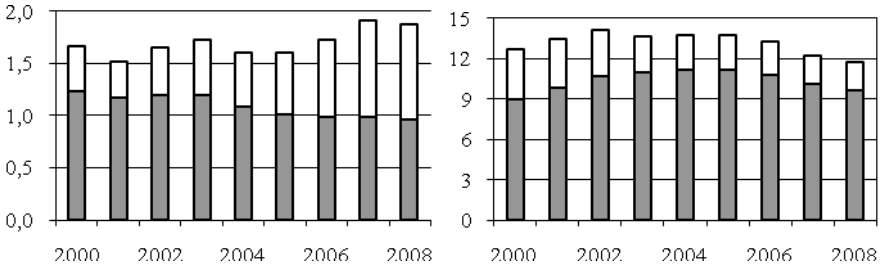
На 1 січня 2009 р. господарствами усіх категорій утримувалось 5,2 млн. гол. ВРХ, що на 6,1% менше, ніж на 1 січня 2008 р., у тому числі 2,9 млн. корів (менше на 5,7%), свиней – 6,4 млн. голів (менше на 8,3%), овець і кіз – 1,7 млн. голів (більше на 1,1%), птиці всіх видів – 176,6 млн. голів (більше на 4,3%).

Протягом досліджуваного періоду у сільськогосподарських підприємствах скоротилася чисельність поголів'я ВРХ на 10,7%, у тому числі корів – на 8,0%; свиней – на 4,7%; овець і кіз – на 0,7%. Водночас спостерігалось зростання чисельності поголів'я птиці (на 9,3%).

У господарствах населення на 1 січня 2009 р. порівняно з 1 січня 2008 р. поголів'я ВРХ скоротилося на 3,6%, у тому числі корів – на 5,1%; зменшилася чисельність свиней (на 10,7%), але зросла чисельність поголів'я овець і кіз (на 1,5%) та практично не зменшилося поголів'я птиці всіх видів (99,9%). У цих господарствах на початок січня 2009 р. утримувалося дві третини

(66,6%) загальної чисельності ВРХ (тоді як у 2007 р. – 64,9%), у тому числі корів – 78,6% (78,1%); свиней – 57,5% (59,1%), овець і кіз – 82,4% (82,1%); птиці всіх видів – 50,4% (52,7%).

Динаміку виробництва продукції тваринництва наведено на рис. 7.

а) худоба і птиця на забій

б) молоко

в) яйця, млрд. шт.

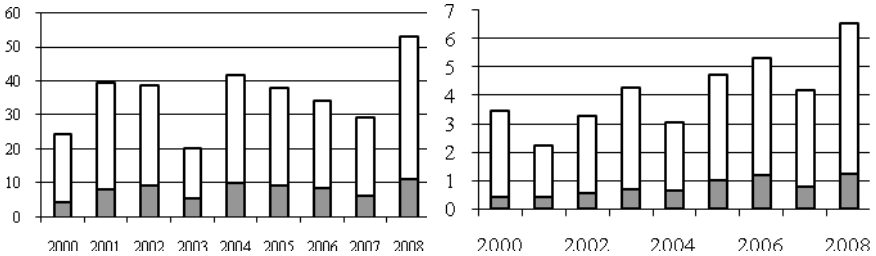
Рис. 7. Виробництво продукції тваринництва, млн. т

Під урожай 2008 р. сільськогосподарські культури було посіяно на площі 27,1 млн. га, у т.ч. сільськогосподарськими підприємствами – на 19,4 млн. га (71,6%), господарствами населення – на 7,7 млн. га (28,4%). Порівняно з 2007 р. загальна посівна площа збільшилась на 1,1 млн. га (на 4,1%) [214].

У 2008 р. господарствами усіх категорій одержано найбільший за всю історію країни урожай зернових (включаючи кукурудзу) – 53,3 млн. т у вазі після доробки, що в 1,8 рази більше, ніж у 2007 р. (за рахунок зростання урожайності зернових культур – в 1,6 рази та площі їх збирання – на 14%). Сільськогоспо-

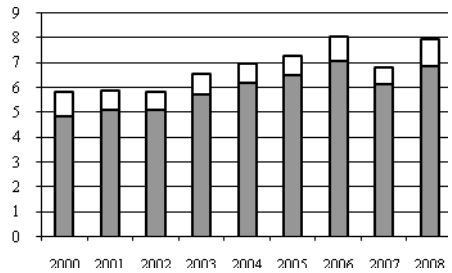
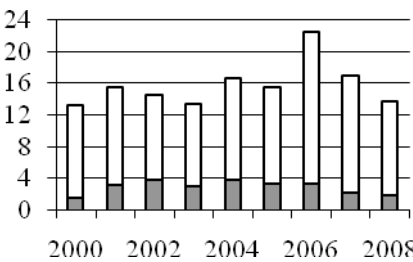
дарськими підприємствами було вироблено 42,1 млн. т зерна (79% загального валового збору), господарствами населення – 11,2 млн. т (відповідно 21%). У 2008 р. урожайність зернових культур в сільськогосподарських підприємствах була вище ніж у господарствах населення на 3,6 ц [216].

Динаміку виробництва продукції рослинництва наведено на рис. 8.

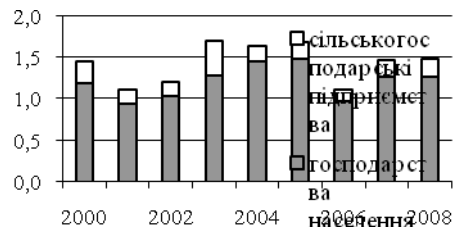
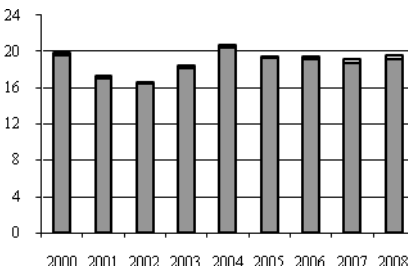
а) зернові культури

б) соняшник

в) цукровий буряк

г) овочі

д) картопля

е) плоди та ягоди

Рис. 8. Виробництво продукції рослинництва, млн. т

Під урожай 2009 р. озимих на зерно та зелений корм господарствами усіх категорій було посіяно 9,8 млн. га (на 176 тис. га або на 1,8%, більше ніж під урожай 2008 р.), у тому числі зернових озимих на зерно – 8,3 млн. га (більше на 277 тис. га або на 3,5%), озимого ріпаку на зерно – 1,4 млн. га (менше на 96 тис. га або 6,2%).

Вироблена сільськогосподарська продукція реалізовувалася за такими основними каналами:

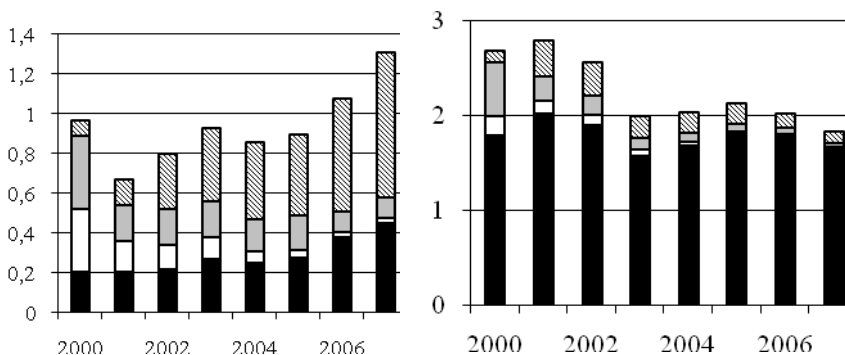
- переробним підприємствам;
- на ринку;
- населенню в рахунок оплати праці, пайовикам в рахунок орендної плати за землю та майнових паїв (часток);
- за іншими каналами (на біржах, аукціонах, бартерні операції, експорт, за іншими напрямками).

Динаміку реалізації продукції сільського господарства за основними маркетинговими каналами наведено на рис 9-10.

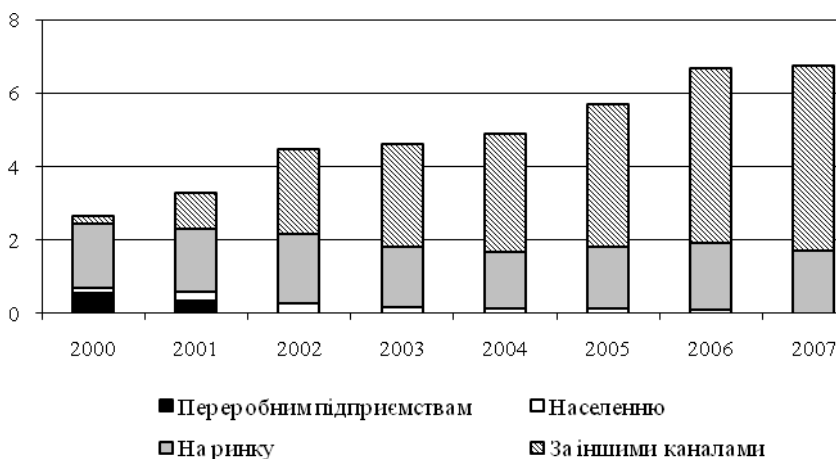
Сільськогосподарські підприємства найбільше відправляють на переробку цукрові буряки, м'ясо та молоко; населенню – пайовикам в рахунок орендної плати за землю та майнових паїв (часток) реалізують зернові культури, овочі; на ринку найбільше реалізуються яйця, овочі, плоди та ягоди; за іншими напрямками – зернові культури, яйця, насіння соняшника, м'ясо.

Одним із головних факторів у загальній системі вартісних інструментів ринкової економіки є прибуток – головна мета будь-якої підприємницької діяльності, основний спонукальний мотив будь-якого бізнесу.

Прибутки сільськогосподарських підприємств формуються за результатами реалізації виробленої продукції, продуктів її переробки (як на власних переробних потужностях, так і на потужностях інших структур, які переробляють сільськогосподарську продукцію на давальницьких засадах) та іншої промислової продукції власного виробництва, а також надання різних послуг і здійснення іншої не забороненої законодавчо діяльності (зокрема, невиробничої).

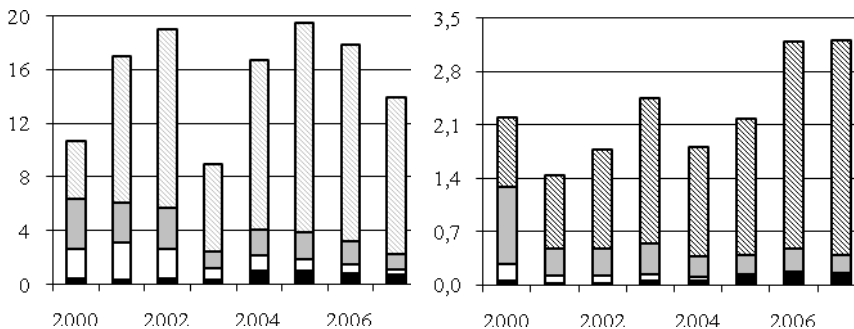
а) худоба і птиця на забій   б) молоко та молочні продукти

Рис. 9. Реалізація продукції тваринництва, млн. т

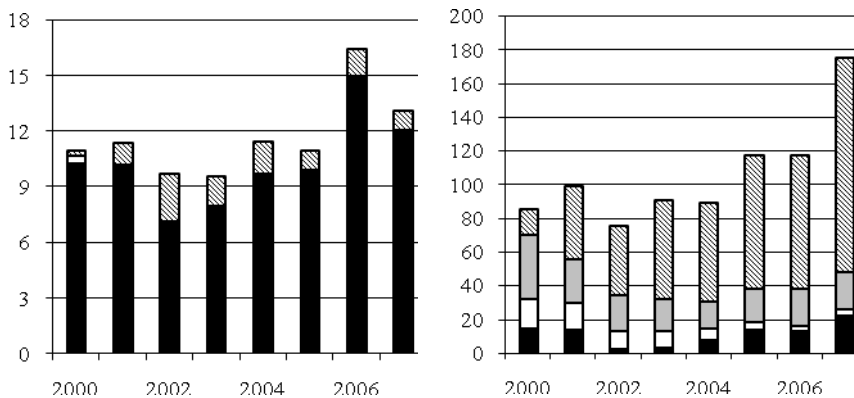
У сучасних умовах вивчення абсолютної величини прибутку не є достатнім для аналізу та оцінки ефективності результатів окремих галузей і господарства в цілому. Різна продукція рослинництва і тваринництва характеризується різним співвідношенням прибутку і виробничих витрат. Тому необхідно порівнювати здійснені витрати з отриманим прибутком, що дозволить визначити ефективність витрат і дохідність підприємства.

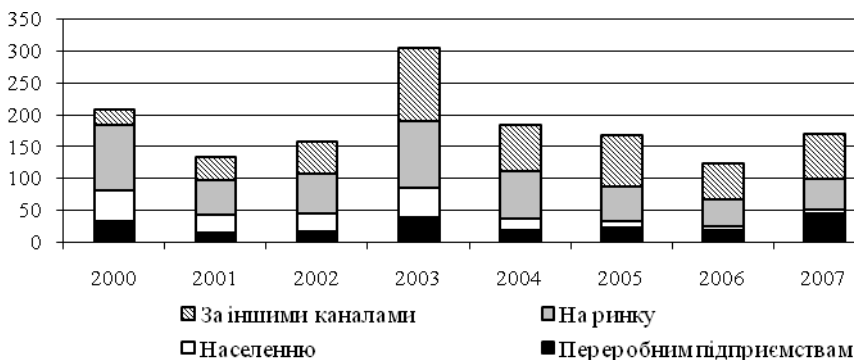
а) зернові культури

б) соняшник

в) цукровий буряк

г) картопля

д) плоди та ягоди

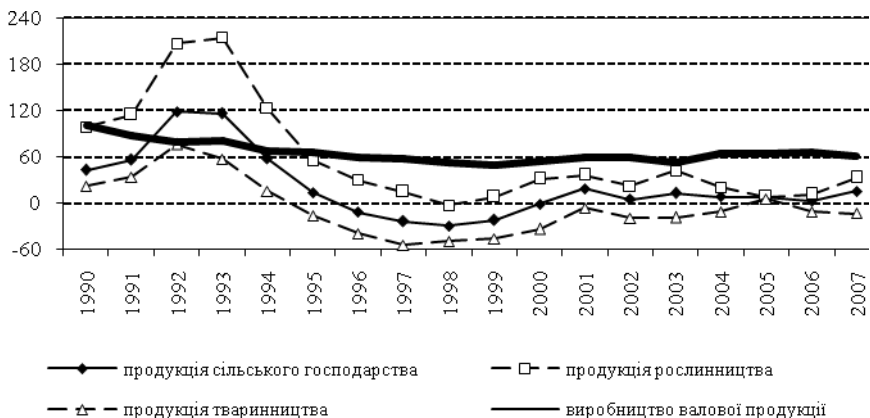
Рис. 10. Реалізація продукції рослинництва, млн. т

Показники рентабельності є відносними характеристиками фінансових результатів та ефективності діяльності сільськогосподарського підприємства. Вони вимірюють дохідність підприємства з різних позицій і групуються у відповідності з інтересами учасників економічного процесу ринкового обміну, дозволяють оцінювати результативність вкладених ресурсів. У фінансовій практиці виокремлюють такі основні групи показників рентабельності: рентабельність підприємства, рентабельність продукції, рентабельність капіталу (активів) підприємства.

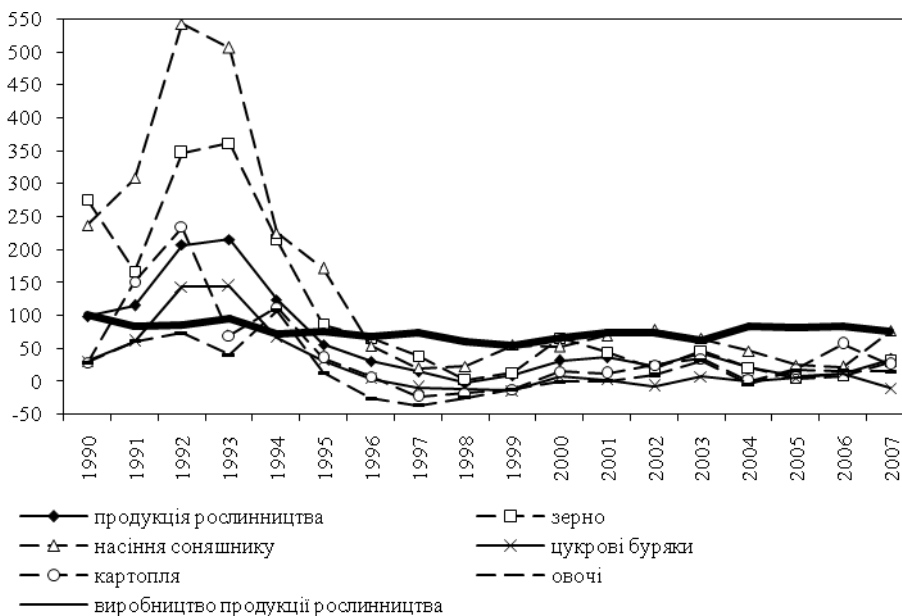
У вітчизняній практиці сільськогосподарських підприємств найбільш поширеним є показник рівня рентабельності, що обчислюється як відношення прибутку до повної собівартості реалізованої продукції. Цей показник характеризує кількість отриманого прибутку на кожен витрачений в господарстві гривню (чи іншу грошову одиницю). У економічній літературі описується розрахунок відносних показників рентабельності за наявності позитивних фінансових результатів – прибутків. Однак, на нашу думку, такий підхід є упередженим. Адже при виявленні збитків від господарської діяльності важливо не лише констатувати цей факт, а й знати рівень збитковості, тобто скільки збитків припадає на кожен вкладений у виробництво грошову одиницю. Рівень рентабельності (збитковості) можна визначити за окремими видами продукції, за галузями та по господарству в цілому.

Рентабельність різних видів продукції рослинництва і тваринництва в динаміці за ряд років є досить строкатою (рис. 11-13) [214]. Так, до 1999 р. включно спостерігається скорочення рівня рентабельності по всіх видах продукції. Починаючи з 1995 р., продукція тваринництва стала збитковою і залишається такою до сьогодні. Виробництво окремих видів рослинницької продукції в певні роки також приносило збитки. Проте завдяки зерновим культурам та соняшнику, які протягом всього досліджуваного періоду характеризувалися найвищим рівнем рентабельності серед усіх видів продукції, галузь рослинництва практично жодного року (крім 1998 р.) не потрапила до категорії

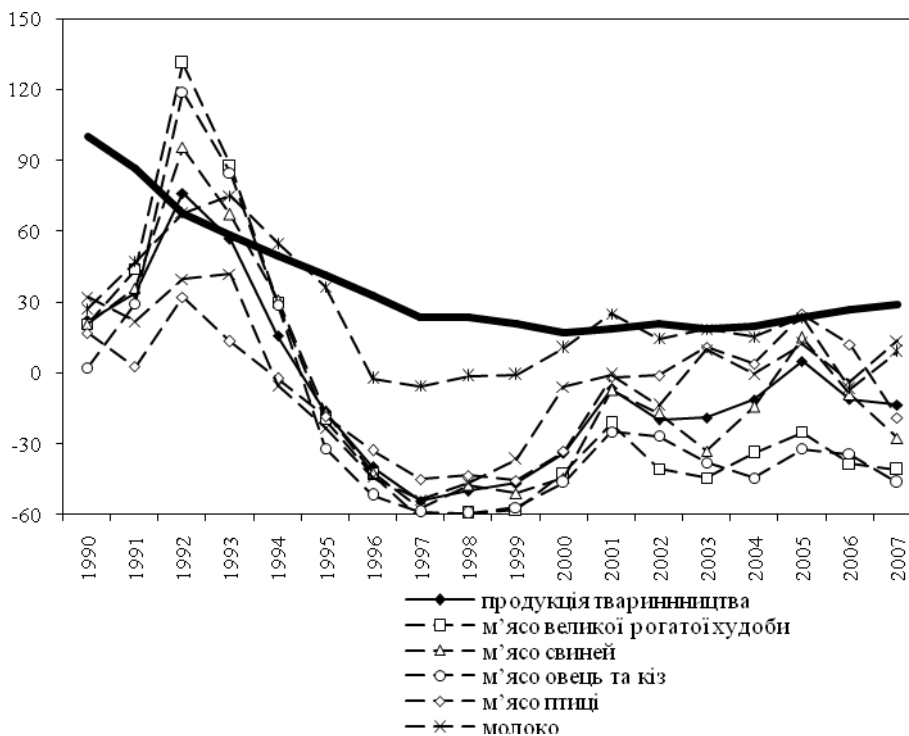
збиткових, хоча скорочення прибутковості її виробництва очевидне.

Рис. 11. Рентабельність та виробництво сільськогосподарської продукції, %

Рис. 12. Рентабельність та виробництво продукції рослинництва, %

Рис. 13. Рентабельність та виробництво продукції тваринництва, %

Отже, рис. 11-13 демонструють відсутність прямої залежності між виробництвом та рентабельністю продукції. Основний вплив на рентабельність продукції, на нашу думку, має політико-економічна ситуація в країні. Підвищення ціни на паливо, заборона експорту зерна за кордон, діюча цінова політика держави привели до того, що зерно залишилося на полях, пропало в сховах, і, як наслідок, рентабельність зернових із прогнозного значення на 2008 р. 136%, досягла лише рівня 110%. Водночас, фінансово-економічна криза позитивно вплинула на рентабельність продукції тваринництва. Після підвищення курсу долара в 2 рази імпорт м'ясо в Україну став не ефективним, що, в свою

чергу, сприяло зростанню попиту на м'ясо вітчизняного виробництва [217].

Тривалий час сільськогосподарське виробництво розвивалося екстенсивним шляхом, тобто шляхом залучення до нього додаткових земельних площ (особливо ріллі) і збільшення поголів'я худоби. Площа орних земель зростала за рахунок зменшення площ кормових культур, сіножатей та пасовищ, що негативно впливало на кормову базу тваринництва, а також внаслідок проведення водної меліорації – зрошення та осушення земель.

Нині територія України належить до найбільш розораних в Європі і світі країн (рілля становить 1/2 її площі). При цьому розорювалися навіть землі, не дуже придатні для землеробства, – наприклад, осушені землі на Поліссі чи осушені заплави річок. Внаслідок цього площі земель збільшувались, але знижувалася їх родючість, що не сприяло збільшенню обсягів виробництва продукції рослинництва.

Збільшення поголів'я худоби спричиняло проблеми її утримання через низькоякісну кормову базу, недостатнє впровадження високопродуктивних порід тварин тощо.

В сучасних умовах екстенсивний шлях ведення сільськогосподарського виробництва має поступитися інтенсивному – отриманню більших врожаїв сільськогосподарських культур у результаті поліпшення обробітку земель, внесення добрив, використанню отрутохімікатів, використанню сучасної техніки, нових технологій, піднесенню продуктивності худоби за рахунок селекції, поліпшення кормової бази тощо. Важливо встановити правильні пропорції між рослинництвом і тваринництвом, які б забезпечили виробництво кормів для останнього.

Подальший розвиток сільського господарства, окремих його галузей на пряму залежить від політичної спрямованості керівників держави.

До розробки законів, які б сприяли інтенсивному розвитку сільського господарства держави необхідно залучити фахівців, науковців аграрних та економічних вузів, сприяти впровадженню винаходів в аграрному секторі.

Інтегральна оцінка рівня розвитку сільських територій регіону

Методику інтегральної оцінки рівня розвитку сільських територій проведемо на прикладі Вінницької області.

Вінницька область розташована в центрально-південній частині України, в басейнах рік Південний Буг і Дністер. Загальна територія її становить 26,5 тис. кв. км, протяжність із заходу на схід – 196 км, з півночі на південь – 204 км. Суміжні області: на півночі – Житомирська, на заході – Чернівецька, Хмельницька, на сході – Київська, Черкаська, Кіровоградська, на півдні – Одеська, Республіка Молдова. Територія області покрита розгалуженою мережею залізничних та автомобільних шляхів.

Область утворено 27 лютого 1932 р. Адміністративно вона має 27 районів і 18 міст, у т.ч. 6 міст обласного підпорядкування (Вінниця, Жмеринка, Козятин, Ладижин, Могилів-Подільський, Хмільник), 29 селищних і 662 сільські ради, яким підпорядковано 1466 сільських населених пункти. У середньому на район припадає 54,3 села, на сільську раду – 2,2 села і на 10 тис. га сільськогосподарських угідь – 7,3 села. За кількістю сільських рад Вінницька область посідає перше місце в Україні, а за кількістю населених пунктів – сьоме.

Природні умови області сприятливі для ведення землеробства, садівництва, овочівництва, лісництва, рибництва. В області функціонує багатогалузева харчова і переробна промисловість, проте наявний ресурсний потенціал використовується недостатньою мірою.

Нині в області проживає 1,7 млн. осіб, з них понад 53% – у сільській місцевості. Вінниччина характеризується певною особливістю, яка відрізняє її від більшості регіонів України. Вона одна із шести областей, де частка сільського населення переважає за частку міського. Вінницька область посідає друге місце в Україні за кількістю сільського населення.

З огляду на сприятливі природно-кліматичні умови та історичні традиції Вінницька область є аграрною. Основні еконо-

мічні показники сільського господарства області наведено у табл. 4.

4. Основні показники економічного розвитку сільського господарства Вінницької області за роками*

Показник	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	відхилення 2005 р. від 1995 р. (+,-)
Валова продукція сільського господарства в порівнянних цінах 2000 р., млрд. грн.	6,3	4,2	3,4	3,5	3,6	3,1	3,6	3,7	-0,4
у тому числі									
рослинництва	3,5	2,6	2,2	2,2	2,2	2,0	2,5	2,5	-0,1
тваринництва	2,8	1,7	1,2	1,4	1,3	1,1	1,1	1,3	-0,5
Кількість сільгоспідприємств всього, од.	...	829	898	886	817	718	680	602	-227
у т.ч. прибуткових, %	...	41,5	72,4	55,0	49,6	62,6	63,1	70,6	29,1
Рівень рентабельності від операційної діяльності сільгоспідприємств, %	...	-0,3	16,9	4,9	-2,6	6,9	12,1	12,6	12,9
Рівень рентабельності рослинництва, %	...	17,7	40,3	28,5	11,5	35,6	15,9	7,0	-10,7
Рівень рентабельності тваринництва, %	...	-30,2	-36,4	-10,8	-27,2	-28,5	-20,9	-5,8	24,4

* Джерело: за даними ГУС у Вінницькій області [171-172].

Для переробки аграрної продукції Вінницька область має потужний потенціал. Приріст виробництва на підприємствах харчової і переробної промисловості за 2005 р. проти 2004 р. становив 18,7%. У молочній промисловості виробництво молочних консервів зросло в 1,8 рази, молока обробленого рідкого – більш як на 25, продуктів кисломолочних – на 18, сиру свіжого нефер-

ментованого та кисломолочного – на 15,1%. Проте, більш як на третину зменшився випуск вершків, на 6-8% – масла вершкового та молока і сухих вершків.

У м'ясній промисловості в 2,7 рази збільшилося виробництво м'яса та субпродуктів свійської птиці, напівфабрикатів м'ясних – майже на 25%, свинини свіжої або охолодженої – на 20,8%, яловичини та телятини свіжої або охолодженої – на 15,8%. Разом з тим більш як на 15% скоротилося виробництво ковбасних виробів.

На підприємствах з виробництва жирів випуск олії соняшникової рафінованої залишився на рівні минулого року. Водночас майже на 30% зменшилося виробництво олії соняшникової нерафінованої.

У промисловості з перероблення овочів і плодів утричі зросло виробництво продукції з овочів, плодів, грибів консервованих із додаванням оцту, більш як на 50% – джемів, желе та пюре фруктового, майже на 33% – овочів консервованих натуральних, на 17,8% – соків фруктових, овочевих і нектарів.

На підприємствах з виробництва напоїв збільшилися обсяги випуску спирту етилового неденатурованого із вмістом спирту не менше 80 об. – на 49,5%, більш як на 33% – горілки й інших міцних спиртових напоїв. У 2005 р. збільшилося порівняно з 2004 р. виробництво вод мінеральних і газованих непідсолоджених – в 1,7 рази, газованих з додаванням цукру – майже на 25%.

У 2005 р. в 1,9 рази зросло виробництво виробів макаронних, у 1,8 рази – спредів (сумішів вершково-рослинних), на 44,5% – виробів здобних, на 37,6% – виробів кондитерських з цукру без вмісту какао, пряників, печива солодкого і вафлів – на 19,8%, на 3-8% – круп, борошна, виробів кондитерських із цукру з вмістом какао, майонезу та соусів емульгованих. Цукровими заводами області вироблено 277,7 тис. т цукру, що на 6,8% більше, ніж у 2004 р.

Водночас частка прибуткових підприємств харчової та переробної промисловості у 2005 р. зменшилася порівняно з 2004

р. на 1,4 в.п. Сума прибутку прибуткових підприємств цієї галузі за січень-листопад 2005 р. знизилася проти цього ж періоду 2004 р. на 4,1%, а втрати збиткових підприємств, відповідно, зросли на 40,5% (табл. 5).

5. Динаміка фінансових результатів підприємств харчової та переробної промисловості*

Показник	Частка прибуткових підприємств, %		Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, тис. грн.		Темп зростання прибутку прибуткових підприємств у січні-листопаді 2005р. до січня-листопада 2004р., %	Темп зростання втрат збиткових підприємств у січні-листопаді 2005р. до січня-листопада 2004р., %
	січень-листопад 2005 р.	січень-листопад 2004 р.	січень-листопад 2005 р.	січень-листопад 2004 р.		
Харчова та переробна промисловість всього	55,8	57,2	19512	51230	95,9	140,5
у тому числі						
промислове перероблення овочів і плодів	52,9	38,9	26659	20458	137,3	у 1,6 р.б.
молочна промисловість	54,5	76,2	-6814	6989	131,6	у 4,6 р.б.
виробництво хліба	47,8	77,8	-6086	-1337	у 1,9 р.б.	у 3,9 р.б.
виробництво цукру	40,9	29,2	-17310	-20570	90,8	84,6

* Джерело: за даними ГУС у Вінницькій області[171-172].

Випереджувальні темпи зростання обсягів отриманих збитків над прибутками зумовили зниження сальдованого фінансового результату в підприємствах харчової та переробної проми-

словості з 51,2 млн. грн. прибутку за січень-листопад 2004 р. до 19,5 млн. грн. прибутку за січень-листопад 2005 р. У порівнянні з відповідним періодом попереднього року збільшилася частка збиткових підприємств і сума збитків підприємств молочної промисловості, з виробництва хліба та хлібобулочних виробів. Разом з тим спостерігається покращання фінансових результатів діяльності підприємств з промислового перероблення овочів та плодів, з виробництва цукру.

Нестача власних оборотних засобів, відсутність державної підтримки підприємств у вигляді пільгового кредитування, а також поступова втрата частини сировинних джерел, яким властиві сезонні поставки, не дають змоги ефективно використовувати можливості підприємств переробної промисловості, потенціал яких задіяний лише на 20%.

Аналіз стану ресурсного потенціалу Вінницької області свідчить про його деградацію, для відновлення якого потрібні кардинальні зміни макроекономічного, структурно-інституційного, інвестиційно-інноваційного, соціально-демографічного й екологічного характеру.

Агропромислому комплексу Вінницької області притаманна властивість емерджентності, яка надає регіональному АПК якість цілісності систем, невластиве складовим їх елементам поза цих систем. Нині в більшості регіональних АПК ця властивість має характер подвійного протиріччя: 1) між виробничою і соціальною сферами регіональних АПК; 2) між міською і сільською частинами регіональних АПК. Ці протиріччя позначаються на соціальній підсистемі комплексу як найбільш органічній, взаємопов'язаній із усіма іншими підсистемами регіонального АПК, компоненті.

Закон України “Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу в народному господарстві” [2] визначає основні положення пріоритетності розвитку соціальної сфери села і матеріально-технічної бази АПК в структурі національної економіки. Ці положення є особливо актуальними у період розробки соціально-економічної програми розвитку

країни з ринковою економікою і передбачають:

- підвищення рівня і поліпшення структури споживання населення;
- розширення житлового будівництва й підвищення якості житла;
- збільшення обсягів надання побутових послуг і розширення їх структури;
- удосконалення системи шкільної, середньої спеціальної і вищої освіти;
- покращання медичного обслуговування тощо.

Таке розміщення акцентів у розвитку територій передбачає значне розширення ролі галузей, що надають послуги невиробничого характеру. Ці галузі, створюючи необхідні умови для виробництва й життєдіяльності населення, впливають на результати діяльності галузей матеріального виробництва і становлять той функціональний блок галузей, що прийнято називати соціальною інфраструктурою. Проте вихідною фазою відтворення благ є матеріальне виробництво, що визначає рух громадського продукту на всіх фазах відтворювального процесу. Зниження інтенсивності й економічної ефективності АПК охопило усі галузі економіки, що негативно позначилося на якості життя сільського населення.

Розміри і структура мережі установ ССІ залежать від об'єктивних чинників: чисельності сільських жителів, кількості працездатних осіб, рівня реальних доходів населення тощо.

Суцільне обстеження сільських населених пунктів Вінницької області свідчить, що в останні роки триває процес розукрупнення раніше адміністративно об'єднаних сільських населених пунктів, відбуваються зміни у структурному складі сільських поселень (табл. б).

Структурний склад поселенського середовища суттєво змінився. Характерною ознакою сіл є перевага осіб похилого віку. Наростають демографічні процеси, скорочується тривалість життя, зростають рівень безробіття та трудова міграція селян.

Поступово зменшується статеву диспропорція у складі на-

селення області [119, с.4]. Якщо у 1990 р. на 1000 чол. припадало 1230 жінок, то на початок 2005 р. – 1189. Це відбулося за рахунок сільського населення: за той же період кількість жінок у розрахунку на 1000 чол. зменшилася відповідно з 1317 до 1215.

6. Розподіл сільських населених пунктів Вінницької області за чисельністю населення за роками, од.*

	1990	1995	2000	2005	2005 р. у % до 1990 р.
Населені пункти з числом жителів, осіб:					
до 50	98	108	123	135	137,8
50-99	84	98	108	108	128,6
100-199	157	148	148	155	98,7
200-499	254	382	392	403	158,7
500-999	431	424	422	406	94,2
більше 1000	335	303	273	251	74,9

* Джерело: за даними ГУС у Вінницькій області [171-172].

У загальній кількості сільського населення Вінницької області невисока частка населення працездатного віку (у 2005 р. цей показник дорівнював 49,8%, серед міського населення – 63,5%).

Отже, серед сільського населення наявна велика частка жителів, які не досягли працездатного віку (17,6%) або вже перевищили його (32,6%). У віковій структурі сільського населення питома вага дітей до 14 років знижується. Порівняно з 1990 р. частка дітей у 2005 р. зменшилася на 1,6% і становила 17,6% (табл. 7). Ці категорії населення є основними споживачами послуг об'єктів соціальної інфраструктури, зокрема об'єктів освіти, охорони здоров'я і культури. Проте економічні можливості для забезпечення цих людей необхідними їм благами на селі істотно менші, ніж у місті.

Проблемним залишається питання зайнятості населення у

сільській місцевості. Так, у 2005 р. частка сільського зайнятого населення в загальній кількості населення становила 51,1%, що на 31,3% менше, ніж у 1995 р. (табл. 8). При цьому, якщо загальна кількість сільського населення протягом 1995-2005 рр. зменшилася на 10,3%, то кількість сільського зайнятого населення – на 31,3%.

7. Розподіл постійного населення Вінницької області за віковими групами, %

Рік	До загальної кількості населення у віці					
	молодшому за працездатний		працездатному		старшому за працездатний	
	міське	сільське	міське	сільське	міське	сільське
1990	24,3	19,0	59,2	47,5	16,5	33,5
1995	23,6	18,8	59,1	47,0	17,2	34,2
2000	21,3	19,0	60,2	46,8	18,5	34,2
2001	20,2	18,9	61,2	47,5	18,6	33,6
2002	19,2	18,7	62,1	48,0	18,8	33,3
2003	17,6	18,0	63,3	49,3	19,1	32,7
2004	17,9	18,2	63,1	48,9	19,0	32,9
2005	17,1	17,6	63,5	49,8	19,4	32,6

* Джерело: за даними ГУС у Вінницькій області [171-172].

Слід відмітити, що серед зайнятого населення збільшилася кількість осіб з вищою та середньою освітою. Так, на 1000 осіб зайнятого сільського населення – 87 осіб мають вищу освіту (у 1990 р. цей показник становив 44), 514 – середню загальну освіту (відповідно – 423) [119, с.5].

8. Кількість зайнятого населення Вінницької області за місцем проживання за роками (у віці 15-70 років)*

Показник	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2005 р. у % до 1995 р.
Зайняте насе- лення всього, тис. осіб	983,2	833,0	792,1	799,0	826,7	720,8	723,0	73,5
у тому числі								
міське насе- лення всього, тис. осіб	445,4	371,9	382,2	388,8	397,2	348,4	353,5	79,4
сільське насе- лення всього, тис. осіб	537,8	461,1	409,9	410,2	429,5	372,1	369,5	68,7

* Джерело: за даними ГУС у Вінницькій області [171-172].

В області спостерігається стійка тенденція до зменшення кількості економічно активного сільського населення як працездатного віку, так і старше працездатного віку. Вищими темпами зменшується число зайнятих і, як наслідок, збільшується число безробітних.

Кількість зайнятого населення за видами економічної діяльності наведено в табл. 9, дані якої свідчать, що досить велика частина населення (34,3%) від загальної кількості зайнятих осіб задіяні в сільському господарстві, з яких 17,6% – особисті селянські господарства.

Основною проблемою для сільських жителів є низькі доходи. Середньомісячна заробітна плата працівників сільського господарства з 1996 р. і донині є найнижчою серед усіх галузей економіки. У 2004 р. її величина становила 261,63 грн. (рис. 2.3).

Доходи селян від особистих господарств мають переважно натуральну форму і використовуються для власних потреб. Їхня роль як джерела фінансових надходжень знизилася, що викликано загальним погіршенням структури споживання продукції АПК і сільського господарства.

**9. Кількість зайнятого населення Вінницької області
за видами економічної діяльності за роками, тис. осіб***

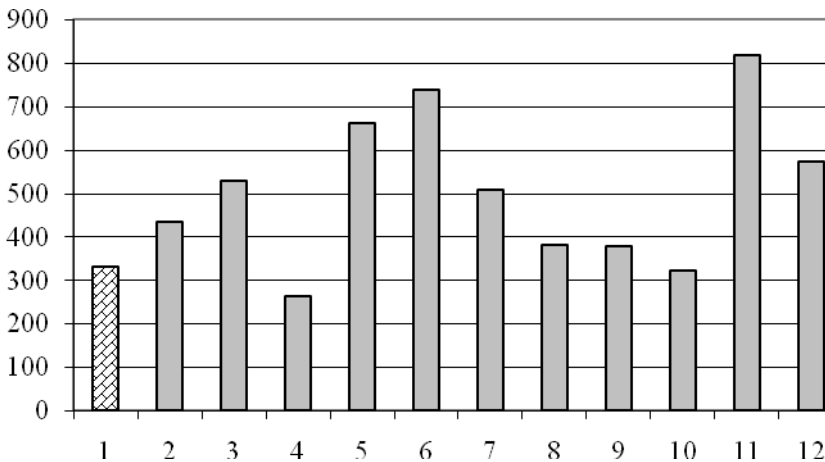
Показник	2001		2002	2003	2004		2004р. у % до 2001 р.
	тис. осіб	%			тис. осіб	%	
Всього зайнято	815,9	100	833,4	838,4	720,8	100	88,3
Сільське господарство, мисливство, лісове та рибне господарство	326,4	40,0	328,8	336,9	247,0	34,3	75,7
з нього особисті селянські господарства	140,6	17,2	146,1	184,0	126,6	17,6	90,0
Оптова та роздрібна торгівля, готелі та ресторани	105,9	13,0	119,7	121,8	116,1	16,1	109,6
Транспорт і зв'язок	44,7	5,5	47,8	47,9	46,0	6,4	102,9
Освіта	59,0	7,2	60,1	61,1	61,8	8,6	104,7
Охорона здоров'я та соціальна допомога	51,1	6,3	50,7	51,3	51,6	7,2	101,0
Інші	228,0	28,0	226,0	280,5	198,3	27,5	87,0

* Джерело: за даними ГУС у Вінницькій області [171-172].

Споживання продукції АПК в області протягом 1990-2005 рр. зазнало значних змін. Населення області знизило споживання дорогих видів продукції, відмовившись від них на користь більш доступних продуктів і водночас тих, що мають меншу енергетичну цінність (табл. 10).

Таку зміну в структурі раціону населення можна розглядати як загальну тенденцію до зниження рівня життя в області. Дотримання повноцінної структури харчування необхідно для нормального інтелектуального і фізичного розвитку особистості, збереження здоров'я та працездатності людини. Кількісне і якісне погіршення раціону харчування середньостатистичного жителя є одним із найбільш відчутних негативних наслідків зниження доходів населення. Низький рівень доходів сільського на-

селення також істотно скорочує можливості для компенсації послуг соціальної сфери за рахунок власних коштів.

Умовні позначення: 1 – прожитковий мінімум; 2 – всього в економіці; 3 – промисловість; 4 – сільське господарство; 5 – будівництво; 6 – транспорт; 7 – пошта і зв'язок; 8 – торгівля; 9 – освіта; 10 – охорона здоров'я та соціальна допомога; 11 – фінансова діяльність; 12 – державне управління.

Рис. 14. Порівняння розміру середньомісячної заробітної плати працівників за галузями економіки з розміром прожиткового мінімуму у Вінницькій області у 2004 р.

Перекладання функції забезпечення трудових ресурсів села доходами із заробітної плати на доходи від особистих господарств, важкі умови праці, сезонність сільськогосподарських робіт, відсутність позитивної громадської думки про таку роботу – все це призвело до зниження заінтересованості сільського населення працювати в сільськогосподарських підприємствах. Така ситуація зумовлює міграцію сільського населення. Молодь виїжджає у місто, залишається там працювати, незважаючи на наявність вакансій в підприємствах сільського господарства.

**10. Споживання основних продуктів харчування
у домогосподарствах Вінницької області
в розрахунку на одну особу за рік, кг***

Продукти	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
М'ясо та м'ясопродукти	44,4	38,8	36,5	36,5	36,0	37,7	37,8
Молоко та молокопродукти	224,3	195,3	205,0	232,2	230,0	230,8	232,9
Яйця, шт.	209	187	190	202	212	220	260
Картопля	175,5	167,0	167,6	171,1	177,9	175,2	173,4
Овочі та баштанні	90,9	85,5	83,9	88,0	101,7	105,0	126,0
Хлібопродукти	139,6	126,0	130,0	140,8	137,5	142,5	144,0
Плоди, ягоди та виноград	45,3	22,8	19,4	20,0	38,9	38,9	47,8
Риба	3,1	7,7	10,9	11,9	11,9	12,1	15,0
Цукор	33,6	33,7	34,8	34,8	35,1	40,3	41,9
Олія	8,1	8,9	9,7	11,6	12,2	14,3	15,1

*Джерело: за даними ГУС у Вінницькій області[171-172].

Значне погіршення здоров'я – одна з важливих причин депопуляції сільського населення Вінницької області. У середньому захворюваність у селах області за останні роки (2000-2005 рр.) збільшилася у 1,3 рази. Ріст захворюваності є результатом дій різних чинників: несприятливі зміни вікової структури населення (старіння), соціальні й психологічні стреси (втрата роботи, зміна професійної сфери діяльності, втрата ціннісних орієнтирів), деформації у звичному укладі життя (пріоритет заповзятливості перед досвідом і професіоналізмом у ринковій економіці), погіршення умов праці (фізичне і моральне старіння матеріально-технічної бази підприємств), зниження рівня життя (погір-

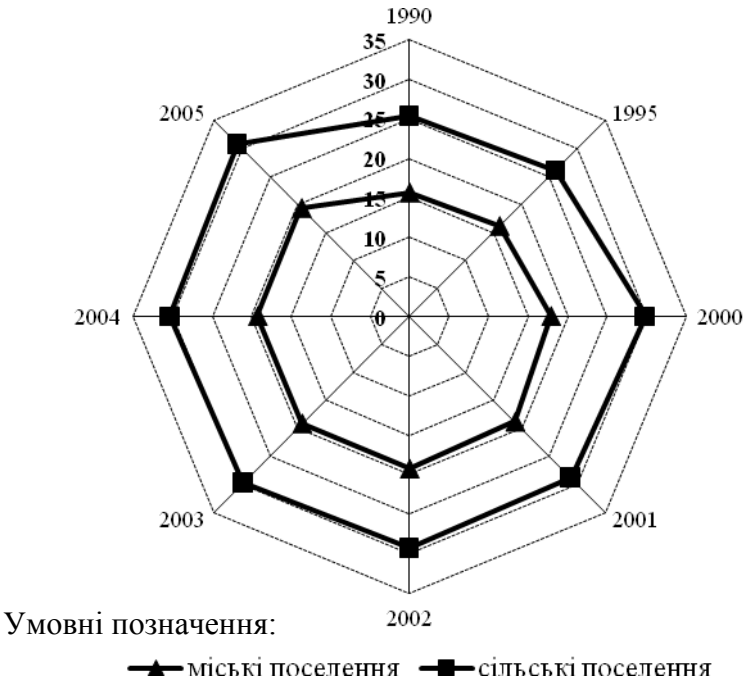
ршення якості харчування), відсутність пропаганди здорового способу життя, складна екологічна ситуація, а також незадовільний рівень медичного обслуговування.

У таких економічних і соціально-демографічних умовах життєдіяльності АПК Вінницької області ССІ набуває рис однієї з центральних його складових. У ситуації, що склалася, ССІ фактично вимушена взяти на себе роль, що належить виробничій сфері АПК: підтримувати господарську систему села у рівноважному стані. Розв'язання проблеми відновлення господарської системи села криється в усуненні диспропорцій між сферами накопичення і споживання благ. Тривала відсутність належної уваги до проблем матеріального забезпечення розвитку соціальної сфери сприяла перекручуванню кінцевої мети функціонування господарської системи села. Установка на збереження села з метою запобігання загрози продовольчій безпеці країни змістила на другий план орієнтир щодо підвищення якості життя сільських жителів. Отже, вирішення проблеми повинно мати комплексний характер, що передбачає залучення до цього процесу всіх елементів господарської системи сучасного села.

Визначення здатності ССІ виконувати роль складової сільськогосподарської системи, що ініціює створення такого організаційно-економічного механізму, потребує проведення аналізу її сучасного стану і перспектив розвитку.

Ситуація у соціальній сфері Вінницької області характеризується наявністю диспропорцій у розвитку міської і сільської соціальної інфраструктури, що виражається, насамперед, у доступності та облаштуванні житлового фонду населення. Житлово-комунальне господарство, побутове й торговельне обслуговування на селі є найбільш складними і найменш розвиненими галузями ССІ. Низький рівень доходів сільський сімей істотно обмежує доступність житлово-комунальних благ і торговельно-побутових послуг на сільському споживчому ринку. У 2005 р. рівень забезпеченості сільського населення загальною площею житлового фонду був у 2,2 рази вище порівняно з міським населенням (рис. 15). Майже половина житлових будинків селян ро-

зташовані в населених пунктах з кількістю населення 1000 і більше осіб. Близько 10% житлових будинків у сільській місцевості не заселені. Велика кількість незаселених будинків знаходиться в Гайсинському, Крижопільському, Могилів-Подільському, Немирівському та Ямпільському районах (20,2% – 13,9%).

Рис. 15. Динаміка забезпечення житлом населення Вінницької області в розрахунку на 1 жителя, кв. м

Недостатнім є рівень благоустрою сільського житлового фонду інженерним обладнанням. Рівень забезпеченості сільського населення житлово-комунальними послугами нижчий порівняно з відповідним показником у міській місцевості (табл. 11). Задовільною можна вважати лише ситуацію із забезпеченням житлового фонду села газом.

11. Питома вага обладнаної загальної площі у житловому фонді Вінницької області за роками, %*

Елементи облаштування	2000		2003		2004		2005	
	У міських поселеннях	У сільській місцевості	У міських поселеннях	У сільській місцевості	У міських поселеннях	У сільській місцевості	У міських поселеннях	У сільській місцевості
Водогін	64,1	5,5	64,0	6,3	63,1	6,8	63,2	7,0
Каналізація	62,7	3,5	62,7	4,8	61,8	5,0	61,9	5,4
Центральне опалення	63,8	6,5	63,8	6,7	62,2	7,7	61,8	9,2
Газ	82,3	80,0	82,6	79,2	81,9	79,6	81,2	80,1
Гаряче водопостачання	34,6	0,6	32,7	0,3	31,4	0,3	30,5	0,6
Ванни	54,4	2,8	54,2	3,7	53,4	3,7	53,3	4,2
Підлогові електроплити	2,3	-	1,7	0,1	1,4	0,1	1,3	0,1

* Джерело: за даними ГУС у Вінницькій області [171-172].

Протягом 2000-2005 рр. спостерігається зростання обсягів введеного житла в основному за рахунок нарощування будівництва індивідуальними забудовниками (переважно дачне будівництво жителями міст).

Житло є довгостроковим і одним з найдорожчих споживчих благ. У країнах Заходу кредитування будівництва або придбання житла є основним шляхом вирішення житлової проблеми, а житлові позики – основною формою споживчого кредиту. Такі кредити надаються під заставу як рухомого, так і нерухомого майна на тривалий термін (10-30 років) і під порівняно невисокий процент.

Для селян України іпотечне довгострокове кредитування будівництва і придбання житла як можливий шлях поліпшення житлових умов нині є нереальним. Це пов'язано з невідповідністю між рівнем доходів основної маси сільського населення, з

одного боку, і вартістю будівництва (придбання) житла, процентними ставками за кредит, строком і розміром кредитування – з другого.

Однією із соціально-значимих проблем є забезпечення сільських жителів дитячими дошкільними закладами. Рівень забезпеченості цими закладами в сільській місцевості області залишається низьким (табл. 12).

12. Розвиток мережі дошкільних закладів у Вінницькій області за роками

Показник	1990		1995		2000		2005	
	У міських поселеннях	У сільській місцевості	У міських поселеннях	У сільській місцевості	У міських поселеннях	У сільській місцевості	У міських поселеннях	У сільській місцевості
Кількість постійних дошкільних закладів, всього	280	847	263	720	192	503	168	476
Кількість місць у постійних дошкільних закладах, тис.	37,3	33,2	35,8	30,7	22,4	17,5	23,0	18,3
Охоплення дітей дошкільними закладами, % до кількості дітей відповідного віку	64	48	51	34	53	23	72	30
Забезпеченість місцями у дитячих дошкільних закладах, % до кількості дітей відповідного віку	58	64	43	51	38	53	41	55
Кількість дітей в дошкільних закладах у розрахунку на 100 місць	137	98	101	71	116	68	114	69

Протягом 1990-2005 рр. спостерігається скорочення мережі дошкільних закладів. Нині 57% населених пунктів (серед яких майже третина, де проживає від 20 до 50 дітей дошкільного віку) зовсім не мають дошкільних закладів.

Аналогічні тенденції спостерігаються і в забезпеченні середніми закладами освіти: скорочується мережа загальноосвітніх шкіл, зменшується введення в дію середніх навчальних закладів (табл. 13).

13. Розвиток мережі загальноосвітніх шкіл у сільській місцевості Вінницької області за роками *

Показник	1990	1995	2000	2005	2005 р. у % до 1990 р.
Загальна кількість денних шкіл, од.	942	937	901	863	91,6
Введення в дію середніх навчальних закладів, уч. місць	3855	692	40	50	1,3
Частка загальноосвітніх шкіл у загальній їх кількості, %:					
початкові	16,1	13,9	12,7	9,6	-
неповні середні	47,2	46,7	46,3	45,8	-
середні	35,2	38,0	39,6	43,1	-
Частка учнів, що навчаються в одну зміну, у % до загальної їх кількості	99,6	99,5	99,4	99,6	-
Чисельність учителів, осіб	14496	15354	14854	14242	98,2

* Джерело: за даними ГУС у Вінницькій області [171-172].

Водночас наявність сільських шкіл відповідає рівню нормативних вимог (норматив учнів, що навчаються у 1 зміну в загальноосвітніх школах у сільській місцевості – 90%). Негативною характеристикою сільської мережі шкіл є низька забезпеченість цих закладів вчителями. Цей показник у 2004/2005 навчальному році утричі нижчий порівняно із міськими школами. Фа-

ктичне збільшення цього показника з початку 1990 р. в сільській місцевості відбувалося значно вищими темпами, ніж у містах, проте воно є недостатнім. У більшості сільських шкіл один учитель викладає різні дисципліни, хоча навчання, особливо у старших класах, потребує кваліфікованих учителів-предметників.

Особливо гостро постає питання скорочення потенціалу освітніх закладів села. Більшість сільських шкіл практично не мають кабінетів інформатики й обчислювальної техніки, насамперед комп'ютерів, що не відповідає сучасним вимогам до знань у галузі інформатики й використання ПК. Цей показник діяльності сільських шкіл не порівняно нижчий показника забезпеченості міських шкіл області. На низькому рівні знаходиться укомплектованість сільських шкіл наочним приладдям і навчальними посібниками, лабораторним, спортивним та іншим обладнанням.

Значна диференціація у рівнях розвитку мережі міських і сільських навчальних закладів призвела до звуження спектру освітніх можливостей для сільської молоді порівняно з міською, що позначилося на активізації міграційних настроїв серед сільської молоді.

Заклади охорони здоров'я села також здійснюють свою діяльність в умовах жорсткої економії коштів. Уведення в дію лікарень у сільській місцевості Вінниччини припинилося з 1995 р., що негативно позначилося на загальному забезпечені селян медичними послугами (табл. 14). У досліджуваній період збільшилась кількість відвідувань амбулаторно-поліклінічних закладів і фельдшерсько-акушерських пунктів (відповідно на 71,4 і 23,1%).

Низька забезпеченість сільських закладів охорони здоров'я медичним персоналом, необхідним медичним обладнанням і лікарськими препаратами спричинила зниження ефективності охорони здоров'я селян у досліджуваній області. Така ситуація стала причиною збільшення рівня захворюваності сільського населення та його високої смертності. Скорочення мережі лікарень на селі має компенсуватися за рахунок перенесення наванта-

ження на районні й інші лікарняні центри. Проте надання належної медичної допомоги селянам ускладнюється через низьку якість автомобільних доріг у сільській місцевості та слабким розвитком телефонної мережі.

**14. Розвиток медичних і оздоровчих установ
у сільській місцевості Вінницької області за роками ***

Показник	1990	1995	2000	2005	2005р. у % до 1990 р.
Дільничні лікарні, од. / тис. ліжок	118	114	49	47	39,8
	4,3	3,4	0,9	0,8	18,6
Амбулаторно-поліклінічні установи, од. / млн відвідувань	84	92	156	166	197,6
	0,7	0,8	1,2	1,2	171,4
Фельдшерсько-акушерські пункти, тис. од. / млн відвідувань	1,0	1,0	1,0	1,0	100,0
	2,6	3,4	3,4	3,2	123,1
Аптеки, од.	-	217	257	-	-
Кількість станцій та відділень швидкої допомоги, що розташовані у сільській місцевості, од.	48	47	46	45	93,8
Кількість лікарів усіх спеціальностей, осіб	7682	8266	8322	8281	107,8
Кількість сільських жителів, які лікувались та відпочивали в оздоровчих закладах “Укрколгоспоздоровниця”, осіб	20881	19182	11799	-	-
у т.ч. працівники АПК	16534	11587	244	-	-

* Джерело: за даними ГУС у Вінницькій області [171-172].

Особлива роль у соціальній сфері села належить клубним закладам. Проте, як свідчать дослідження, їх мережа скорочується (табл. 15).

15. Розвиток культурно-освітніх закладів у сільській місцевості Вінницької області за роками*

Показник	1990	1995	2000	2005	2005р. у % до 1990 р.
Клубні заклади, од.	1255	1186	1106	1062	84,6
Культові споруди, од.	360	534	704	х	-
Бібліотеки, од.	1243	1199	995	905	72,8
в них книг і журналів, млн. примірників	14,6	14,0	12,9	11,8	80,8
у тому числі					
з розрахунку на 100 жителів	1389	1405	1339	1327	95,5
на 1 бібліотеку	11746	11676	12965	13039	111,0
Кіноустановки, од.	1249	773	300	423	33,9
в них місць, тис. од.	257,7	178,7	193,0	115,4	44,8
Відвідування кіносеансів у се- редньому на одного жителя, од.	10,7	1,05	0,05	0,07	0,7

*Джерело: за даними ГУС у Вінницькій області [171-172]

У 2005 р. порівняно з 1990 р. кількість сільських бібліотек зменшилася на 27,2, а їх фонди – на 19,2%. Забезпеченість сільського населення області бібліотечними фондами перевищує міський показник, проте не відображає реальної тенденції, яка склалася, гостроти ситуації щодо стану сільської культури. Практична відсутність поповнення новими надходженнями бібліотечних фондів, відсутність у населення коштів для придбання літератури та інших можливостей для культурного розвитку (відвідування театрів, кінотеатрів тощо) знижує ефективність діяльності закладів соціально-культурної сфери села. Через відсутність коштів на утримання, клуби передають в оренду комерційним структурам, а їх майно розкрадається.

Розвиток галузі культури в сільській місцевості має передбачати збереження і збагачення раніше накопиченого культурного потенціалу села, відновлення моральних орієнтацій селян,

створення умов для прилучення їх до вітчизняних і світових культурних цінностей, розмаїтості культурного життя, задоволення й розвитку культурних потреб і творчих здібностей. Такі особливості сільськогосподарського виробництва як нерівномірна напруженість трудової діяльності протягом року та її важкість, особливий самобутній образ життя сільських жителів, ставить завдання збереження соціально-економічного статусу українського села.

Результати діяльності окремих галузей соціальної інфраструктури визначаються рівнем загальної та професійної освіти населення, його культури, станом здоров'я, тривалістю життя, наявністю вільного часу та його використанням. Від соціальних умов залежать розвиток та ефективність аграрного виробництва і функціонування села взагалі. Проте нині більшість сільських поселень не в змозі надати селянам необхідний асортимент соціальних послуг. Через відсутність належної кількості об'єктів соціальної інфраструктури на селі переважна частина сільських жителів змушена одержувати їх за межами місця постійного проживання. Тому доступність соціальних послуг для кожного сільського жителя є одним із визначальних показників соціально-економічної характеристики населених пунктів і сільських територій. На цей показник впливають, насамперед, густота і людність населених пунктів, рівень забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури, їх потужність, розвиток транспорту та зв'язку та інше.

Для комплексної оцінки досягнутого рівня розвитку соціальної інфраструктури, визначення рівня її затратності, економічної і соціальної ефективності, потреби в збільшенні потенціалу й на цій основі підготовки регіональних і галузевих програм і прогнозів необхідна розробка інтегральної системи показників розвитку соціальної інфраструктури.

Необхідність агрегування різнорідних показників з метою одержання узагальненої характеристики різних соціально-економічних явищ виникає при вирішенні багатьох завдань регіонального характеру. До них, зокрема, належить проведення

порівняльного аналізу регіонів за рівнем життя та економічного розвитку, рівнем і структурою господарської спеціалізації регіонів. Проблема агрегування є також однією з основних при побудові узагальнених показників ефективності функціонування різних елементів економічної системи. Тому на підставі набутого досвіду побудови узагальнених показників можна обґрунтувати методику розрахунку інтегральної характеристики рівня розвитку ССІ в регіоні.

Доцільним є виділення двох основних питань, що потребують поглибленого розгляду при вирішенні завдань побудови інтегрального показника. Перше з них пов'язане з необхідністю приведення багатьох виражених у неоднакових одиницях виміру показників у порівнюваний вид, друге – із процесом їх агрегування або зведення багатьох часткових показників в узагальнений. Іншими словами, необхідно, по-перше, привести часткові показники в порівнюваний вигляд і, по-друге, розрахувати ваги, з якими кожний з них увійде в узагальнений показник:

$$F_i^* = a_1 Z_{i1} + a_2 Z_{i2} + \dots + a_j Z_{ij} + \dots + a_n Z_{in} , \quad (1)$$

де F_i^* – величина узагальненого показника рівня розвитку ССІ території;

a_j – вага, з яким j -й показник ($j=1, 2, \dots, n$) враховується в узагальненому;

Z_{ij} – значення j -го показника i -ї сільської території, отримане в результаті перетворення;

n – число вихідних показників, включених в аналіз.

Приведення вихідних показників до порівняного виду можна досягти шляхом їх стандартизації за можливими трьома основними методичними підходами.

Першим має сенс розглянути найпростіший з точки зору техніки виконання – метод рангової стандартизації. При такому перетворенні здійснюється заміна абсолютних значень ознак рангами, що присвоюються залежно від розташування територій в упорядкованій сукупності за величиною кожного з показників.

Проте при ранговому вимірюванні досягається невелика точність перетворення, оскільки відсутня пропорційність між ранговими розходженнями і розходженнями у величині вихідних показників.

У результаті процес упорядкування не дає змоги зробити висновок про те, наскільки близько одне від одного розташовані на шкалі виміру різні елементи розглянутої сукупності. Тому, досягши оціночної порівнянності, узагальнений показник за сумою рангів не відображає саме міри диференціації величини вихідних показників.

До другого методичного підходу проведення стандартизації, що використовується в економічних дослідженнях, належить часткова стандартизація, за якої значення вихідних показників відносяться до загального підсумку за сукупністю. Проте при розв'язанні задач, у яких оперують питомими показниками, як у випадку визначення рівня розвитку соціальної інфраструктури території, така стандартизація практично не застосовна.

Третій підхід до стандартизації ґрунтується на віднесенні значень кожного з вихідних показників до їхнього середнього рівня по всій статистичній сукупності. У регіональних дослідженнях таким стандартом є середньодержавний рівень показників. Ряд дослідників відзначає, що за стандарт можна взяти будь-яку цифру, тому що співвідношення елементів ряду не змінюється від ділення на будь-який постійний дільник [143, с. 172]. Тому для даних цілей можна застосовувати різні статистичні характеристики ряду розподілу: середня, мода, медіана, дисперсія, розмах варіації, екстремальні точки ряду. Цей висновок дозволяє методологічно обґрунтувати використання для цілей стандартизації такого виду перетворення, що застосовується в кореляційному аналізі, оскільки в процесі останнього вихідні показники також зводяться до тієї самої єдності. Відомо, що на основі кореляційних зв'язків вивчається ступінь спільної змінюваності показників, але не за індивідуальними відхиленнями, а за їхніми перетвореними значеннями, вираженими у відносних величинах. Як перетворені значення виступають нормовані від-

хилення, тобто відхилення індивідуальних значень від їхніх середній, виміряні в долях середньоквадратичного відхилення:

$$Z_{ij} = \frac{X_{ij} - \bar{X}_j}{\sigma_j} ; \quad (2)$$

$$\sigma_j = \sqrt{\left[\frac{1}{t} \cdot \sum_{i=1}^t (X_{ij} - \bar{X}_j)^2 \right]} , \quad (3)$$

де X_{ij} – значення j -го показника для i -ї сільської території;

$\bar{X}_j$ – середнє значення j -го показника;

σ_j – середньоквадратичне відхилення j -го показника;

t – кількість досліджуваних сільських територій (районів).

Перетворення ґрунтується на введенні єдиного для всіх ознак масштабу – міри їхньої варіації. Конкретним визначником міри варіації приймається середньоквадратичне відхилення. Економічна інтерпретація одержаних у результаті такого перетворення значень часткових показників ґрунтується на тому, що кількісні значення Z_{ij} виражені в долях середньоквадратичного відхилення, що відображає міру регіональної диференціації по кожному показникові. Тому узагальнений показник, розрахований на основі часткових, міститиме в кількісному вираженні інформацію про ступінь внутрішньорегіональної диференціації за кожною з окремих характеристик соціальної інфраструктури.

Друге основне питання, що пов'язано з побудовою узагальненого показника, як вказувалося вище, полягає у визначенні ваг значимості кожного з вихідних показників. Система показників, що характеризують рівень розвитку соціальної інфраструктури, не є сукупністю рівнозначних елементів. Побудова узагальненого показника – це, насамперед, розв'язання основної задачі, суть якої полягає в порівнянні значимості кожного з часткових показників при їх агрегуванні. Діапазон методів визначення зазначених ваг досить широкий і їх можна (умовно)

поділити на дві великі групи: методи експертних оцінок і методи, засновані на використанні статистичних моделей [196, с. 234].

Методи експертних оцінок теоретично є дуже перспективними при порівнянні значимості часткових показників, проте на даний час їхнє практичне використання в конкретних дослідженнях не таке вже й широке. Пояснюється це тим, що дослідники прагнуть до розробки методичних підходів визначення значимості вихідних показників на основі емпіричних оцінок, вважаючи, що методи експертних оцінок мають дуже суб'єктивний характер. У цілому з таким твердженням можна погодитися, проте головна причина, на нашу думку, полягає не в цьому. Більш важливою є та обставина, що експертне опитування – це досить складна і трудомістка процедура, що вимагає потім ще й значної статистичної обробки одержаних матеріалів. Крім того, проведення такого опитування припускає наявність кваліфікованих експертів, готових зробити таку оцінку, що не завжди є доступним. Тому проведення експертних опитувань для розв'язання такої задачі, як визначення ваг значимості вихідних показників при їх агрегуванні, виглядає неефективним (нерентабельним). Цим, вірогідно, і пояснюється те, що для розв'язання задачі визначення “ваг” значимості вихідних показників найчастіше застосовують методи математичної статистики.

О.І. Кочерга [143] пропонує виділити три основні підходи, що ґрунтуються, по-перше, на використанні показників варіації, по-друге, на застосуванні регресійних моделей і, по-третє, на використанні методів факторного аналізу. Перший підхід знайшов найбільше застосування при побудові агрегованих показників рівня життя, другий – при розрахунку інтегральних показників ефективності, третій має, на переконання згаданих дослідників, універсальний характер щодо діапазону розв'язання задач в економічних дослідженнях і тому одержав найбільше використання.

Оцінка коефіцієнтів значимості вихідних показників в аг-

регованих характеристиках рівня життя на основі використання показників варіації виходить із припущення, що чим важливіше для споживача визначене благо, тим меншою має бути регіональна варіація відповідного індикатора. Зважаючи на це як ваги значимості різних компонентів рівня життя використовують перетворені в бальні оцінки варіаційні коефіцієнти:

$$P_j = \frac{V_{x \max}}{V_{xj}}, \quad (4)$$

де P_j – бальні оцінки (вагові коефіцієнти значимості) j -го показника;

$V_{x \max}$ – максимальний коефіцієнт варіації показника, що має найбільшу варіацію;

V_{xj} – коефіцієнт варіації j -го показника.

Розглянутий методичний підхід є прийнятним і для регіональних досліджень розвитку соціальної інфраструктури, оскільки основна методологічна передумова тотожна. Соціально-економічна політика держави щодо розвитку сфери обслуговування населення знаходить своє втілення в тому, що найвищий рівень забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури відзначається саме по тих, що мають першорядне значення на шкалі соціальних інтересів. Проте нині дотримання такої відповідності дещо втратило своє значення, а тому використання даного прийому може не забезпечити повною мірою об'єктивну оцінку.

Широке використання регресійних моделей для оцінки вагових коефіцієнтів значимості вихідних показників переважає в дослідженнях щодо ефективності виробництва. У даному випадку рівняння регресії розраховується не за абсолютним значенням вихідних ознак, а за стандартизованими. У такому рівнянні сума коефіцієнтів регресії дорівнює одиниці, і тому кожен коефіцієнт може бути оціночною величиною значимості вихідних показників. Для цих цілей використовуються і часткові коефіцієнти детермінації, що певною мірою дозволяє розширити межі

аналізу за рахунок залучення більшого числа факторів. Проте обмеженість використання розглянутого підходу очевидна, оскільки вихідними показниками в даному випадку можуть бути тільки причинні фактори, що обумовлюють величину результативного показника.

Третю підгрупу методів оцінки значимості вихідних показників при їх агрегуванні становлять методи факторного аналізу, що дозволяють звести безліч часткових показників у єдиний гіпотетичний фактор і дати його кількісне визначення для кожного об'єкта досліджуваної сукупності (у нашому випадку – для територіальних утворень (районів)). Основна обчислювальна процедура методу зводиться до визначення невеликого числа загальних факторів через лінійну комбінацію вихідних показників. Отже, маємо змогу порівняти райони за значно меншою, ніж число вихідних показників, кількістю загальних факторів, що містять у собі інформацію безлічі вихідних параметрів.

Використання факторного аналізу і методу головних компонент як його різновиду, найбільш прийнятеного для цілей нашого аналізу, дозволяє одержати кілька некорельованих між собою факторів, що є безумовною перевагою цього методу. Недолік факторного методу полягає в тому, що звичайно в інтерпретації одержаних результатів виникають певні складнощі. Це пояснюється тим, що при використанні методу факторного аналізу абстрагуються від особливостей досліджуваної сукупності ознак. Суть методу полягає в максимальному поясненні варіації ознак, а це не завжди відповідає меті аналізу. Зокрема, суть аналізу узагальненого рівня розвитку ССІ даного конкретного територіального утворення полягає у встановленні цього рівня, наступному порівнянні зі значеннями цього показника по інших територіях Вінницької області та виявлення його відповідності рівню економічного розвитку.

Вищеописаний недолік методу факторного аналізу усувається при використанні для цілей побудови інтегрального узагальнюючого показника таксономічних методів багатомірного статистичного аналізу. За допомогою цих методів можна одер-

жати однорідні підмножини ознак, що полегшує економічну інтерпретацію агрегатних ознак. Метод таксономічного показника завжди дозволяє звести сукупність ознак досліджуваного явища до однієї синтетичної ознаки. Цей метод не вимагає попереднього виділення підмножин сильно корельованих між собою ознак і не приводить до виділення кількох некорельованих факторів як метод факторного аналізу.

Одним із перших застосував спеціальну дослідницьку методику агрегування ознак З. Хельвег, який запропонував так званий “таксономічний показник” як синтетичну величину, утворену з усіх ознак, що характеризують досліджуване економічне явище [107, с. 88]. Існує безліч варіантів побудови таксономічного показника, основні положення яких викладені в роботах Т.Бориса, Е.Новака, В.Плюти, Д.Страхла, М.Цесляка. В основі робіт цих дослідників лежить задача адаптації класичного варіанта даного методу до різних дослідницьких цілей, тобто розробка модифікованого варіанта таксономічного показника. З урахуванням поставлених раніше задач найбільший інтерес становить методика, запропонована польським економістом-статистиком В.Плютою [107, с. 90].

При побудові таксономічного показника застосовується матриця даних, що складена із стандартизованих реалізацій ознак. Для цього найбільш прийнятна стандартизація на основі перетворення показників у відхиленнях їх індивідуальних значень від середнього значення, що вимірюється в долях середньоквадратичного відхилення, розрахованого за формулами (2 і 3). Як описано вище, стандартизація дозволяє позбутися одиниць виміру як вартісних, так і натуральних.

Як відомо, у виділеній сукупності ознак можуть зустрічатися стимулятори і дестимулятори. Стимулятори інтерпретуються відповідно до змін інтегрального показника, тобто його ріст свідчить про збільшення значень цих показників, і навпаки. Дестимулятори поводяться протилежним чином, а тому їх варто привести до одного типу – типу стимуляторів. Дестимулятори замінюються на стимулятори шляхом наступних перетворень:

$$x_{ij} = 1 - y_{ij} \quad \text{чи} \quad x_{ij} = \frac{1}{y_{ij}}, \quad (5)$$

де y_{ij} — i -та реалізація j -ї ознаки-дестимулятора.

Сукупність оброблених у такий спосіб даних постає у вигляді деякого поля, розміщення точок кожного показника даного району на якому відповідає координаті, в якості якої приймається стандартизоване значення показника. Задаються координати нижнього полюса. Нехай це буде точка N -мірного простору. Встановимо її координати на одному рівні, що дорівнює (a) стандартних відхилень, де a – довільне додатне число; згідно з так званім правилом трьох (двох) сигм це число звичайно береться на рівні $a=3$ або 2 . В емпіричних дослідженнях (наприклад, дослідження рівня розвитку соціальної інфраструктури села) цю величину рекомендується брати на рівні 3 , тому що значення таксономічного показника в цьому випадку більш диференційоване і, відповідно, наочно відображає динаміку досліджуваного явища.

Багато дослідників ставлять питання про використання в методі значення верхнього полюса, проте у цьому разі вони постають перед тими самими, що і при використанні класичного варіанта розрахунку таксономічного показника. У цьому випадку таксономічний показник зростає з віддаленням значень показників-стимуляторів від верхнього полюса й зменшується з наближенням до нього. Тобто, чим нижчий показник-стимулятор (тим відповідно збільшується величина його відхилення від середнього по регіону в негативний бік), тим вищий розрахований інтегральний показник. Очевидно, що такий підхід істотно ускладнює інтерпретацію одержаного синтетичного показника.

Отже, значення ознак стандартизовані, вони знаходяться в інтервалі $(-a; +a)$. Таким чином, реалізація багатовимірної ознаки знаходиться всередині багатовимірного куба, кожне ребро якого має довжину $2a$ (від $-a$ до $+a$). Діагональ куба має довжину:

$$\|D\| = b\sqrt{n} \quad \text{для } b=2a. \quad (6)$$

Однією з вершин куба є нижній полюс, тому відстань кожної точки (її координати подані елементами рядка матриці стандартизованих даних) від нижнього полюса не може перевищувати довжини діагоналі даного куба. Тим самим виконується вимога, щоб значення синтетичного таксономічного показника знаходилися в інтервалі від 0 до 1.

Знаючи координати нижнього полюса і норму (6), можна обчислити таксономічний показник:

$$g_{i0} = \frac{d_{i0}}{c_0}, \quad \text{де } d_{i0} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (x_{ij} - a)^2} \quad \text{для } i = 1, 2, \dots, t; \quad (7)$$

$$\|D\| = c_0 = b\sqrt{n}; \quad b = |-2a|, \quad (8)$$

де a – координата нижнього полюса;

n – число ознак;

t – число об'єктів.

Модифікований таксономічний показник інтерпретується природним чином: високі значення показника свідчать про високі значення ознак, що розглядаються, а низькі значення – про низькі значення цих ознак.

Одержані за допомогою описаного методу інтегральні характеристики соціально-економічних явищ у сільських районах досліджуваної нами області дозволяють проводити ранжирування сільських територій регіону за цією ознакою. У нашому випадку варто розробити дві системи рейтингу: 1) розрахунок інтегрального показника рівня розвитку ССІ територіальних утворень регіону з подальшим ранжируванням (РРСІ) та 2) розрахунок інтегрального показника рівня економічного розвитку сільських територій регіону з подальшим ранжируванням (РЕР). Зіставлення двох рейтингових оцінок територіальних утворень області дасть аналітичний матеріал для виявлення диспропорцій у територіальній системі відтворення, а також дасть змогу оцінити

доцільність і достатність рівня розвитку ССІ конкретного територіального утворення.

Для проведення комплексного аналізу територіальних особливостей і рівня розвитку сільської соціальної інфраструктури Вінницької області нами використано вихідну інформацію по 27 районах області.

На підставі досліджень було обрано пріоритетні напрями формування стратегії інвестування серед галузей сільської соціальної інфраструктури Вінницької області: охорона здоров'я, освіта, культура і мистецтво, соціальна політика. Такий вибір пояснюється таким:

1) перевагою ролі бюджетних засобів у фінансуванні й експлуатації об'єктів цих галузей (на відміну від житлово-комунального господарства і торгівлі);

2) неможливістю комерціалізації об'єктів цих галузей на селі через низьку платоспроможність сільського населення, а отже, потребою державного регулювання їхньої діяльності.

З метою апробації пропонованої методики, а також ретроспективного аналітичного огляду досліджуваного явища розрахунок інтегральних показників по районах Вінницької області було проведено по кожному рокові протягом 1999-2004 рр. Вихідними показниками розвитку сільської соціальної інфраструктури Вінницької області були прийняті:

X_1 – введення в експлуатацію житлових будинків по регіонах на 1000 жителів (кв.м загальної площі);

X_2 – введення в експлуатацію житлових будинків у сільській місцевості на 1000 жителів по регіонах (кв.м загальної площі);

X_3 – коефіцієнт природного приросту населення у сільській місцевості по регіонах (на 1000 жителів);

X_4 – рівень зареєстрованого безробіття по регіонах;

X_5 – забезпечення населення житлом по регіонах у сільській місцевості (у середньому на одного жителя, кв.м загальної площі);

X_6 – відвідування населенням кіносеансів по регіонах (у середньому на одного жителя в рік);

X_7 – кількість потерпілих на виробництві по регіонах (осіб на 1000 працюючих);

X_8 – кількість зареєстрованих злочинів.

Склад наведеного переліку показників зумовлений вимогою системного підходу до аналізу функціонування соціальної інфраструктури в народногосподарському комплексі районів. Недоліком цієї системи показників є відсутність якісних характеристик розглянутого явища. Доцільно доповнити перелік показниками, що характеризують рівень комплектності місць у дитячих дошкільних закладах посібниками, ігровим матеріалом, лікарняними ліжками, медичним устаткуванням, придатності об'єктів соціальної інфраструктури села тощо. Таку інформацію мають накопичувати районні відділи статистичної інформації і вона повинна бути уніфікованою і достовірною. Проте у нинішній час збір подібної інформації не можливий через нерозвиненість системи соціально-економічного моніторингу на рівні районів. Таким чином, у перспективі розглянута система інтегральної оцінки явища може бути змінена і дороблена.

Стандартизацію і розрахунок таксономічних показників рівня розвитку соціальної інфраструктури сільських територій Вінницької області зроблено відповідно до описаної методики за допомогою технологічних таблиць. Результати розрахунку дають змогу ранжувати і класифікувати райони за рівнем їхнього соціально-економічного розвитку, під яким у даному контексті розуміємо рівень розвитку соціальної інфраструктури районів Вінницької області (РПСІ) (табл. 16).

Проте поглибленого вивчення заслуговує діапазон розсіювання районних значень РПСІ Вінницької області, тому що саме ця величина показує рівень внутрішньої регіональної диференціації сільських територій за ступенем розвитку мережі установ соціальної інфраструктури.

16. Ранжування сільських територій Вінницької області за таксономічним показником рівня розвитку соціальної інфраструктури(РРСІ) у 1999-2004 рр.

Райони	1999	рей- тинг	2000	рей- тинг	2001	рей- тинг	2002	рей- тинг	2003	рей- тинг	2004	рей- тинг
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Барський	0,498	18	0,489	21	0,532	10	0,511	15	0,511	15	0,499	15
Бершадський	0,506	15	0,506	16	0,519	12	0,549	7	0,573	5	0,576	4
Вінницький	0,602	3	0,684	2	0,638	2	0,745	1	0,808	1	0,850	1
Гайсинський	0,505	16	0,464	24	0,506	15	0,506	17	0,504	16	0,511	14
Жмеринський	0,413	26	0,498	19	0,465	23	0,453	25	0,484	20	0,527	10
Іллінецький	0,538	9	0,560	4	0,586	6	0,495	18	0,515	13	0,487	18
Калинівський	0,420	25	0,414	26	0,486	19	0,469	22	0,450	23	0,451	24
Козятинський	0,573	6	0,526	11	0,534	9	0,536	11	0,532	11	0,531	9
Крижопільський	0,488	21	0,464	23	0,507	14	0,491	19	0,476	21	0,490	16
Липовецький	0,460	23	0,515	14	0,484	20	0,522	13	0,541	9	0,511	13
Літинський	0,448	24	0,532	9	0,500	16	0,473	21	0,518	12	0,517	12
Мог.-Подільський	0,410	27	0,396	27	0,413	26	0,455	24	0,399	27	0,450	25
Мурованокурило- вецький	0,524	11	0,474	22	0,587	5	0,560	5	0,577	4	0,554	8
Немирівський	0,545	8	0,524	13	0,536	8	0,544	9	0,540	10	0,525	11
Оратівський	0,524	12	0,547	7	0,454	25	0,546	8	0,559	8	0,473	20
Піщанський	0,483	22	0,506	15	0,390	27	0,408	27	0,416	26	0,414	27

Продовження табл. 16

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Погребищенський	0,504	17	0,525	12	0,487	18	0,467	23	0,455	22	0,487	17
Теплицький	0,555	7	0,504	17	0,470	22	0,430	26	0,442	24	0,464	21
Тиврівський	0,525	10	0,526	10	0,617	4	0,569	4	0,570	7	0,592	3
Томашпільський	0,508	14	0,494	20	0,488	17	0,483	20	0,437	25	0,445	26
Тростянецький	0,662	2	0,553	6	0,576	7	0,540	10	0,595	2	0,567	5
Тульчинський	0,594	5	0,535	8	0,509	13	0,523	12	0,512	14	0,464	22
Хмільницький	0,709	1	0,735	1	0,722	1	0,674	2	0,570	6	0,597	2
Чернівецький	0,522	13	0,558	5	0,522	11	0,551	6	0,493	19	0,555	7
Чечельницький	0,489	20	0,503	18	0,456	24	0,507	16	0,499	18	0,486	19
Шаргородський	0,601	4	0,606	3	0,627	3	0,576	3	0,588	3	0,565	6
Ямпільський	0,490	19	0,454	25	0,474	21	0,513	14	0,502	17	0,464	23
Середнє значення PPCI	0,522		0,522		0,522		0,522		0,521		0,520	

Згідно з даними табл. 16, найбільш благополучними за рівнем соціально-економічного розвитку районів Вінницької області можна вважати: Вінницький, Тиврівський, Тростянецький, Хмільницький, Шаргородський. Значення показника РРСІ цих територіальних утворень не були нижче середнього рівня серед сільських територій області. До групи неблагополучних щодо розвитку соціальної інфраструктури районів Вінницької області можна віднести: Калинівський, Могилів-Подільський, Піщанський. Показники РРСІ цієї групи районів не тільки не досягали за розглянутий період величини середньорайонного значення, але і мають одні з найнижчих значень цього показника серед усієї сукупності. Особливої уваги вимагає група районів, де значення показника РРСІ мають значні коливання за цей період, змінюючи оцінку явища у протилежний бік. Така ситуація спостерігається в Теплицькому, Томашпільському, Чечельницькому, Ямпільському районах Вінниччини. Нестабільність у соціально-економічному розвитку території може свідчити про відсутність чіткої концепції розвитку в районних органах влади зазначених територій.

В умовах взаємозв'язку всіх стадій територіального відтворювального процесу вивчення будь-якого явища повинно здійснюватися в кількох площинах. Соціальна й економічна складові територіального розвитку є двома гранями одного явища. Як уже відзначалося раніше, соціальна сфера відбиває всі зміни, що відбуваються в економічній сфері, а тому не може бути аналітично від неї відмежована. Неузгодженість процесів соціального й економічного розвитку територій є найбільш яскравою формою перекручування фундаментальних принципів територіального відтворення. Виявлення такого дисбалансу створює передумови для комплексного вирішення проблем розвитку територій.

Вихідні показники рівня економічного розвитку сільських територій Вінницької області відібрані за принципом комплексного підходу до оцінки економіки території й доступності інформації:

X_1 – середньомісячна заробітна плата працівників по регіонах (грн.);

X_2 – сальдовий фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування – прибуток/збиток, млн. грн.;

X_3 – частка збиткових підприємств, %;

X_4 – підвищення кваліфікації осіб на 1000 жителів;

X_5 – індекси продукції промисловості по регіонах, %;

X_6 – валовий збір зерна по регіонах на 1000 сільських жителів (сільськогосподарські підприємства, тис. ц) ;

X_7 – валовий збір цукрових буряків по регіонах на 1000 сільських жителів (сільськогосподарські підприємства, тис. ц);

X_8 – валовий збір овочів по регіонах на 1000 сільських жителів (сільськогосподарські підприємства, тис. ц);

X_9 – середній річний удій молока від однієї корови по регіонах (сільськогосподарські підприємства, кг);

X_{10} – реалізація худоби та птиці по регіонах на 1000 жителів району (сільськогосподарські підприємства, т);

X_{11} – реалізація молока та молочних продуктів по регіонах на 1000 жителів району (сільськогосподарські підприємства, тонн).

Результати розрахунку наведено в табл. 17.

Привертає увагу і той факт, що рівень диференціації сільських територій за рівнем економічного розвитку набагато вищий, ніж за значенням рівня розвитку соціальної інфраструктури. Виділення порівняно однорідних груп районів за показником PER ускладнено нестійкістю його значення для деяких територій. Так, досить однорідна група районів з рівнем економічного розвитку нижче середнього за сукупністю значень включає: Барський, Жмеринський, Літинський, Мурованокуріловецький, Піщанський, Чечельницький. Група районів з рівнем економічного розвитку вище середнього неоднорідна. Показники PER районів цієї групи нестійкі, динамічні, тому не можуть бути однозначно інтерпретованими.

17. Ранжування сільських територій Вінницької області за таксономічним показником рівня економічного розвитку (PER) у 1999-2004 рр.

Райони	1999	рей- тинг	2000	рей- тинг	2001	рей- тинг	2002	рей- тинг	2003	рей- тинг	2004	рей- тинг
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Барський	0,402	22	0,416	23	0,369	27	0,375	27	0,425	22	0,405	26
Бершадський	0,609	4	0,625	4	0,681	2	0,611	6	0,585	8	0,606	7
Вінницький	0,493	15	0,529	12	0,589	9	0,552	12	0,590	7	0,611	6
Гайсинський	0,496	14	0,469	18	0,473	18	0,463	17	0,424	23	0,428	22
Жмеринський	0,389	23	0,442	20	0,403	23	0,429	23	0,401	26	0,368	27
Іллінецький	0,575	7	0,573	9	0,557	10	0,499	14	0,493	14	0,509	13
Калинівський	0,644	3	0,577	8	0,617	5	0,571	9	0,614	6	0,568	9
Козятинський	0,915	1	0,797	1	0,739	1	0,720	1	0,706	1	0,702	2
Крижопільський	0,369	27	0,404	25	0,519	12	0,606	8	0,629	3	0,654	3
Липовецький	0,559	9	0,594	7	0,596	8	0,635	4	0,622	4	0,572	8
Літинський	0,406	21	0,439	21	0,399	24	0,398	25	0,417	25	0,408	25
Мог.-Подільський	0,482	17	0,445	19	0,475	17	0,459	18	0,487	16	0,492	14
Мурованокурило- везький	0,374	26	0,366	26	0,386	26	0,395	26	0,436	20	0,461	17
Немирівський	0,550	10	0,614	6	0,621	4	0,641	3	0,699	2	0,736	1
Оратівський	0,511	13	0,505	13	0,505	15	0,508	13	0,525	12	0,553	10
Піщанський	0,387	24	0,437	22	0,396	25	0,415	24	0,397	27	0,423	23

Продовження табл. 17

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Погребищенський	0,605	5	0,614	5	0,599	7	0,612	5	0,570	10	0,641	4
Теплицький	0,466	18	0,496	16	0,507	14	0,485	16	0,459	18	0,483	15
Тиврівський	0,563	8	0,543	11	0,555	11	0,557	10	0,571	9	0,463	16
Томашпільський	0,599	6	0,652	2	0,655	3	0,643	2	0,619	5	0,620	5
Тростянецький	0,649	2	0,642	3	0,613	6	0,607	7	0,550	11	0,548	11
Тульчинський	0,460	19	0,498	15	0,428	20	0,445	20	0,452	19	0,437	21
Хмільницький	0,528	12	0,544	10	0,495	16	0,439	22	0,468	17	0,443	20
Чернівецький	0,444	20	0,413	24	0,408	21	0,454	19	0,423	24	0,412	24
Чечельницький	0,378	25	0,334	27	0,404	22	0,441	21	0,432	21	0,453	18
Шаргородський	0,488	16	0,500	14	0,463	19	0,492	15	0,491	15	0,449	19
Ямпільський	0,529	11	0,488	17	0,508	13	0,552	11	0,524	13	0,526	12
Середнє значення PER	0,514		0,517		0,517		0,519		0,519		0,518	

Зведення соціального й економічного таксономічних показників в єдину систему інтерпретації з метою виявлення диспропорцій у рівнях розвитку сільських територій Вінницької області може бути досягнуто за допомогою розробленої в ході дослідження матриці збалансованості територіального розвитку (рис. 16).

Рівень розвитку соціальної інфраструктури (РПСІ)	високий	6	5	3
	середній	4	2	8
	низький	1	7	9
	низький	рівень економічного розвитку (РЕР)		
		середній		
			високий	

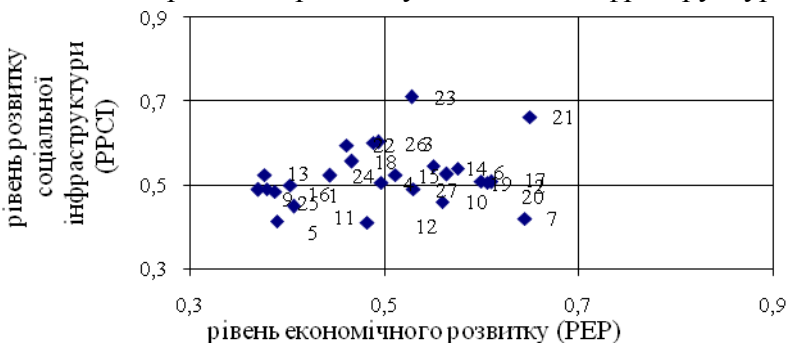
Рис.16. Матриця збалансованості територіального розвитку

На наведеній матриці по діагоналі розташовані квадранти відповідності рівня економічного розвитку рівню соціального розвитку територій (діагональ балансу). Проте розташування точки, що відбиває умови розвитку конкретної території в даний період, на цій діагоналі не повинно трактуватися однозначно, тобто як збалансоване, що не вимагає коригування. Так, райони, що потрапили в квадрант 1, це територія кризи, тому що вони не мають можливості для подальшого розвитку. Ці райони становлять інтерес для розробки стратегічних планів антикризового територіального розвитку. Квадранти 6 і 9 квадранти, що відображають прояв яскраво вираженої диспропорції територіального розвитку. Квадранти 4, 5, 7, 8 також характеризуються незбалансованими координатами РПСІ й РЕР. Проте якщо території, які потрапили в результаті дослідження в квадранти 7 і 8, можуть бути охарактеризовані як території, що динамічно розвиваються, території економічного зростання, що володіють власними резервами для заповнення пробілів у розвитку соціальної

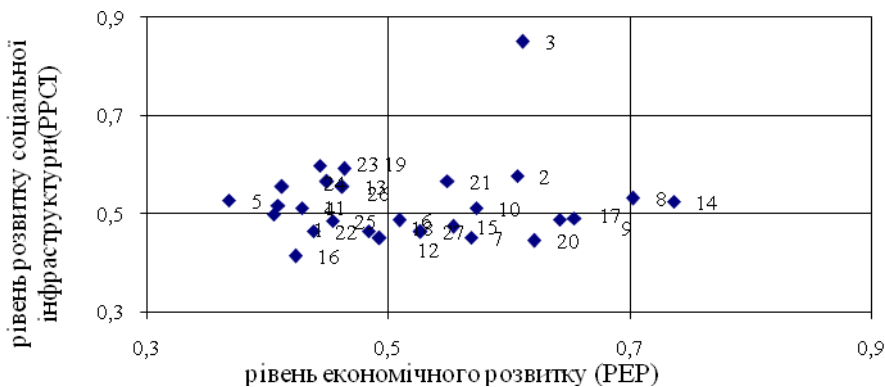
інфраструктури, то зовсім інша ситуація складається з квадрантами 4 і 5. У ці квадранти потрапляють території, в яких потреби масштабної соціальної інфраструктури практично не можуть бути забезпечені за рахунок власних ресурсів. Такі території – потенційні реципієнти фінансових та інших ресурсів.

Використовуючи запропоновану матрицю для аналізу збалансованості розвитку сільських територій Вінницької області у 1999-2004 рр., ретроспективний характер аналізу дозволяє простежити зміну ситуації в часі, а в майбутньому враховувати ефективність управлінських впливів. Передбачається доцільним розглянути матриці збалансованості за підсумками 1999 і 2004 рр. (рис. 17 і 18) та матриці за підсумками 2000-2003 рр., наведені на рис. 19-22. Відповідно до ілюстрації отриманих матриць можна спостерігати переміщення районів нагору по осі балансу, але не значно. Це свідчить про невелике зростання параметрів територіального відтворення.

Методика побудови таксономічних показників РРСІ та РЕР, а також розробка на їхній основі наведених матриць, таким чином, може дати достатній матеріал для аналізу пропорцій розвитку сільських територій Вінницької області. Проте головним завданням застосування описаних методик є обґрунтування диференційованого підходу при формуванні соціально-економічних нормативів розвитку соціальної інфраструктури.

Рис. 17. Матриця збалансованості розвитку сільських територій Вінницької області у 1999 р.

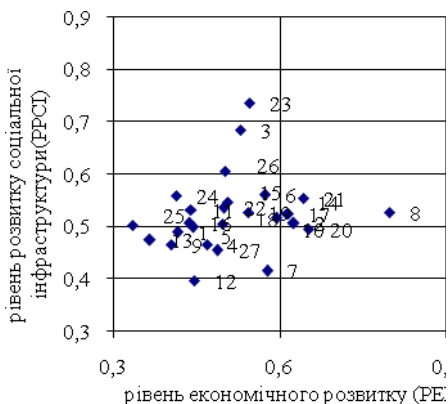
Рис. 18. Матриця збалансованості розвитку сільських територій Вінницької області у 2004 р.

Поставлена мета вимагає використання формалізованих підходів до виміру міри неузгодженості рівнів соціального й економічного розвитку територій. З погляду математичної статистики така задача визначається як потреба в оцінці тісноти парного зв'язку між показниками PPCI та PER. Для виміру тісноти зв'язку між ранговими показниками в математичній статистиці застосовується запропонований Ч. Спірменом коефіцієнт кореляції рангів. Ранжирування сукупності сільських територій Вінницької області по двох ознаках PPCI та PER і вивчення зв'язку між двома даними рейтингами повинно ґрунтуватись на положенні про те, що повний збіг рангів в одного району означає максимальний тісний прямий зв'язок, а повна протилежність рангів – максимально тісний зворотний зв'язок. Коефіцієнт кореляції рангів можна розрахувати за формулою:

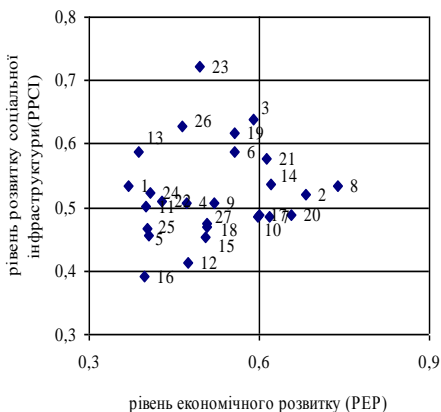
$$r_{p_x p_y} = 1 - \frac{6 \sum_{i=1}^n d_i^2}{n^3 - n}, \quad (9)$$

де p_x , p_y – ранги сукупності одиниць по ознаках x та y ;

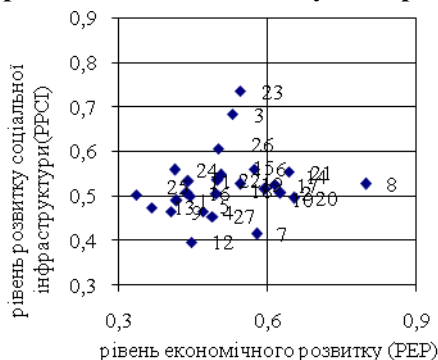
d_i – різниця рангів i -го району.

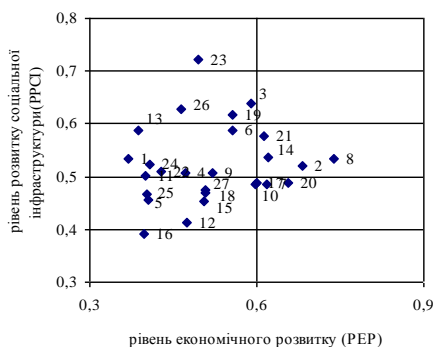
Рис. 19. Матриця збалансованості розвитку сільських територій Вінницької області у 2000 р.

Рис. 20. Матриця збалансованості розвитку сільських територій Вінницької області в 2001 р.

Рис. 21. Матриця збалансованості розвитку сільських територій Вінницької області у 2002 р.

Рис. 22. Матриця збалансованості розвитку сільських територій Вінницької області у 2003 р.

Примітка. Числами позначено райони: 1-Барський, 2-Бершадський, 3-Вінницький, 4-Гайсинський, 5-Жмеринський, 6-Іллінецький, 7-Калинівський, 8-Козятинський, 9-Крижопільський, 10-Липовецький, 11-Літинський, 12-Мог.-Подільський, 13-Мурованокуриловецький, 14-Немирівський, 15-Оратівський р-н, 16-Піщанський р-н, 17-Погребіщенський р-н, 18-Теплицький р-н, 19-Тиврівський р-н, 20-Томашпільський р-н, 21-Тростянецький р-н, 22-Тулчинський р-н, 23-Хмельницький р-н, 24-Чернівецький р-н, 25-Чечельницький р-н, 26-Шаргородський р-н, 27-Ямпільський р-н.

Для інтерпретації коефіцієнта кореляції необхідно знати область його існування $0 \leq |r| \leq 1$. Мінімальне, нульове значення коефіцієнта кореляції буде досягнуто, якщо позитивні й негативні добутки відхилень ознак від їхніх середніх величин у чисельнику цілком зрівноважать одне одного. Це є свідченням повної відсутності зв'язку. Максимально тісний зв'язок – це функціональний зв'язок. Чим ближче коефіцієнт кореляції до одиниці, тим ближче зв'язок до функціонального. Від'ємне значення коефіцієнта свідчить про наростання зворотного зв'язку між ознаками. Коефіцієнт кореляції Спірмена має такі властивості:

1) при повній відповідності двох послідовностей (значень РРСІ та РЕР), тобто, коли кожний показник займає те саме місце для одного району, він дорівнює +1, що означає повну позитивну кореляцію;

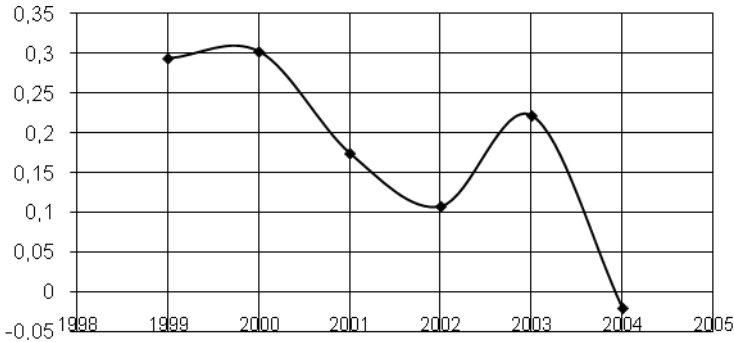
2) при повній негативній залежності, тобто якщо в послідовності одного показника райони розташовані в зворотному порядку порівняно з іншою, він дорівнює -1, що означає повну негативну кореляцію;

3) в інших випадках даний коефіцієнт лежить між граничними значеннями;

4) можна стверджувати, що зростання коефіцієнта від -1 до +1 характеризує зростання відповідностей між двома системами рейтингів районів.

Представимо значення коефіцієнтів кореляції, що розраховані для сукупності значень рейтингів сільських територій по показниках РРСІ та РЕР за період з 1999 по 2004 р. на графіку (рис. 23). Аналіз рисунку свідчить про хвилеподібний характер зміни коефіцієнтів кореляції. Цей факт свідчить про відсутність чіткої узгодженості між показниками РРСІ та РЕР у розвитку сільських територій Вінницької області, а отже, говорить про відсутність стійкої практики застосування стратегічного підходу в плануванні розвитку сільських районів аналізованої області. Найкращим наближенням до траєкторії відповідності показників

PPCI та PER у територіальному розвитку виявився 2000 р., після чого в наступні роки, за винятком 2003-го р., динаміка збереження пропорцій погіршувалася, що свідчить про невважену політику реформ у соціальному й економічному житті області.

Рис. 23. Динаміка коефіцієнта кореляції Спірмена для рангів PPCI та PER районів Вінницької області

Основними причинами занепаду й руйнації соціальної інфраструктури в сільській місцевості є велика кількість збиткових сільськогосподарських підприємств, зменшення бюджетного фінансування, спад купівельної спроможності населення.

УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Системно-цільовий напрям удосконалення сільської соціально-економічної сфери

Практика господарювання в сучасних умовах свідчить, що в регіональній агропромисловій соціально-економічній системі виникають проблеми, які не можуть бути вирішеними без інтеграції основних факторів суспільного розвитку і врахування повноти складних взаємозв'язків елементів системи, без комплексного удосконалювання управління аграрною економікою. У зв'язку з цим слід запроваджувати програмно-цільовий підхід до управління сільським господарством, основною формою прояву якого є комплексні програми для вирішення найважливіших науково-технічних і соціально-економічних проблем, що найбільш повно відбиває його особливості.

Розвиток суспільства історично й економічно пов'язаний з метою суспільного виробництва. Ефект взаємопов'язаної життєдіяльності всіх елементів регіональної соціально-економічної системи виражається показниками наближення досягнутого системою стану до мети. Початкову мету можна формулювати на основі відповідного загального закону розвитку суспільства, а потім редукувати, розбиваючи на цільові часткові показники. При цьому правомірно постає питання: чи можна створити з різноманіття показників “систему”, а точніше – “систему показників” різних рівнів. Питання про необхідність створення системи показників, що характеризують спосіб життя, не викликає сумнівів. Проблемним є можливість вибору узагальнюючого показника. На нашу думку, редукція цільового показника на частки дозволяє поставити крапку в цій дискусії, а саме: є часткові показники і є головний на вершині дерева цілей. У такому разі узагальнюючого показника “систему показників” немає і залишається лише їх “набір”. Узагальнюючий цільовий показник,

таким чином, виконує роль “входу” до системи показників.

При русі від нижнього рівня дерева цілей до верхнього, тобто від часткової до вищої мети розвитку суспільства, показники, що відбивають процеси, які відбуваються у різних сферах громадського життя, трансформуються. На нижніх рівнях вони мають переважно економічний характер, на верхньому рівні можуть визначатися ступенем наближення до якогось ідеалу. Їх можна назвати соціальними цілями. Економічний базис для реалізації соціальних цілей – це діяльність соціально-економічної системи найнижчого рівня у сфері суспільного виробництва. Саме зв’язок економічних і соціальних цілей і є головним, який характеризує основні системоутворюючі відносини в соціально-економічній системі. Формулювання цілей, як початковий етап будь-якого системного дослідження, дасть змогу подолати невідомість, пов’язану з нескінченністю опису складних систем.

Визначення сукупності цілей, виявлення проблем і завдань регіонального розвитку – вихідний етап у системному дослідженні. Аналіз соціально-економічного розвитку дозволяє виявити характер залежностей між параметрами системи й уточнити фактори досягнення цілей, оцінити загальну величину наявних резервів і завдяки цьому – досяжність цілей. У процесі аналізу розкриваються вузькі місця у функціонуванні соціально-економічної системи й системи управління нею, характеризується рівень розвитку соціально-економічної системи.

Крім звітних і статистичних даних для аналізу залучаються також результати анкетування керівників різних рівнів. Уточнення факторів досягнення цілей і оцінка рівня здійснюються за допомогою формалізованих методів. Відомі підходи, коли фактори досягнення цілей уточнюються за допомогою виділення в напрямках управлінської діяльності “областей ключових результатів”. Зрештою, виявляються ситуації, що можуть бути віднесені до проблемних. Для пошуку шляхів вирішення проблеми за допомогою спеціального комплексу процедур виконується всебічне прогнозування розвитку регіональної системи.

Найважливіше значення, як зазначалося нами раніше, має розробка концепції економічного і соціального розвитку, в якій інтегруються результати формування окремих програм (насамперед цільових) і яка має бути орієнтована на досягнення системної цілі (або цілей) діяльності регіональної системи.

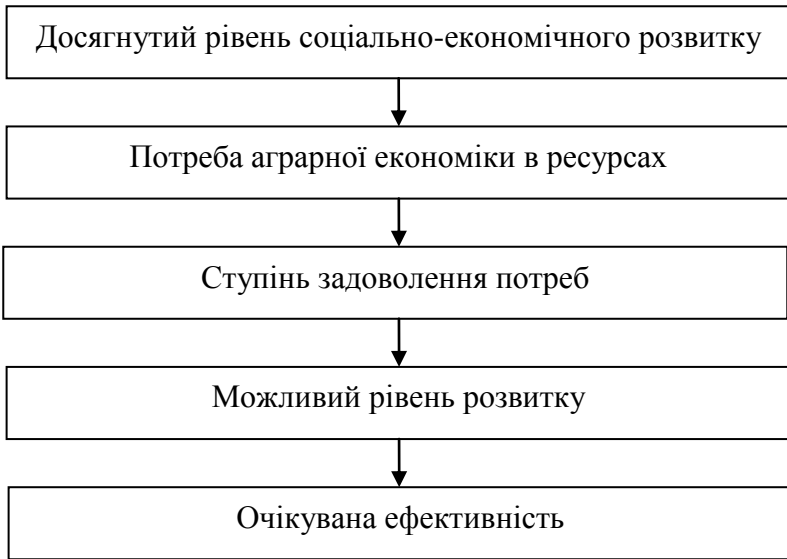
“Система цілей розвитку” – важлива частина концепції. Досягати головної цілі можна за допомогою різних варіантів розвитку. У зв’язку з цим необхідно опанувати технологію розробки цих варіантів, уміти досліджувати наслідки різних шляхів розвитку аграрної економіки, її впливу на зміну рівня життя сільського населення. Створювана концепція має бути реалістичною, а намічувані в ній соціальні й економічні орієнтири – наближені до суспільних потреб і можливостей.

Концепції передують розгляд і аналіз великої кількості альтернативних варіантів розвитку, найкращі на думку розробників з яких бажано винести на суд громадськості. Підходи, що застосовувалися до тепер органами влади, неприйнятні для розробки варіантів концепції. Головним недоліком є те, що вони не дозволяють розробити комплексний прогностичний документ про розвиток соціальної сфери регіону, в якому всі галузі гармонійно ув’язані в ціле. Зважаючи на це, розроблювальні в регіонах прогностичні документи не стали “системами”, тобто “цілим”, їхні розділи й окремі показники не узгоджені між собою.

Тому актуальним є використання в прогностично-аналітичній роботі органів регіонального управління економіко-математичних моделей та імітаційних систем, що функціонують у режимі людино-машинного діалогу. З їхньою допомогою можна розробляти варіанти розвитку за різними сценаріями, тобто залежно від наявних ресурсів і заданих економічних і соціальних цілей.

Послідовність опрацювання концепції, зображена на рис. 24, включає розрахунки: досягнутого рівня соціально-економічного розвитку; потреб аграрної економіки та населення в ресурсах і товарах; ступенів задоволення цих потреб; можли-

вого (або запланованого) рівня розвитку; очікуваної ефективності при досягненні намічаного рівня.

Рис. 24. Послідовність розрахунків при розробці концепції соціально-економічного розвитку села

Для забезпечення рішень при виборі варіантів концепції за допомогою програм потрібен критеріальний показник або група показників, наприклад, “рівень розвитку соціальної інфраструктури” (РРСІ) і “рівень особистого споживання” (РОС) регіону.

Прогнозування регіонального розвитку доцільно здійснювати у кілька етапів (рис. 25).

На першому етапі формуються прогнози найважливіших параметрів розвитку аграрної економіки. Інформаційною базою слугують динамічні ряди. Ретроспективні закономірності економічного зростання є вихідним пунктом при формуванні довгострокових прогнозів. Слід відмітити, що метод поширення

сформованих тенденцій на прогнозний період недостатньо достовірний. Однак проведення таких розрахунків дає інформацію для подальшого аналізу.

Рис. 25. Етапи прогнозування розвитку аграрної економіки регіону

Для прикладу приведено розрахунки прогнозних обсягів виробництва продукції сільського господарства у Вінницькій області на період до 2015 р. (табл. 18) здійснених на основі фактичних статистичних даних і нормативів ННЦ “Інститут аграрної економіки”.

На другому етапі розробляються нормативні прогнози економічного росту за допомогою економетричних моделей. При цьому через специфічність динамічних рядів (можлива присутність у них тренду, циклічної або сезонної компоненти) особливої уваги потребує вибір моделі й методу прогнозування. Виявлення моделі набору даних часових рядів здійснюється за допомогою автокореляційного аналізу (дослідження кореляції між величиною та її запізнюванням в один або більше періодів часу).

18. Прогнозовані обсяги виробництва сільськогосподарської продукції на період до 2015 р., тис. т

Показник	1990	1995	2005	2006	2007	прогноз	
						2010	2015
Зерно – всього	3074	2229	2035	2075		2521	3001
Цукрові буряки	5748	3981	2025	2861		3006	3267
Насіння соняшнику	66	69	86	113		95	89
Картопля	1072	1181	1523	1385		1321	1321
Овочі	238	207	292	318		300	300
Плоди та ягоди	240	141	184	153		212	323
М'ясо (у забійній вазі)	233	140	49	95		117	176
Молоко	1277	938	849	852		929	1162
Яйця, млн. шт.	683	394	570	640		690	733

Коефіцієнти автокореляції для різних значень запізнювання величин у часі використовуються для ототожнення моделей поведінки, що присутні у часових рядах. Коефіцієнт автокореляції із запізненням на k моментів спостережень, тобто між спостереженнями Y_t і Y_{t-k} , які відстають один від одного на k періодів, розраховується за формулою:

$$r_k = \frac{\sum_{t=k+1}^n (Y_t - \bar{Y})(Y_{t-k} - \bar{Y})}{\sum_{t=1}^n (Y_t - \bar{Y})^2} \quad (10)$$

де r_k – коефіцієнт автокореляції для запізнювання на k періодів;
 $\bar{Y}$ – середнє значення ряду;
 Y_t – спостереження у момент часу t .

За допомогою коррелограми – графіка коефіцієнтів автокореляції для різних запізнювань у часі для конкретного часового ряду – здійснюється ототожнення моделі поведінки, що в свою чергу дозволяє обрати відповідний метод прогнозування (додаток А).

Автокореляційний аналіз доповнюється стандартною похибкою автокореляційної функції, яка розраховується за формулою:

$$SE(r_k) = \sqrt{\frac{1 + 2 \sum_{i=1}^{k-1} r_i^2}{n}}, \quad (11)$$

де $SE(r_i)$ – стандартна похибка (*standard error*) автокореляції із запізнюванням k ;

r_i – автокореляція із запізнюванням i ;

k – час запізнювання;

n – кількість спостережень часового ряду.

Тут припускається, що будь-яка автокореляція для запізнювання, що менше k ($k > 1$), відмінна від 0, а будь-яка автокореляція для запізнювання більше або рівна k , дорівнює 0. Для автокореляції, що відповідає запізнюванню в один період, використовується стандартна похибка $\frac{1}{\sqrt{n}}$.

На третьому етапі за допомогою векторного критерію інтегруються фактичні показники (прогнози, що ґрунтуються на ретроспективних даних) з нормативними.

За таким принципом може бути розв’язана задача обґрунтування системи соціально-економічних нормативів розвитку ССІ з метою виявлення диспропорцій у розвитку районів певного регіону в контексті проблеми внутрішньо регіонального соціально-економічного розширення територій. Отримана інформація може використовуватися при формуванні класифікаційних груп районів, в межах яких діятиме єдина система соціальних нормативів. Кількості класифікаційних груп повинна відповіда-

ти кількість коригуючих коефіцієнтів, що застосовувалися до показників соціальних нормативів, а отже, і кількість розроблених систем соціальних нормативів для територій конкретного регіону.

Мінімальні державні соціальні стандарти – це послуги, роботи і товари, надання яких гарантується громадянам державою на певному мінімально припустимому рівні на всій території країни на безповоротній основі за рахунок фінансування із бюджетів різних рівнів. Вони відображають найважливіші потреби людини у матеріальних благах і послугах, забезпечують відповідний контроль їх споживання і призначені для визначення обов'язкового мінімуму бюджетних коштів на вказані цілі.

Формування витрат бюджетів усіх рівнів має базуватися на єдиних методологічних основах, мінімальних державних соціальних стандартах, нормативах фінансових витрат на надання державних послуг, що передбачені державними законами й іншими нормативними актами державних органів влади.

Незважаючи на важливу роль соціальної сфери в соціально-економічному розвитку, постійне декларування у державній політиці витрат на соціально-культурні заходи, поки що не забезпечено необхідний рівень соціального обслуговування населення: раніше – через “залишковий” принцип фінансування, на сучасному етапі – через затяжну фінансову і бюджетну кризу, що є наслідком помилок при проведенні реформ.

Нині в більшості регіонів країни при формуванні бюджетів діють єдині соціальні норми та фінансові нормативи, якими передбачено мінімальні соціальні норми і нормативи в галузях освіти, охорони здоров'я, культури, соціального забезпечення. Проте нестача фінансових ресурсів не дозволяє повною мірою використовувати переваги нормативного методу планування і прогнозування бюджетних витрат. Водночас і в таких умовах використання фінансових норм і нормативів дозволяє забезпечувати однаковий підхід до формування мінімальних витрат бюджетів усіх рівнів як у галузевому, так і територіальному роз-

різах. Через доцільне використання нормативної бази бюджетних витрат можна досягти вирівнювання соціального розвитку тих регіонів, в яких через об'єктивні причини виявлено недопустимо низькі кількісні і якісні показники обслуговування населення у життєво важливих галузях соціальної сфери.

Соціальні норми встановлюються на основі стандартів, визначено виключним правом держави, тому суб'єкти її не можуть здійснювати власне правове регулювання в цій галузі. Затверджені мінімальні державні соціальні стандарти – це набір послуг і матеріальних благ, які держава зобов'язана надати своїм громадянам.

Змінити (зменшити) соціальні норми місцеві й регіональні органи влади не мають права. Однак, враховуючи те, що соціальні нормативи встановлені у натуральних показниках, регіональні органи влади можуть зробити їх вартісну оцінку, тобто запропонувати грошовий вираз науково обґрунтованого рівня споживання населенням послуг, що надають їм заклади соціальної сфери. Застосування такої методики дозволяє максимально диференціювати підхід до розробки планів територіального розвитку соціальної інфраструктури сільських територій області через використання системи коригувальних коефіцієнтів до номінального (законодавчого) рівня нормативів розвитку ССІ.

Грошовий вираз законодавчих норм розвитку соціальної сфери можна одержати калькулюванням витрат за їх статтями, бюджетної класифікації (оплата праці державних службовців, нарахування на заробітну плату, придбання матеріальних засобів тощо). Уся розмаїтість витрат в кожній бюджетній галузі акумулюється в одному показникові – витрати на одного жителя. Калькування витрат за видами по окремому закладу в регіоні – трудомістка і практично нездійсненна за короткий період робота, яка потребує залучення до її виконання великої кількості професійно підготовлених спеціалістів. Зрозуміло, що перспектива реалізації такого процесу в регіоні може бути сприйнята регіональними органами влади як створення додаткової витрат-

ної ніші, результат функціонування якої виглядає достатньо умовним. Розглянемо цей підхід на рівні такого регіону як Вінницька область:

1) територія Вінницької області (27 од.) розподіляється на порівняно однорідні групи (кластери), що потрібно для зручності використання коригувальних коефіцієнтів щодо нормативів за окремими територіями;

2) для розрахунку грошового виразу соціальних нормативів необхідно використовувати дані звітів про виконання консолідованого бюджету за період 2002-2005 рр. Цей масив інформації дозволить визначити звітний період, в якому частка освоєння бюджетних коштів на соціальні цілі була найвищою. Як додаткові умови вибору необхідно передбачити відсутність різних змін інфляції за період і стійкість фінансових показників бюджету;

3) через систему коефіцієнтів-дефляторів, отриманих в органах регіональної статистики, фактичні витрати на соціальні цілі на кожній території приводяться до умов 1 січня 2006 р., як останнього звітного періоду, для розробки бюджету територій на 2007 р.;

4) одержані таким чином суми витрат за галузями бюджетної сфери консолідованого бюджету Вінницької області слід співвіднести із середньорічною чисельністю населення області. Отже, фактично буде розрахована сума витрат за галузями соціальної сфери на одного жителя по області в цілому і по групах територій. Коригування отриманих сум на величину коригувальних коефіцієнтів, розроблених для кожної групи територій області (кластеру) і обґрунтованих за принципом приведення у відповідність територіального відтворення, дозволяє в цілому визначити фінансові нормативи витрат на соціальну сферу для територій Вінницької області на 2007 р.

За описаною методикою економічне обґрунтування нормативів розвитку ССІ Вінницької області набуває вигляду:

I етап – розподіл сукупності сільських районів області на

однорідні кластери за допомогою методів багатофакторного аналізу наведено у підрозділі 2.3, де проведено аналіз рівня територіальної диференціації за соціальним розвитком з урахуванням рівня економічного розвитку території. В основу ранжування покладено ступінь відповідності пропорцій розвитку кожного конкретного району області економічним закономірностям. В ідеальній уяві про пропорційність територіального розвитку РРСІ приблизно дорівнює РЕР:

$$PPCI_i \approx PEP_i, \quad (12)$$

де $PPCI_i$ – рівень розвитку соціальної інфраструктури i -го району;

PEP_i – рівень економічного розвитку i -го району.

Із формули 12 записуємо рівняння:

$$\frac{PPCI_i}{PEP_i} \approx 1 \text{ та } \frac{PEP_i}{PPCI_i} \approx 1. \quad (13)$$

Шляхом логічного перетворення отримаємо:

$$\frac{PPCI_i}{PEP_i} + \frac{PEP_i}{PPCI_i} \approx 2, \quad (14)$$

тоді

$$2 - \frac{PPCI_i}{PEP_i} \approx \frac{PEP_i}{PPCI_i}. \quad (15)$$

Формула 15 фактично дозволяє визначити той рівень, на який необхідно перевести показник розвитку соціальної інфраструктури конкретної сільської території, для того щоб привести характеристики територіального розвитку РРСІ та РЕР у тотожність 12. В результаті здійснення розрахунків за формулою 15, зроблених для усереднених значень РРСІ та РЕР кожного квадранта матриці збалансованості розвитку сільських територій Вінницької області у 2004 р., розраховано систему коригувальних коефіцієнтів за квадрантами (рис. 26).

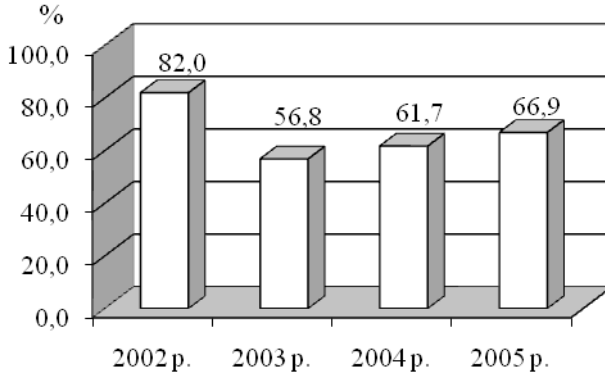
Рівень розвитку соціальної інфраструктури (PPCI)	високий	6 $k=0,6$	5 $k=0,7$	3 $k=1$
	середній	4 $k=0,7$	2 $k=1$	8 $k=1,3$
	низький	1 $k=1$	7 $k=1,3$	9 $k=1,4$
		низький	середній	високий
		рівень економічного розвитку (PER)		

Рис. 26. Система коригувальних коефіцієнтів за квадрантами матриці збалансованості територіального розвитку

Згідно з розробленою системою коригувальних коефіцієнтів для диференціації фінансових нормативів розвитку соціальної сфери (рис. 26) і матриці збалансованості територіального розвитку за підсумками 2004 р. (рис. 18) 27 районів Вінницької області можна поділити на кластери:

- території збалансованого розвитку ($k=1$): Бершадський, Липовецький, Могилів-Подільський, Піщанський, Теплицький, Тростянецький, Тульчинський, Чечельницький (8 районів);
- території помірної розбалансованості розвитку на користь PPCI ($k=0,7$): Барський, Вінницький, Гайсинський, Жмеринський, Літинський, Мурованопуриловецький, Тиврівський, Хмільницький, Чернівецький, Шаргородський (10 районів);
- території помірної розбалансованості на користь PER ($k=1,3$): Іллінецький, Калинівський, Козятинський, Крижопільський, Немирівський, Оратівський, Погребищенський, Томашпільський, Ямпільський (9 районів).

II етап – вибір періоду-орієнтиру для визначення розрахункової бази витрат бюджету на соціальні потреби, тобто періоду, в якому частка освоєння коштів консолідованого бюджету Вінницької області на соціальні потреби була найбільш ваговою (рис. 27).

Рис. 27. Динаміка частки витрат на соціальні цілі у сільській території в структурі витрат консолідованого бюджету Вінницької області

Найбільшою частка освоєння коштів консолідованого бюджету Вінницької області протягом 2002-2005 рр. на соціальні цілі була у 2002 р.

З точки зору стійкості економічного розвитку регіону для розрахунку фінансових нормативів доцільно зосередитися на показниках бюджетів території Вінницької області у 2002 р.

III етап – індексація витрат бюджетів територій до рівня 1 січня 2006 р. і розрахунок питомих показників (на 1 жителя) витрат бюджетних коштів сільських територій Вінницької області за галузями соціальної сфери з подальшим застосуванням до них коригуючих коефіцієнтів, що дозволить сформуванню системи фінансових нормативів витрат на соціальну сферу для сільських територій області (табл. 19).

Нормативи, наведені у табл. 19, є мінімальним рівнем витрат бюджетів сільських територій на утримання галузей соціальної сфери. При цьому отримані фінансові нормативи диференціації сільських територій області не є інструментом для ство-

рення різних соціальних умов для населення територій, а навпаки, реальні орієнтири для територіальних органів влади.

19. Індексація витрат бюджетів територій до рівня 1.01.06 р. і розрахунок фінансових нормативів витрат бюджетів сільських територій Вінницької області на соціальну сферу

Показник	2002 р.	Частка витрат, %	2005 р.			
			всього	нормативи витрат на 1 жителя за групами територій, грн.		
				збалансованого розвитку (k=1)	помірної збалансованості розвитку на користь РРСІ (k=0,7)	помірної збалансованості розвитку на користь РЕР (k=1,3)
Консолідований бюджет – всього, тис. грн.	310748,9	100,0	947408,3	-	-	-
Фінансування соціальної сфери сільських територій з консолідованого бюджету, у т.ч.:		82,0	-	-	-	-
освіта	156286,2	50,2	476483,9	534,3	374,05	694,66
охорона здоров'я	85057,1	27,3	259321,3	290,8	203,57	378,06
культура	9168,7	2,9	27953,4	31,35	21,94	40,75
ЖКГ	5438,1	1,6	16579,6	18,59	13,02	24,17

Апробація одержаної системи нормативів, проведена порівнянням фактичної бюджетної забезпеченості з нормативною за окремими галузями соціальної сфери села у 2005 р., наведена у табл. 20 і додатку Б.

20. Аналіз фактичного фінансування і нормативних витрат бюджетів сільських територій Вінницької області на соціальну сферу у 2005 р.

Галузь	Фінансовий норматив, тис. грн.	Фактичні витрати, тис. грн.		Відхилення, тис. грн.		Фактичне виконання нормативу, %
		план	факт	план	факт	
Освіта	461325,6	388086,9	385158,1	-73238,7	-76167,5	83,5
Охорона здоров'я	251071,6	186404,5	184495,7	-65667,3	-66274,9	73,6
Культура	27064,2	32854,5	31917,1	5790,3	4852,9	117,9
ЖКГ	16052,2	8911,5	8626,5	-7140,7	-7425,7	53,7

Така значна диференціація підтверджує справедливість висновків про необхідність аналізу витрат на освіту (додаток Б, табл. Б.1), що свідчить про фактичну досяжність визначених за запропонованою методикою фінансових нормативів. Фактично рівень виконання нормативу коливається від 59,8% (Козятинський район) до 190,1% (Тиврівський район). Аналогічна ситуація спостерігається в галузі культури і мистецтва. Рівень фактичного виконання нормативу коливається від 71,7% (Козятинський район) до 256,2% (Тиврівський район). На відміну від освіти і культури ситуація в галузі охорони здоров'я відрізняється найнижчим рівнем досягнення значень фінансових нормативів. Для більшості районів цей показник знаходиться на рівні 40-60%. Лише для 3 районів із 27 виконання нормативу виявилось реальним. Рівень фактичного виконання нормативу коливається від 25,1% (Могилів-Подільський район) до 256,2% (Тиврівський район). Ситуація в житлово-комунальному господарстві свідчить

про значне розширення територій за рівнем фактичного виконання нормативу. Тут спостерігається найнижче значення фактичного виконання фінансового нормативу – 2% (Жмеринський район).

Формування “персоналізованого” підходу до визначення нормативів соціально-економічного розвитку територій скоріше буде сприяти вирівнюванню соціально-економічних умов життєдіяльності населення територій, ніж необґрунтований “зрівняний” розподіл обмежених бюджетних коштів.

Збалансованість прогнозу досягається в процесі обміну інформацією з різних блоків застосовуваної системи моделей і коригування регулюючих параметрів після аналізу прогнозованої ситуації. Завдяки зменшенню розриву між етапами “прогнозування” та “аналізу”, фактичному злиттю цих двох дослідницьких процесів у єдиний процес і з’являється можливість сформулювати збалансований варіант регіонального розвитку.

Інформаційне забезпечення системи прогнозних моделей соціально-економічного розвитку регіону – досить складний і трудомісткий процес, який на сьогодні не розроблений достатньою мірою, оскільки діюча регіональна статистика не забезпечує моделі змістовною й порівнюваною інформацією, необхідною для проведення спеціальних обстежень і трудомістких додаткових розрахунків. Саме ця обставина обмежує розробників при виборі структури моделей. До вихідної інформації висувається ряд специфічних вимог. У першу чергу, вона повинна бути достовірною, точною, порівняльною й охоплювати всі хронологічні точки аналізованого періоду. Виявлення тенденцій соціально-економічного розвитку регіону і формування гіпотез майбутнього розвитку вимагає збору, обробки й аналізу різноманітної інформації за значний ретроспективний період.

Сутність стратегічного підходу до планування територіального розвитку соціальної сфери нині повинна визначатися максимально можливою централізацією управління різнорідними заходами і способами використання ресурсів, які забезпечують

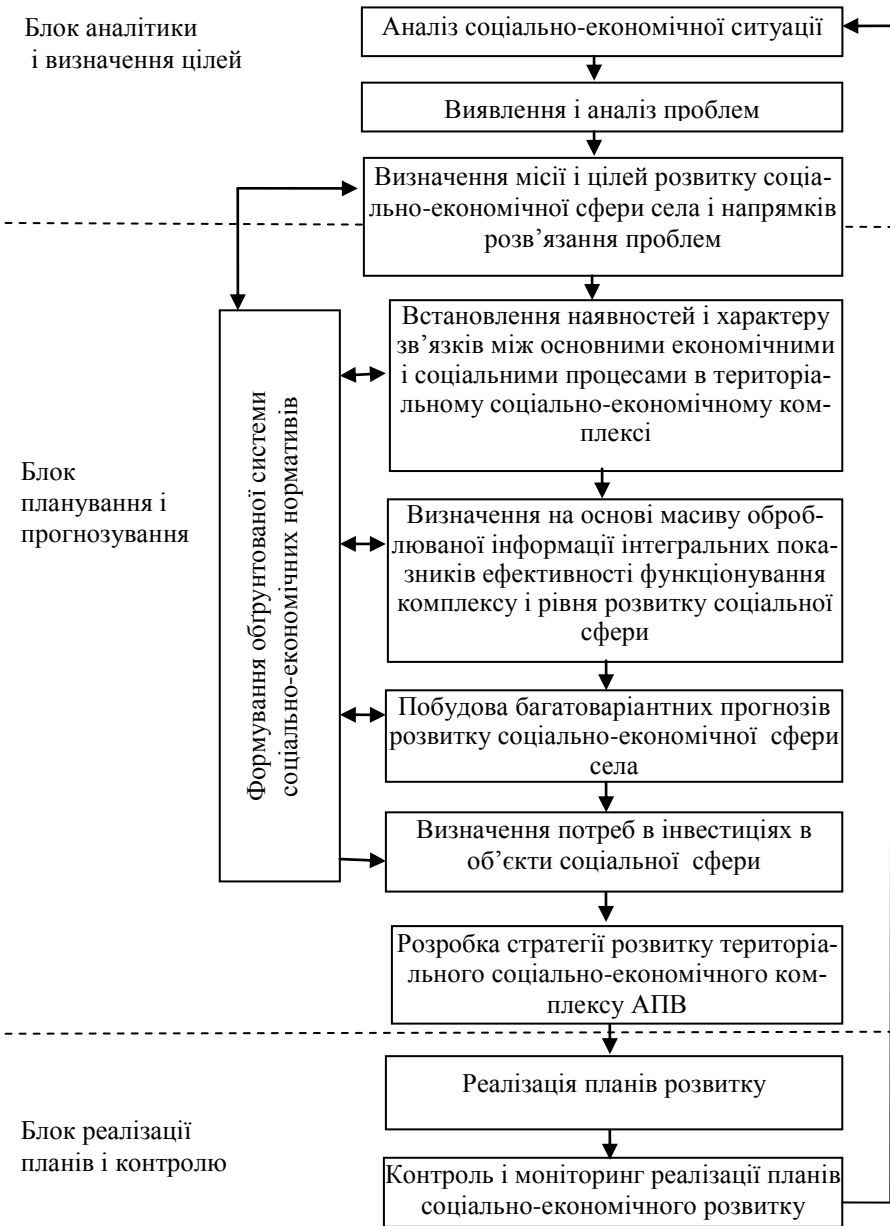
виконання визначених завдань. Таким чином, при стратегічному підході необхідними є процедура аналізу складних сукупностей потреб, цілей і проблем (аналогічна процедура цільового підходу), і методика формування плану розв'язання проблем, організаційні форми забезпечення виконання цього плану (аналогічні при програмному підході). Отже, можна вважати виправданим використання цього методу в умовах неповноти інформації та її невизначеності для розробки і прийняття рішень у соціальній сфері територіальних утворень і оцінки впливу її на економічну політику. Реалізація стратегічного підходу в плануванні розвитку соціально-економічної сфери регіону повинна ґрунтуватися, передусім, на чіткій послідовності дій, яка може бути представлена в формі алгоритму (рис. 28).

Згідно з наведеною схемою, основне навантаження в реалізації принципів стратегічного управління регіональним соціально-економічним розвитком села покладається на процеси блоку аналітики і визначення цілей та блоку планування і прогнозування. У теорії стратегічного менеджменту ці блоки в сукупності складають етап формування стратегії.

В умовах становлення і впровадження комплексного регіонального соціально-економічного планування процес формування стратегії набуває особливої значущості. У системі державного управління на цьому етапі планування закладається основа ефективності здійснення в майбутньому управлінських дій.

Високий рівень витрат на виконання процедур, пов'язаних із формуванням планів і програм, робить процес формування стратегії схожим за своїми цільовими орієнтирами з процесом інвестування. В обох випадках ефективна попередня робота дозволяє досягти цілей реалізації всього процесу.

Інвестиції в соціальну сферу можуть сприяти підвищенню ефективності людського капіталу, раціоналізації структури потреб і позитивній зміні інших “зовнішніх” факторів ринкової діяльності, а в цілому – поліпшенню інвестиційного клімату в економічній сфері області.

Рис. 28. Схема реалізації стратегічного підходу в системі управління соціально-економічним розвитком села

Оцінка такого роду ефектів взаємодій з урахуванням фактору невизначеності виконується шляхом проектування відповідних функціональних залежностей факторів, які визначають ринкові результати з використанням прикладних моделей, як очікувані прибутки і витрати, від соціальних факторів. Аналогічний підхід застосовується для оцінки додаткового впливу ринкових інвестицій на розвиток соціальної сфери. Відповідно, вибір такого варіанта погодження інвестиційних рішень у ринковій і соціальній сферах передбачає достовірну оцінку ефектів заміни і доповнення. Ігнорування цих умов нинішньою практикою розробки програм розвитку регіональної соціальної інфраструктури (зокрема і сільської) приводить до недопустимих матеріальних і фінансових витрат. Основною причиною такої ситуації може бути недостатній обсяг (відсутність) методичної інформації з досліджуваної проблеми.

Для формування стратегії функціонування і розвитку сільської соціальної інфраструктури пропонується розробляти обласну цільову програму “Соціальний розвиток села”, координатором якої має стати Головне управління агропромислового розвитку обласної державної адміністрації.

Пропонована програма має здійснюватися в два етапи:

– перший етап – удосконалення нормативно-правової, організаційно-управлінської й науково-методичної бази соціального розвитку села і створення умов, мінімально необхідних для реалізації соціальних гарантій, визначених чинним законодавством. Згідно з принципами стратегічного підходу цей етап формує стратегію інвестування в розвиток сільської соціальної інфраструктури Вінницької області;

– другий етап – перехід до формування в сільській місцевості умов, які забезпечать більш високий життєвий стандарт, що відповідає новим вимогам до якості робочої сили та інтенсивності праці, створенню підґрунтя стійкого розвитку сільських територій, тобто здійснюватиметься безпосередній процес реалізації і контролю управлінських дій за програмою.

Фінансування заходів програми “Соціальний розвиток села” в досліджуваній області повинно здійснюватися за багатоканальним принципом: за рахунок коштів державного бюджету, коштів обласного бюджету і бюджетів муніципальних утворень, позабюджетних та інших джерел. Основне значення має залучення фінансових коштів бюджетів різних рівнів і позабюджетних джерел.

Схему фінансування обласної комплексної програми “Соціальний розвиток села” наведено на рис. 29, де центральне місце займає план соціального розвитку, тобто стратегія інвестування ССІ на довгострокову перспективу, що охоплює не тільки повний перелік заходів щодо використання інвестиційних ресурсів, але і обґрунтування всього процесу планування заходів програми:

- 1) потреби в додаткових потужностях ССІ;
- 2) соціально-економічних нормативів фінансування ССІ;
- 3) залучення бюджетних і додаткових фінансових ресурсів;
- 4) пріоритетних напрямів їх витрат.

Нині протиріччя між зростанням потреб і зменшенням ресурсів сільської соціальної сфери в регіоні дедалі більш загострюються. У такій ситуації особливо важливими стають відносини між державою і органами місцевого самоуправління, їх оптимізація. Можливості обласного й районних бюджетів, орієнтовані на поліпшення економічного стану сільського населення за рахунок їх прибуткової частини, обмежені.

Одним з основних шляхів виходу із такого становища слід вважати інтенсифікацію заходів, які приймаються органами місцевого самоуправління з метою досягнення збалансованого бюджету за рахунок зниження витрат за трьома стратегічними напрямками:

- ефективне використання наявних ресурсів, призупинення деяких видів діяльності або надання послуг і зниження якості пропонованого сервісу;
- підвищення ефективності організаційно-економічної ді-

льності муніципалітетів і організація державного підприємства, що передбачає оптимізацію методів здійснення діяльності шляхом розподілу функцій замовника і виконавця, усунення монополії, введення державного замовлення і ефективного управління ним на всіх рівнях виконавчої влади в межах регіону;

– використання підрядних форм організації праці, формування бюджету залежно від результатів роботи в попередні періоди.

В умовах звуження фінансового поля і скорочення прибуткової частини бюджетів усіх рівнів перед місцевими органами влади загострюється проблема вилучення коштів на покриття бюджетного дефіциту по соціально орієнтованих заходах і програмах. У цій складній ситуації необхідно ввести в практику детальне опрацювання кожної статті регіонального бюджету з одночасним визначенням інвестиційних ресурсів і можливості фінансування з декількох (багатьох) джерел в межах прогнозу на період 3-5 років. Такий підхід дозволить розібратися в бюджетній ситуації, відмовитись від економічно необґрунтованих заявок і проектів, виявити дійсну потребу території в інвестиціях і порівняти її з існуючими можливостями.

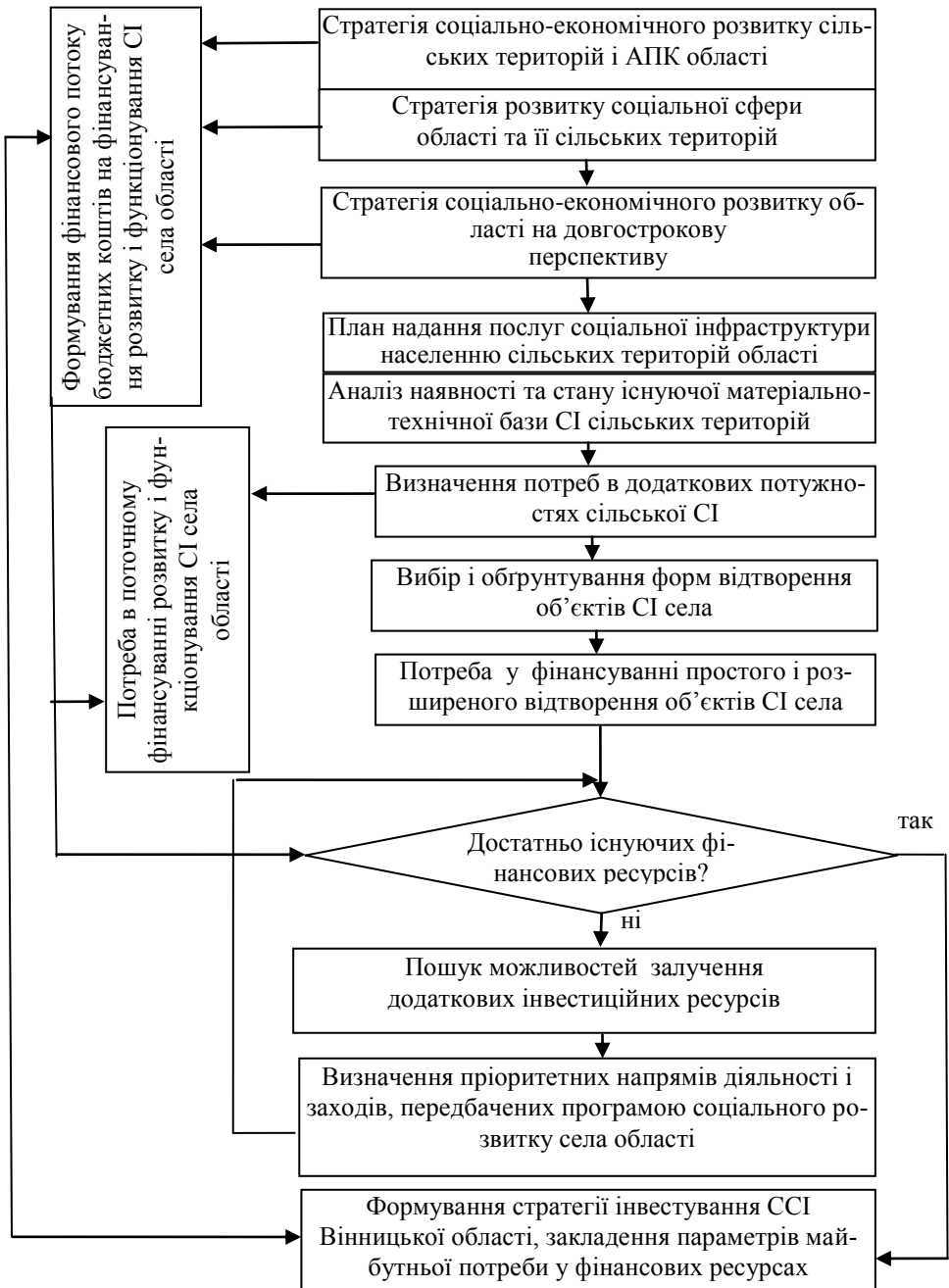
Розв'язання задач планування інвестицій у відтворення об'єктів ССІ області має здійснюватися методами стратегічного підходу, що ґрунтується на синтезі програмного і цільового методів. В його основі лежить вибір форм відтворення основних фондів установ соціальної інфраструктури з метою досягнення встановлених норм забезпеченості населення послугами даних об'єктів, які існують у відповідній кількості та якості (рис. 30).

Для організаційно-інформаційного забезпечення системи формування стратегії інвестування соціальної інфраструктури АПК області пропонується створити при Головному управлінні агропромислового розвитку облдержадміністрації, що є координуючим органом реалізації програми “Соціальний розвиток села”, групу управління соціальними інвестиціями.

Рис. 29. Схема фінансування інвестицій обласної цільової програми "Соціальний розвиток села"

Рис. 30. Схема формування стратегії інвестування сільської соціальної інфраструктури області

Основними напрямками роботи цієї групи повинні стати:

- 1) аналіз стану ССІ і фінансового забезпечення її функціонування;
- 2) прогнозування і планування розвитку об'єктів ССІ, виявлення регіональної інвестиційної потреби для розвитку об'єктів ССІ;
- 3) участь у формуванні й реалізації програм і проектів, які охоплюють діяльність ССІ;
- 4) координація формування стратегії інвестування ССІ області.

Застосування в роботі групи пропозицій і рекомендацій щодо формування стратегії інвестування ССІ, дозволить визначити обґрунтовані пріоритети у використанні форм і методів інвестування об'єктів ССІ області. Переваги стратегічного підходу до планування інвестування об'єктів ССІ області полягають у такому:

- такий підхід об'єднує різні програми щодо розвитку окремих об'єктів, ланок соціальної інфраструктури в єдину комплексну програму розвитку всієї соціальної сфери регіону;
- він розв'язує проблему обмежених фінансових ресурсів шляхом вибору пріоритетних напрямів їх використання;
- як комплексний, він спрямований на досягнення стратегічних цілей окремої установи, ланок і регіону в цілому.

В основу реалізації запропонованої схеми в умовах нестачі бюджетних коштів для відтворення об'єктів ССІ має бути покладений механізм погодження інтересів власників приватних і корпоративних інвестиційних ресурсів, які в даному випадку беруть на себе роль учасників інвестиційних процесів в ССІ області. Ще одним проблемним моментом реалізації програми соціального розвитку села у Вінницькій області є відсутність налагодженої системи стратегічного й оперативного моніторингу, який дозволяє проводити обґрунтоване коригування управлінських дій. Розв'язання цих проблем ґрунтується на результатах самостійних соціально-економічних досліджень, що пояснюється ба-

гатогранністю питань, які описують процеси управлінського циклу.

Отже, удосконалення системи формування стратегії інвестування ССІ у відповідності з використанням усіх описаних вище методичних підходів дозволить створити ефективний механізм погодження інтересів різних соціальних переваг населення в цій сфері і стійкого соціально-економічного розвитку регіону, важливою складовою якого є соціальний розвиток її сільських територій.

Удосконалення механізму формування та соціально-економічного розвитку села на регіональному рівні

Сучасні кризові явища в аграрному секторі є наслідком як загальної макроекономічної політики в країні, так і втрати керованості процесами, що відбуваються, на всіх рівнях.

Фактори господарського життя – фінансування, обсяги виробництва, умови збуту, розподіл трудових ресурсів – постійно змінюються, і майбутні зміни цих факторів повинні враховуватися в рішеннях, що приймаються в поточному періоді.

Причинами погіршення фінансового стану сільських товаровиробників є не тільки скорочення масштабів бюджетної підтримки. До них можна віднести також такі:

1) основна маса сільськогосподарських товаровиробників через відсутність необхідних навичок в агробізнесі (насамперед, у маркетингу), нерозвиненість збутової кооперації тощо недостатньо використовує реальні можливості отримання вищих доходів. При всіх складностях ринкових трансформвань, при тих же цінах, кредитах і податкових ставках деякі реформовані підприємства працюють рентабельно, оновлюють засоби виробництва, підтримують соціальну сферу, підвищують урожайність полів і продуктивність тварин, збільшують обсяги реалізації продукції, підвищуючи її конкурентоспроможність на аграрному ринку;

2) за роки реформи аграрна сфера не стала привабливою для комерційних банків, що, зокрема, пояснюється відсутністю застави сільськогосподарських земель;

3) відсутня дієва вибіркова система доведення засобів державної підтримки безпосередньо до сільськогосподарських товаровиробників, з урахуванням їх ефективності, а в кредитуванні села відсутні економічно обґрунтовані пільги як інструмент його підтримки.

Основні причини неефективності середовища функціонування ССІ і можливі шляхи їх усунення наведені у табл. 21.

21. Основні причини неефективності середовища функціонування сільської соціальної інфраструктури і можливі шляхи їх усунення

Причини	Шляхи усунення
Відсутність навичок роботи у ринкових умовах. Недостатня інформованість	Створення і ефективне функціонування інформаційно-дорадчих служб. Організація регіональних сільськогосподарських та інших виставок
Непривабливість аграрної сфери для комерційних банків та інвесторів	Організація ринку землі. Дозвіл на купівлю та продаж землі, у т.ч. іноземним інвесторам
Відсутність інфраструктури ринку	Організація постачальницько-збутових кооперативів, регіональних торгових домів (відділень бірж). Створення ефективного телекомунікаційного середовища на селі
Неефективна політика державної підтримки	Розробка ефективних механізмів цільової підтримки

Нині пріоритетної підтримки потребують сільськогоспо-

дарська кооперація, а також різні види несільськогосподарської діяльності, народних промислів, що, як свідчить досвід багатьох господарств різних регіонів країни, перетворюються в основні джерела доходу і відшкодування збитків сільськогосподарських галузей.

З метою більш повної адаптації сільськогосподарських та інших товаровиробників АПК до ринкових умов потрібно посилити дієвість маркетингової політики на всіх рівнях діяльності. Це дозволить обґрунтовано прогнозувати розвиток продуктивних ринків, формувати постійні договірні зв'язки, скорочувати послуги неефективних посередницьких структур, зменшувати частку тіншового обороту продукції і фінансів, підвищувати прибутковість товаровиробників.

У цілому вихід з аграрної кризи полягає в ефективному господарюванні. Це стосується і державного управління та регулювання. Водночас держава неповністю виконує свої функції в цій галузі, хоча багато чого залежить і від сільськогосподарських товаровиробників. Успіху досягають ті з них, хто змінює систему взаємовідносин і гнучко пристосовується до реальної ринкової кон'юнктури. Ця обставина ще раз підтверджує необхідність цільової підтримки насамперед тих підприємств, що ефективно господарюють, реформуючи виробництво й економічні відносини, освоюють ринковий механізм.

Досвід західних країн переконливо доводить, що державна підтримка надається більш ефективно працюючим високотоварним фермам, які виробляють дешевшу і якіснішу продукцію відповідно до представлених програм розвитку. У США, наприклад, понад 50% усіх субсидій отримують лише 15% таких ферм. Програмний підхід до підтримки сільських товаровиробників, орієнтований на критерій ефективної, рентабельної роботи, повинен стати одним із найважливіших елементів стратегії та тактики аграрної політики в Україні.

Отже, суть поняття “аграрної політики”, її стратегії на нинішньому етапі ринкових перетворень зводиться до конститу-

ційно і законодавчо закріплених установок держави, спрямованих на створення в агропромисловій сфері економічних і соціальних умов для ефективної виробничої діяльності й підвищення життєвого рівня безпосередніх виробників, із загальною спрямованістю на створення і розвиток системи ринкових відносин та адекватної соціальної аграрної структури.

Основними напрямками стратегії аграрної політики є:

1. В галузі реформування відносин власності – процес, який об'єктивно розвивається в напрямі пріоритету приватної власності при збереженні в обмежених розмірах державної форми власності в сільськогосподарському виробництві (переважно в сфері розвитку селекції, племінної справи, елітного насінництва, дослідних господарств, навчальних і науково-дослідних установ тощо).

2. В галузі створення нової аграрної структури та її пріоритетів – виявлення тенденцій до послідовного формування ринкових підприємницьких (переважно приватних) форм господарства (індивідуальних і колективних, створюваних на демократичній, кооперативній основі). При цьому результативними в конкретних умовах можуть бути як дрібні, так і середні та великі підприємства.

3. В галузі стратегії відродження сільськогосподарської кооперації існує невідкладна потреба удосконалення законодавства і здійснення її цільової державної підтримки щодо створення необхідних умов для формування й ефективної діяльності виробничих кооперативів.

4. В галузі досягнення інтеграції ринкового саморегулювання і державного регулювання перспективною є подальша орієнтація на принцип: “ринок регулює – держава коригує”. Це обґрунтовується тим, що формування розвиненої ринкової економіки сільського господарства і всієї агропродовольчої системи є основною складовою економічної політики держави в розвитку цієї системи.

5. В галузі соціальної політики стратегічний курс має бути

більш активно орієнтований на підвищення життєвого рівня працівників сільськогосподарського виробництва і радикальне поліпшення загальної ситуації в соціальному розвитку сільської місцевості. Така орієнтація може бути забезпечена як через досягнення ефективнішого господарювання в ринкових умовах, так і через пряму державну підтримку соціальної сфери села, що визначає пріоритетність цієї підтримки в загальній політиці аграрного протекціонізму.

Інвестиційна політика в соціальній сфері села має ґрунтуватися на системі пріоритетів. При визначенні останніх доцільно застосовувати такі методи і методологічні підходи: нормативний, метод ключової ланки, економічний, демографічний, соціологічний метод (рис. 31).

За допомогою нормативного методу встановлюється співвідношення фактичної забезпеченості населення об'єктами соціальної сфери до нормативного рівня і, отже, ступінь задоволення потреб у різних видах обслуговування, вирішується завдання усунення галузевих (структурних) диспропорцій у розвитку соціальної інфраструктури.

Рис. 31. Методологічні підходи до формування політики інвестування соціальної сфери

Метод “ключової ланки” дозволяє виявити галузі (види) обслуговування, що впливають на розвиток інших ланок соціальної інфраструктури і, таким чином, відіграють ключову роль у формуванні соціально-інфраструктурного комплексу території. На селі – це шляхово-транспортне господарство і зв’язок. Ці га-

лузі мають важливе значення для розвитку житлового будівництва, формування єдиних для міста і села систем медичного, побутового, торговельного, культурного обслуговування. Вирішальну роль у наданні кваліфікованої медичної допомоги сільському населенню (особливо швидкої), створенні кущових систем освітніх установ, організації дистанційного навчання, діагностики відіграють якісні дороги, транспорт, зв'язок.

Економічний підхід дає змогу визначити вплив різних видів обслуговування населення на економічну сферу – збалансування ринку праці, підвищення продуктивності праці, збільшення обсягів виробництва. Так, для структурної перебудови аграрного сектору, впровадження нових технологій потрібен пріоритетний розвиток професійно-технічної підготовки і перепідготовки кадрів. У праценодостатніх районах важливе значення має будівництво житла для залучення робочої сили із сторони, дитячих дошкільних установ – для залучення в суспільне виробництво жінок. Поліпшення медичного обслуговування дозволяє скоротити втрати робочого часу через хворобу і на поїздки в медичні установи, підвищити продуктивність праці. Розв'язанню завдання скорочення непродуктивних втрат робочого часу сприяє також поліпшення торговельного і побутового обслуговування за місцем проживання тощо.

Демографічний підхід передбачає вплив різних галузей і підгалузей соціальної сфери на розв'язання демографічних проблем села. Загострення демографічної ситуації (підвищення смертності, зниження народжуваності, міграція із села) є наслідком комплексу несприятливих факторів: зниження рівня зайнятості та доходів, погіршення умов праці й середовища проживання, нестабільності соціально-економічної і політичної ситуації. Щодо соціальної інфраструктури, то найбільш ефективними важелями впливу на демографічну ситуацію є: для підвищення народжуваності – поліпшення житлових умов і медичного обслуговування дітей, забезпечення дитячими установами; для зниження смертності – поліпшення охорони здоров'я на селі пі-

двищення її профілактичної спрямованості, і, насамперед, охорона здоров'я тих груп сільського населення, що зазнають впливу від несприятливого виробничого і життєвого середовища (робота в умовах недотримання нормативних вимог до санітарно-гігієнічних умов праці, пов'язаної з хімізацією сільськогосподарського виробництва, проживання в екологічно-шкідливих умовах).

Соціологічний метод дозволяє встановити переваги, висловлювані самим населенням. У кожної людини існує своя шкала цінностей, тому суб'єктивні думки і уявлення про пріоритети розвитку соціальної інфраструктури можуть не збігатися з висновками й оцінками, до яких приводить використання нормативного й інших методів. Однак ці думки необхідно враховувати при галузевому і пооб'єктному розподілі соціальних інвестицій, тому що їхнє ігнорування призводить до формування міграційних настроїв. Так, багато хто може миритися з відсутністю підприємств побутового обслуговування, клубу, їдальні, віддаленістю магазину. Проте віддаленість школи, особливо початкової, коли діти змушені ходити пішки в школу на відстань більше 3 км, або навчатися в інтернаті – це, як показує практика, фактор достатній для того, щоб родина виїхала із села і господарство втратило працівників.

Основні підходи щодо поліпшення соціальної інфраструктури наведено у табл. 22.

Вибір населенням пріоритетних напрямів житлово-цивільного будівництва може не відповідати не тільки різниці в показниках фактичної й нормативної забезпеченості, але і самооцінці забезпеченості. Пріоритетними з позицій людини завжди є найбільш насущні послуги, із задоволенням потреби в яких не можна чекати.

Слід зазначити, що наведена класифікація методів і підходів щодо визначення пріоритетів політики соціальних інвестицій досить умовна, тому що між окремими методами й підходами немає чітких меж. Вплив кожного структурного елемента соціа-

льної сфери на соціально-економічну ситуацію багатоплановий, хоча і простежується переважаючий вплив окремих видів обслуговування для розв'язання певних завдань. Очевидно, що до вибору пріоритетних напрямів розвитку соціальної сфери села необхідний комплексний підхід. Головним критерієм при визначенні найбільш проблемних місць повинні бути тривалість і вага наслідків для села і суспільства в цілому, які може спричинити затримка з рішенням тієї або іншої проблеми.

22. Основні підходи щодо поліпшення соціальної інфраструктури

Підхід	Суть підходу
Економічний	Визначення впливу галузей соціальної інфраструктури на економічну сферу регіону
Демографічний	Вплив різних галузей інфраструктури на демографічну ситуацію на селі в регіоні
Соціологічний	Переваги, висловлені самими населенням у результаті анкетування

У Вінницькій області слід приділити увагу розвитку сільських територій, спрямовувати зусилля на підвищення рівня й поліпшення умов життя сільського населення області, на їх комплексний розвиток, для чого в найближчі роки необхідно здійснити такі заходи: звільнити сільськогосподарські підприємства від фінансування витрат на соціальну й інженерну інфраструктуру; створити механізм відшкодування витрат на утримання соціальних об'єктів, які передаються у муніципальну власність, за рахунок обласного бюджету і коштів, що передбачаються на цю мету в державному бюджеті.

Соціальний розвиток сільських територій необхідно спрямовувати на поліпшення умов життєдіяльності сільського насе-

лення, розширення соціальних послуг на селі й підвищення їхньої якості.

В умовах дефіциту фінансових ресурсів на ці потреби необхідно приділити особливу увагу питанням вишукування додаткових джерел інвестицій, підвищенню рівня організації, управління і контролю за їх використанням, упорядкування і посилення організації та координації діяльності замовників, підрядчиків, проектувальників, що обслуговують організації з реалізації програм будівництва об'єктів соціальної сфери.

Зважаючи на ресурсні можливості державного бюджету, пріоритетними напрямками державної підтримки села є такі проблеми, як водопостачання і газифікація сіл, житлове будівництво, розвиток засобів зв'язку, будівництво автомобільних доріг, підвищення рівня й надійності електропостачання сільських територій. З огляду на особливості ССІ село завжди уразливіше від міста, що є стосовно нього монополістом. У розвинених країнах цьому монополізму протистоїть вагома державна підтримка, кооперація, суспільні об'єднання населення. У сучасних українських реаліях кооперативна мережа значною мірою зруйнована, державна підтримка відсутня або вкрай недостатня, громадських об'єднань майже немає. Місцеві бюджети дотепер не мають твердої, визначеної законом дохідної бази і тому не можуть необхідною мірою підтримувати соціальний розвиток села. Для прикладу наведемо розрахунки бюджетного фінансування соціальної сфери села Вінницької області (табл. 23) на основі статистичних даних і нормативів ННЦ "Інститут аграрної економіки".

Перед соціальною політикою на селі стоять серйозні проблеми. З одного боку – аграрне перенаселення, проте з іншого – запустіння, збезлюднення сільської місцевості в ряді районів. Якісний склад робочої сили на селі у переважній кількості господарств не відповідає завданням модернізації й реорганізації АПК. При нестачі фахівців і молоді спостерігається надлишок літніх вікових категорій, низькокваліфікованої робочої сили,

працівників вузьких спеціальностей, що не відповідають вимогам широкого й комплексного підходу до ведення господарства, надто велика частка працівників, які є фактично баластом сільського господарства.

23. Розрахункова потреба у бюджетних коштах для фінансування будівництва, реконструкції і ремонту об'єктів соціальної сфери та інших соціальних заходів у сільській місцевості Вінницької області за роками, млн. грн.

Галузь соціальної сфери	2008	2009	2010	2011-2015	Всього
Всього	118,11	295,28	472,45	2490,47	3376,31
у тому числі:					
освіта	1,15	2,65	3,11	16,93	23,84
транспорт і зв'язок	39,49	104,60	128,70	459,11	731,90
охорона здоров'я	13,81	31,89	37,51	193,24	276,45
торгівля	0,12	0,28	0,33	1,81	2,55
житлово-комунальне господарство	35,60	84,87	103,30	533,73	757,50
інше	27,95	70,99	199,50	1285,65	1584,08

У цих умовах нормативно-правове забезпечення соціальної політики на селі має будуватися в трьох напрямках:

- компенсаційне, покликане відшкодувати селу збиток від структурних змін в економіці, у тій мірі, щоб не поставити окремі соціальні групи, насамперед людей похилого віку, за грань виживання;
- амортизаційне, що забезпечує пом'якшення негативного впливу кризи на найважливіші сфери життєзабезпечення аграрного сектору;
- проблемне, орієнтоване на розв'язання найбільш гост-

рих соціальних проблем, серед яких головне місце посідають проблеми зміни на селі якісного складу робочої й соціальної стабільності.

У плані компенсаційної політики головне питання – політика держави, спрямована на відносне вирівнювання доходів працівників сільського господарства і промисловості. Першими заходами має бути досягнення паритету цін і встановлення еквівалентних відносин сільськогосподарських виробників, переробників, постачальників і сектору торгівлі. Забезпечення села товарами першої необхідності повинно сприяти обмеженню монополізму посередників, для чого слід відновити й зміцнити сільську споживчу кооперацію.

Особливих заходів держави вимагає і низький рівень пенсійного забезпечення селян, що, як відомо, став наслідком заходів держави щодо зниження їхніх доходів у минулому. Зокрема, можлива зміна пенсійного закону, для того, щоб на селі рівень компенсації працівникові втраченого доходу був вищим, ніж у місті. Цю проблему можна вирішити шляхом встановлення спеціальних доплат до пенсій у сільській місцевості.

Завдання амортизаційної політики – запобігти остаточному руйнуванню соціальної інфраструктури на селі через постійну нестачу коштів у місцевих бюджетах і в сільськогосподарських товаровиробників. У перспективі доцільно розвивати кооперативні та акціонерні структури всіх форм власності, що забезпечують розвиток соціальної й виробничої інфраструктури на селі: будівельних, транспортних, меліоративних, дорожніх та інших організацій агросервісу. Певною мірою потрібна й державна підтримка організацій, що працюють у цих сферах на селі.

Завданням проблемно-орієнтованої політики є забезпечення соціальних аспектів структурної перебудови АПК. Для залучення кадрів, здатних і бажаючих працювати у сучасному сільському господарстві, має бути створена адекватна соціальна інфраструктура: культурно-побутові умови, медичне обслуговування, набуття освіти. Необхідно, щоб сільська молодь одночас-

но із загальною освітою одержувала навички селянських професій, з можливістю надалі отримати середню і вищу освіту за аграрними спеціальностями.

Особливий напрям – активна сімейна політика з підтримкою молодих і багатодітних родин, розвитком мережі медичних установ для матері й дитини, мережі дошкільного виховання. Необхідно мати медичну й патронажну служби з надання допомоги літнім селянам удома. Особливу увагу потрібно приділити людям похилого віку, що проживають в занедбаних селах.

Великий вплив на соціальну політику має міграційна складова. З її допомогою, з одного боку, треба забезпечувати поповнення села необхідною кваліфікованою робочою силою, у тому числі сільською інтелігенцією, а з іншого – має відбуватися відтік непотрібних у сучасному господарстві кадрів.

Звичайно, не вся надлишкова робоча сила в змозі у перспективі мігрувати із села. Тому для цієї категорії соціальні програми мають забезпечити можливість зайнятості населення на різних громадських роботах. Перспективним також є створення локальних центрів переробки сільськогосподарської продукції, перенесення в сільську місцевість деяких видів промислових виробництв. Закріплення на селі необхідних фахівців потребує широкомасштабного будівництва установ соціально-культурного побуту й, насамперед, житла як на громадській, так і на індивідуальній основі за підтримки держави.

Група політичних діячів розглядають аграрне питання вичерпно через призму питання про власність. Як і на початку століття, у період думської монархії, підміна аграрного питання земельним з новими відсиланнями до Земельного кодексу відсуває розв'язання проблеми, переводячи її з господарської площини в русло політичних дебатів. Декларація ж пріоритетної прихильності до тієї, або іншої форм власності не тільки створює нове джерело протиріч і соціальної напруженості, але, головне, не вичерпує проблеми. Визнання повної приватної власності на землю без відповідної системи обмежень в умовах високої ко-

румпованості державного апарату загальної криміналізації суспільства приведе країну до нової форми соціально-економічної кризи.

Ефективно, з найменшими витратами реформувати сільське господарство держава зможе лише надавши регіонам право реалізувати власні реформаторські програми в сфері АПК. Суть аграрного питання не зводиться до питання про землю. Це, насамперед, проблема місцевого господарювання, проблема соціально-демографічна й соціально-культурна, матеріально-технічного й побутового забезпечення, організаційно-господарська. Вона може бути розв'язана лише в межах регіональної стратегії аграрного розвитку. Аграрна реформа має розгортатися не “зверху-донизу”, а “знизу-нагору”. Територіальні програми аграрного розвитку повинні доповнювати, а багато в чому й формувати державну аграрну політику в цілому.

Необхідно прийняти спеціальні програми розвитку, що погоджують розв'язок соціальних проблем села з розв'язком інших регіональних проблем. Як відомо, у 1990 р. був прийнятий Закон України “Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу в народному господарстві”, який містив ряд положень, спрямованих на створення умов для нормального розвитку соціальної інфраструктури села при переході до багатоукладної економіки. Разом з тим, через 15 років після прийняття закону, можна зробити висновок про незадовільне виконання положень цього нормативно-правового акта, оскільки за ці роки соціальний розвиток села не тільки не покращився, а, навпаки, погіршувався рік у рік.

Слід констатувати, що положення законів, указів Президента України, постанов уряду й місцевих органів влади реалізувалися час від часу. За всі роки практично жоден з пунктів не був повністю здійснений до кінця. Головною причиною цьому є обмеженість у фінансових ресурсах.

Функціонування закладів соціально-культурного призначення унормовують положення Закону України “Про пріоритет-

ність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві”, згідно з яким витрати на утримання цих закладів соціально-культурного призначення в сільській місцевості мають фінансуватися з бюджету.

Всі підприємства та організації сільської інфраструктури на нинішньому етапі соціально-економічного розвитку можуть бути віднесені до різних за надходженням джерел фінансування, а саме:

- утримувані за рахунок державного бюджету (шкільні та дошкільні заклади, медичні установи, інтернати, клуби, будинки культури);
- самоокупні, які не одержують прибутку, а свої витрати відшкодовують за рахунок коштів бюджету і оплат споживачів;
- такі, що функціонують на основі комерційного розрахунку (сучасні побутові комбінати, різні культурно-видовищні заклади, кафе, бари, їдальні).

Бюджетне фінансування ССІ здійснювалося за двома каналами: за першим – сільськогосподарським підприємствам, яким належали відповідні об’єкти, виплачувалися компенсації, за другим оплачувалися витрати державних установ соціально-культурного призначення. Однак за жодним каналом асигнування не відшкодовували фактичних витрат.

Указом Президента України “Про основні засади розвитку соціальної сфери села” було закріплено пріоритетну політику держави в цьому напрямку. В ньому зазначено, що територіальні бюджети більшості регіонів виявилися не в змозі заповнити скорочення державних бюджетних асигнувань на розвиток сільської соціальної сфери, інженерної облаштованості села. У підсумку соціальна сфера втратила інвестора в особі колишніх колгоспів і радгоспів, якого не замінили органи місцевого самоврядування. Відсутність фінансування на місцевому рівні привело до згорання масштабів будівництва інженерної і соціальної сфер.

Оскільки бюджетне фінансування соціальної сфери на селі

здійснюється (і повинно здійснюватися) через сільські та районні бюджети, його можливості визначаються станом цих бюджетів. Свого часу в Україні було проголошено, і навіть законодавчо оформлено, курс на перебудову бюджетної системи на принципах самостійності її різних ланок, закріплення за кожною з них певних видів доходів і розмежування їх видатків, запровадження нормативів бюджетної забезпеченості.

При формуванні бюджетного механізму соціальної сфери села на етапі загострення економічної кризи проявляються дві негативні тенденції. З одного боку держава звужує коло своєї відповідальності за соціальну сферу села, не забезпечуючи бюджетного фінансування навіть необхідних видатків на утримання закладів освіти, культури та охорони здоров'я, з другого – обмежується можливість місцевих рад самостійно фінансувати згадане звужене коло видатків. Усе це суперечить курсу розширення функцій місцевих органів самоврядування, зміцнення їх фінансової бази тощо, тобто суперечить тим процесам, які б відповідали переходу до ринкових відносин і демократизації суспільства.

Органи місцевого самоврядування повинні дбати про всі складові розвитку підвідомчих територій, усвідомлюючи, що їх поліпшення сприяє зростанню надходжень до місцевого бюджету. Податкова і бюджетна системи мають направляти до сільських і районних бюджетів певну частку податків з доходів усіх підприємств, розташованих (zareєстрованих) на даній території. Вони в основному мали б виділятися для розвитку головним чином соціальної інфраструктури. Щодо коштів, потрібних для забезпечення функціонування установ соціальної сфери, то в основному їх формування доцільно покласти на податок на природні ресурси і майно, що є на території того чи іншого адміністративно-територіального регіону.

Такий підхід практикується в більшості країн світу. Основна частка доходів (70-100%) місцевих бюджетів формується за рахунок прямих видатків, провідне місце серед них належить

податку на нерухоме майно. Це є закономірним, оскільки в місцевій владі найзручніше сплачувати податки з таких об'єктів, наявність і стан яких їй найлегше проконтролювати. Передусім, це територіально-прив'язані об'єкти, земельні ділянки, виробничі будівлі з відповідним обладнанням, складські приміщення, торговельні заклади, житлові будинки тощо.

Якщо розраховувати, що основним видом оподаткування в сільському господарстві буде єдиний земельний податок, то, як показують розрахунки економістів, за таких умов абсолютна більшість сільських рад повністю або на 80% і більше змогли б самостійно фінансувати витрати на утримання соціальної сфери своїх сіл, приблизно у 20% сільських рад утворилися б надлишки бюджетних надходжень і лише 12-15% потребували б залучення додаткових коштів або субвенцій для відшкодування їхніх видатків.

Налагодження чіткого порядку нагромадження у місцевих бюджетах фінансових ресурсів для утримання закладів соціально-культурного призначення й підтримки інших галузей сфери обслуговування залишається центральною проблемою побудови економічного механізму функціонування ССІ.

Якщо у механізмі функціонування ССІ дедалі вагоміша роль має належати місцевим органам влади і самоврядування, то в механізмі її розвитку визначальним мало б стати загальнодержавне регулювання. Це стосується забезпечення пріоритетності села як територіального сектору суспільства.

Спираючись на ідею пріоритетності села, метою регулювання розвитку ССІ на державному рівні необхідно вважати подолання її відставання від міської соціальної інфраструктури. Правовою основою розв'язання цього завдання є норми Закону України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" ст. 5, після внесення до неї змін у 1997 р., передбачається, що розмір державних централізованих капіталовкладень, які спрямовуються на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери села

та АПК, має становити не менше одного відсотка від вартості ВВП України; з них не менше половини використовується на будівництво об'єктів невикробничого призначення на селі. Ст. 6 містить перелік об'єктів, які можуть будуватися за рахунок державного і місцевих бюджетів. У ній також вказано, якщо перелічені об'єкти споруджуються власним коштом суб'єктів господарювання, понесені ними витрати відшкодовуються з державного і місцевого бюджетів.

Однак визначені цим Законом обсяги державних капітало вкладень жодного року не забезпечувалися, а в другій половині 90-х років законодавча норма про їх виділення ігнорувалася навіть при формуванні державного бюджету.

Розвиток соціальної інфраструктури забезпечує підвищення якості життя населення – воно стає більш здоровим, соціально мобільним, тобто здатним адаптуватися до нововведень. Традиційно прийнято вважати, що спочатку потрібно забезпечити належний розвиток сільського господарства, а потім з отриманих доходів направити кошти на соціальний розвиток села, підвищення якості життя сільського населення. Однак багаторічний досвід показав, що такий підхід помилковий: значна частина сільського населення не сприймає і не бере участі в проведенні реформ у сільськогосподарському виробництві. З іншого боку, відсутність коштів не дозволяє почати реформи із соціальної сфери, оскільки віддача цих вкладень стане помітною лише через роки. Отже, єдино можливий шлях – одночасне реформування виробництва й соціальної інфраструктури, що вимагає чіткої координації та вибору обмеженого числа об'єктів (районів, локальних сільських територій), де воно може бути найбільш ефективним. Такі об'єкти слід вибирати за результатами досліджень, наведених у підрозділі 2.3.

У дореформений період основними джерелами розвитку сільського соціального інфраструктурного комплексу були кошти колгоспів та радгоспів і асигнування з державного бюджету, які виділялися за відомчо-галузевим принципом: через капіталь-

ні вкладення в сільське господарство, переважно в підприємства державного сектору.

Реорганізація колгоспів і радгоспів передбачала, поряд зі зміною виробничих відносин, виведення із сфери діяльності сільськогосподарських підприємств функцій, пов'язаних з утриманням і технічною експлуатацією об'єктів соціальної й інженерної інфраструктури. Колгоспам і радгоспам дозволили передавати у власність сільських (селищних) рад народних депутатів об'єкти соціальної сфери, житловий фонд, внутрішньогосподарські дороги, системи енергозабезпечення, водопостачання, газопостачання, телефонізації тощо. Їм також дозволялося продавати й здавати в оренду житловий фонд і деякі інші об'єкти соціальної сфери.

Найбільші труднощі виникають у випадках, коли колгоспи і радгоспи реорганізувалися в невеликі господарські структури і фермерські (селянські) господарства. Ця обставина підштовхує їх до ухвалення рішення про звільнення від утримання соціально-культурних закладів. Однак готовність багатьох сільськогосподарських підприємств звільнитися від утримання об'єктів соціальної й інженерної інфраструктури здебільшого не підтримується бажанням органів місцевого самоврядування прийняти об'єкти у муніципальну власність, що пояснюється відсутністю служб з технічної експлуатації цих об'єктів, а головне – достатньої фінансової бази для відшкодування витрат. Крім того, важливим мотивом відмови органів місцевого самоврядування була відсутність нормативно-правового механізму їхньої передачі.

Урядовими органами було прийнято ряд нормативно-правових актів [9, 15, 28], які формували правові основи зміни власника в соціальній сфері села. Однак вони не вирішили проблеми організації утримування, експлуатації й розвитку соціальної та інженерної інфраструктури і створення стійких, надійних джерел фінансування видатків на ці цілі в умовах місцевого самоврядування. Слід зазначити, що спостерігаються й випадки зворотного руху, коли органи місцевого самоврядування повер-

тають сільськогосподарським підприємствам раніше прийняті від них об'єкти соціальної та інженерної інфраструктури, оскільки не можуть забезпечити їхнє утримування й експлуатацію.

Видатки на утримання об'єктів соціальної та інженерної інфраструктури є надто обтяжливі для економіки сільськогосподарських підприємств. При цьому їхні працівники часто становлять лише невелику частину загальної чисельності користувачів цими об'єктами.

Стосовно соціальних навантажень сільськогосподарські товаровиробники перебувають в нерівних умовах із міськими виробничими суб'єктами, серед яких лише деякі мають на своєму балансі соціальні об'єкти. Передбачалося, що органи місцевого самоврядування повинні прийняти від сільськогосподарських підприємств (за їхньої згоди), що перебувають на їхньому балансі, об'єкти соціальної сфери та інженерної інфраструктури. Однак цей процес триває й донині, оскільки функціонування соціальної та інженерної інфраструктури під опікою органів місцевого самоврядування залишається не забезпеченим ні організаційно, ні фінансово.

Відповідно до законів України [5], питання організації утримання, експлуатації й розвитку муніципального житлового фонду, муніципальних установ дошкільного, основного загального і професійного навчання, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, систем енерго-, газо-, тепло-, водопостачання і каналізації, муніципальне дорожнє будівництво й утримування доріг місцевого значення, створення умов для забезпечення населення послугами торгівлі, ресторанного господарства і побутового обслуговування, регулювання планування і забудови територій муніципальних утворень знаходяться в колі повноважень місцевого самоврядування.

Однак вважаємо, що зміна господаря соціальної й інженерної інфраструктури села має бути поетапною. До повного становлення і зміцнення місцевого самоврядування необхідний перехідний період – період двовладдя, коли управління будується

за територіально-галузевим принципом.

Використання проміжної територіально-галузевої системи управління соціальною й інженерною інфраструктурою села обумовлене і виправдано:

- зацікавленістю сільськогосподарських товаровиробників у надійній експлуатації переданих на безкомпенсаційній основі в муніципальну власність об'єктів;
- доцільністю використання накопиченого в галузі досвіду утримання, експлуатації й розвитку житлового фонду, соціальної сфери, інженерних споруд;
- сільське господарство є основною сферою прикладання праці в сільській місцевості, тому завдання місцевих органів самоврядування щодо створення на їхніх територіях повноцінного середовища проживання практично збігаються з інтересами галузевих господарюючих суб'єктів у частині забезпечення для їхніх працівників належних умов праці та побуту.

Суть територіально-галузевого принципу управління соціальною й інженерною інфраструктурою села полягає в наступному. Суспільний житловий фонд, об'єкти соціальної сфери й інженерні комунікації території переходять у власність сільських органів самоврядування. Сільськогосподарські товаровиробники, таким чином, звільняються від утримування, експлуатації й розвитку соціальної й інженерної інфраструктури села, але ці функції залишаються за сільськогосподарськими підприємствами, які будуть виконувати їх при тісній взаємодії та розмежуванні завдань із державними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, міністерствами, відомствами й господарськими структурами галузей соціальної та інженерної інфраструктури.

У державі від верху до низу в органах управління сільським господарством створюються спеціальні підрозділи:

- у Міністерстві аграрної політики України – департамент (комітет) соціального розвитку;
- у головних управліннях агропромислового розвитку –

відділи соціального розвитку;

– у районних управліннях агропромислового розвитку – виконавчі служби по соціальній і інженерній інфраструктурі села.

Функції цих спеціалізованих підрозділів полягають у розробці та проведенні в життя соціально-економічної й науково-технічної політики у сфері соціальної облаштованості села, подоланні різких диспропорцій у соціальній облаштованості сільської місцевості, організації утримання, експлуатації й розвитку житлового фонду, соціальної сфери та об'єктів інженерного забезпечення на своїй території.

Для забезпечення фінансової основи діяльності зазначених спеціалізованих підрозділів мають бути створені цільові фонди соціального розвитку сільської території відповідного рівня, що формуються за багатоканальним принципом. З метою побудови єдиної, дійсно працюючої системи управління розвитком соціальної й інженерної інфраструктури села необхідно, щоб аналогічні фонди були створені на всіх рівнях виконавчої влади.

Важливою і складною проблемою, що вимагає вирішення при переході до такої системи управління соціальним розвитком села, є організація робіт з технічної експлуатації житлового фонду, об'єктів соціальної сфери та інженерної облаштованості сільських територій. Її ефективно вирішення можливе на основі формування єдиної системи спеціалізованих виробничих структур. Ця система має бути створена за тим самим територіально-галузевим принципом, що і система управління матеріально-технічною базою соціального розвитку села, й охоплювати всі його рівні від верху до низу.

Для забезпечення надійної якості обслуговування і регулювання розцінок на виконувані роботи необхідно, щоб територіальні структурні підрозділи обслуговуючої організації були підпорядковані відповідним структурним ланкам управління соціальним розвитком села.

Для організації багаторівневої системи управління й об-

слуговування соціальної та інженерної інфраструктури села, яка б забезпечила її збереження, надійну експлуатацію і розвиток, необхідне сприяння представницьких і виконавчих органів державної влади на державному та територіальному рівнях, органів місцевого самоврядування, сільськогосподарських та інших підприємств і організацій АПК. Це передбачає вирішення нормативно-правових і організаційних питань, забезпечення спеціалізованих служб технікою, устаткуванням, виробничими площами, автотранспортом. До створення спеціалізованої системи обслуговування органи управління сільськими громадами, що беруть на баланс від сільськогосподарських підприємств об'єкти соціальної й інженерної інфраструктури, можуть організувати їхнє утримання та експлуатацію за договорами-контрактами із сільгосппідприємствами, районними обслуговуючими підприємствами.

Для створення сільськогосподарським товаровиробникам повноцінного середовища функціонування, що дозволяє відновлювати і розвивати їхню здатність до праці й освоєння високоефективних сільськогосподарських технологій, необхідно забезпечити відновлення, нормальне функціонування і розширене відтворення на новому якісному рівні соціальної сфери села.

Сільський соціально-інфраструктурний комплекс повинен виділитися в цілісну, економічно самостійну сферу, фінансовану за багатоканальним принципом на основі участі на паях державного, регіональних і місцевих бюджетів, позабюджетних фондів, юридичних і фізичних осіб, що забезпечує міжгалузевий, міжпоселенський підхід до формування фінансових ресурсів на соціальний розвиток села.

Міжгалузевий підхід, що має задіяти різні рівні бюджетної системи і позабюджетні джерела на відновлення й розширене відтворення соціальної та інженерної інфраструктури села, обумовлений особливостями села як біосоціальної підсистеми, народногосподарською значимістю виходу його із кризи, стабілізації і розвитку соціальної інфраструктури села, створення сіль-

ським товаровиробникам суспільно нормальних умов життя, історичним боргом міста селу, що значно зріс у пореформений період і, нарешті, світовим закордонним досвідом державної підтримки села. Важливим аргументом є і той безперечний факт, що село виконує не тільки найважливішу виробничу, але і демографічну, екологічну, рекреаційну та інші функції, є зберігачем культурних, моральних принципів і традицій усього народу. Варто врахувати й ту обставину, що міське населення дедалі більшою мірою стає користувачем сільського соціально-інфраструктурного комплексу.

За роки земельної реформи значно збільшилася чисельність міських жителів, що мають садові й городні ділянки. Розширився ринок землі, відбувається масове придбання земельних ділянок комерційними структурами, корпораціями, підприємствами, приватними особами промислових та адміністративних центрів і розгортання будівництва на селі житла, дач. Варто очікувати і збільшення масштабів розміщення на селі міськими господарюючими суб'єктами виробничих і соціальних об'єктів, будівництва баз туризму й відпочинку, розважальних закладів тощо.

У нашому суспільстві міцно утвердився пріоритет сільськогосподарської функції як основного виду діяльності в сільській місцевості. Однак світовий досвід переконує, що у розвинених країнах сільська місцевість стає дедалі більш багатofункціональною і в цьому запорука її стійкого розвитку. Крім очевидної необхідності розвитку переробки сільськогосподарської сировини, більш значиму роль відіграють невиробничі функції, що забезпечують соціальне відтворення сільського населення і рекреаційне використання сільської місцевості.

Процес розширення функціональної структури села став помітним ще у 80-ті роки. Криза 90-х років посилила і деякою мірою спотворила ці тенденції – поряд із згортанням, що прискорилося, виробництво у сільськогосподарських підприємствах трансформувалося в рекреаційну діяльність городян, перетвори-

лося в натуральне сільськогосподарське виробництво на садово-городніх і присадибних ділянках.

Водночас гостро постало питання про збереження соціально-відтворювальної функції сільської місцевості, оскільки чимала частина установ і підприємств сфери послуг втратила фінансову підтримку сільськогосподарських підприємств. Передача установ сфери обслуговування в підпорядкування місцевої влади прискорила процес згортання їхньої мережі, що призвело до втрат: населення не забезпечується необхідними послугами; у сільській місцевості скорочуються робочі місця.

Світовий досвід переконує, що нижчий платоспроможний попит сільських жителів і вузька клієнтська база не дозволяють (за винятком густонаселених приміських районів) забезпечити окупність більшості видів обслуговування. Це призводить до майже повсюдної дотаційності сільської сфери послуг. Отже, необхідність державної підтримки потрібно чітко розуміти.

Пропонована нами концепція (рис. 32) передбачає багатоканальність фінансування ССІ, мобілізацію значної частини податкових надходжень від економічних структур, що використовують у своїй виробничій діяльності природні ресурси, на користь села й підвищення участі в його розвитку міських господарюючих суб'єктів і городян, що є користувачами сільського природного й інфраструктурного потенціалу.

Фінансування соціальної сфери села з державного бюджету. Кошти з державного бюджету виділяються шляхом фінансування витрат за загальнодержавними програмами.

Фінансування соціальної сфери села з бюджету області. Кошти з бюджету області виділяються шляхом фінансування витрат на розвиток соціальної й інженерної інфраструктури відповідно до регіональних (спеціальних і неспеціальних) програм, через трансферти бюджетам сільських районів і субвенції на поворотній і безповоротній основі на розв'язання окремих соціальних завдань.

Джерела фінансування сільської соціальної інфраструктури

Бюджетні кошти

1. Державний бюджет України
2. Обласний бюджет
3. Місцевий бюджет

Позабюджетні кошти

1. Фонд зайнятості
2. Фонд обов'язкового медичного страхування
3. Дорожній фонд
4. Фонд підтримки малого підприємництва

За рахунок господарюючих об'єктів і фізичних осіб

1. Податки на утримання об'єктів соціальної інфраструктури
2. Податки на землю та орендна плата за землю
3. Відрахування за користування природними ресурсами і надрами, плата за воду, лісовий дохід
4. Добровільні пожертвування, участь у спеціальних програмах, лотереях

Позикові кошти

1. Банківський
2. Комерційний
3. Лізинговий
4. Іпотечний

Участь громадян

1. Громадяни, що проживають у сільській місцевості – податок на землю, орендна плата за землю, добровільні внесення коштів на основі рішень місцевих референдумів, повторне фінансування (покупка комунальних облігацій), створення інфраструктурних кооперативів тощо)

Рис. 32. Фінансове забезпечення функціонування об'єктів соціального призначення

Фінансування соціальної сфери села з місцевих бюджетів.

Кошти з місцевих бюджетів виділяються шляхом фінансування витрат на реалізацію місцевих програм соціального розвитку, схем районного планування, планів забудови сільських територій, через трансферти бюджетам сільських органів самоврядування і субвенції на поворотній і безповоротній основі на вирішення окремих соціальних завдань.

Фінансування соціальної сфери села з позабюджетних фондів. У фінансовому забезпеченні розвитку соціальної й інженерної структури села беруть участь державний фонд зайнятості населення (у частині фінансування на безповоротній і поворотній основі створення нових робочих місць у соціальній сфері села), фонди обов'язкового медичного страхування, дорожні фонди й фонди підтримки малого підприємництва (у частині підтримки малого підприємництва в соціальній сфері села).

Кошти із зазначених фондів виділяються з урахуванням відрахувань у них сільських підприємств і організацій та необхідності зближення умов життя у місті й селі.

Фінансування соціальної сфери села за рахунок господарюючих суб'єктів (юридичних і фізичних осіб):

1. Юридичні й фізичні особи, що здійснюють господарську діяльність на селі, беруть участь у фінансуванні соціального розвитку села шляхом сплати податку на утримання житлового фонду та об'єктів соціальної сфери, місцевих і регіональних цільових зборів, земельного податку й орендної плати за землю, внесків у позабюджетні фонди (зайнятості, обов'язкового медичного страхування, дорожні та підтримки малого підприємництва) у порядку, встановленому податковим законодавством.

Суми платежів з податку на утримання житлового фонду та об'єктів соціальної сфери, місцевим і регіональним цільовим зборам відносяться не на результати, а на витрати виробництва, як це передбачено податковим законодавством по земельному податку. Потреба такої новації у податковій системі пояснюється функцією даних платежів - забезпеченням простого відтво-

рення життєвого середовища.

2. Юридичні та фізичні особи, що здійснюють господарську діяльність у містах, беруть участь у соціальному розвитку села шляхом сплати земельного податку й орендної плати за землю. Крім того:

– юридичні та фізичні особи, що здійснюють господарську діяльність у містах і використовують на постійній основі сільський трудовий потенціал, сплачують у бюджет відповідного сільського муніципального утворення спеціальний податок (плату за трудові ресурси), розмір якого встановлюється органами управління сільськими громадами. Плату за трудові ресурси визначають, за нормативною величиною видатків на утримання й експлуатацію об'єктів соціальної та інженерної інфраструктури на відповідній сільській території, а також інвестиційних витрат у цій сфері з розрахунку на одного жителя і відносять на собівартість продукції (робіт, послуг) платників;

– юридичні та фізичні особи, що здійснюють господарську діяльність у містах і розміщують у сільській місцевості виробничі, соціальні й рекреаційні об'єкти, що створюють садівничі, городні, дачні товариства і кооперативи, сплачують одноразовий грошовий внесок у бюджети відповідних сільських громад або виконують певні роботи із соціального благоустрою їхніх територій Умови, на яких сільські громади надають юридичним і фізичним особам, що здійснюють господарську діяльність у містах, право на розміщення своїх об'єктів у сільській місцевості, визначаються за взаємною домовленістю;

– юридичні та фізичні особи, що здійснюють господарську діяльність у галузях паливно-енергетичного комплексу, беруть участь у розвитку соціальної та інженерної інфраструктури села шляхом відрахування в бюджет відповідно до податкового законодавства і наступного цільового використання сум податку на додану вартість (ПДВ) з обсягу реалізації енергоносіїв сільським споживачам.

3. Юридичні та фізичні особи, що використовують приро-

дні ресурси (надра, лісові та водні ресурси), беруть участь у розвитку соціальної й інженерної інфраструктури села шляхом відрахування в бюджет відповідно до податкового законодавства, платежів за користування надрами і природними ресурсами (платежів за право користування надрами, плати за воду, що забирається промисловими підприємствами з водогосподарчих систем, лісового доходу).

4. Юридичні та фізичні особи можуть також брати участь у соціальному розвитку села шляхом видатків на утримання й експлуатацію об'єктів, що знаходяться у їхній власності, соціальної та інженерної інфраструктури, інвестування і кредитування спорудження цих об'єктів, добровільних пожертвувань, участі в спеціальних позиках і лотереях.

Участь громадян у соціальному розвитку села:

1. Громадяни, які проживають у сільській місцевості, беруть участь у соціальному розвитку села шляхом сплати і цільового використання земельного податку й орендної плати за землею. Крім того, громадяни, що проживають у сільській місцевості, можуть брати участь у соціальному розвитку села шляхом:

– разового добровільного внесення коштів на основі рішень, прийнятих на місцевих референдумах (сходках) громадян або представницьких органів місцевого самоврядування з урахуванням думки населення відповідно до Закону України “Про місцеве самоврядування”;

– поворотного (позикового) фінансування – придбання комунальних облігацій цільового призначення, лотерейних білетів, що випускаються органами місцевого самоврядування.

2. Громадяни, що проживають у міській місцевості, беруть участь у соціальному розвитку села шляхом сплати і цільового використання земельного податку та орендної плати за землею. Крім того, громадяни, що проживають у міській місцевості і є членами садівничих, городніх товариств і кооперативів, дачники сплачують у бюджети сільських громад рекреаційний збір, ставки якого та порядок стягнення встановлюється органами місце-

вого самоврядування.

Для акумуляції коштів, що направляються на соціальний розвиток села за різними каналами, і наступного їхнього перерозподілу з метою зближення рівня соціального розвитку сільських територій і громад, забезпечення контролю, оперативного управління й ефективного використання цих коштів створюються державний, регіональні й місцеві фонди соціального розвитку села, що функціонують як єдина фінансово-кредитна система цільового призначення.

З метою стимулювання участі господарюючих суб'єктів у розвитку соціальної сфери села їм надаються пільгові інвестиційні кредити, компенсаційні виплати, пільги з оподаткування, інша допомога з боку органів державної влади та місцевого самоврядування.

Особлива роль у цих процесах належить органам управління. У нових умовах управлінська вертикаль державних органів у сільській місцевості довела свою досить низьку ефективність. Водночас процес формування систем місцевого самоврядування, названий пріоритетним, відбувається повільно, багато в чому через штучне конструювання його основ. Очевидно, що в селі, де інтенсивність і щільність контактів місцевих жителів набагато вищі, ніж у містах, прискорити формування органів місцевого самоврядування значно легше. Для їхнього створення вже склалися об'єктивні умови: насамперед – сформувалися локальні, територіальні спільноти людей, що проживають в одному місці і тісно пов'язані між собою. Як правило, у сільській місцевості на рівні окремих поселень, сільських адміністрацій, регіональні спільноти вже мають сформовану соціальну стратифікацію, своїх формальних і неформальних лідерів.

Місьцеве самоврядування на селі буде тінню державних органів доти, поки не будуть законодавчо визначені повноваження цих структур, а також джерела фінансування їхньої діяльності. Якщо розпорядження і без того нечисленними податками, що надходять у бюджети низового рівня, залишаться за держадміні-

страціями, то місцеве самоврядування буде не більш ніж декоративним органом. Таке дублювання може сприяти тільки посиленню протиріч усередині сільських громад і боротьбі їхніх лідерів за владу. Тому оптимальним рішенням буде усунення можливого двовладдя на селі й перехід низових структур на принципи самоврядування, з виборністю керівників і регулярною звітністю їх перед населенням.

Обґрунтування ринкових засад розвитку сільської соціальної інфраструктури

Важливим важелем підвищення ефективності функціонування й розвитку соціальної інфраструктури на селі є організація її діяльності на ринкових засадах. Як відомо, ринкові відносини характеризуються попитом, пропозицією і ціновим механізмом.

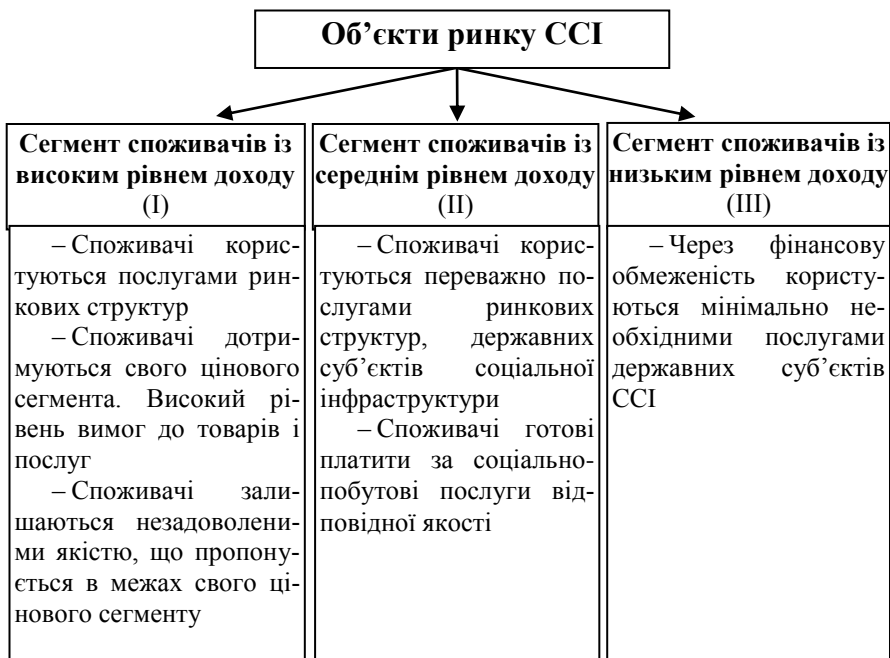
Попит на товари і послуги об'єктів ССІ переважно формується жителями сільських територій. Нині можна виділити три сегменти споживачів за рівнем доходу (рис. 33).

Для збільшення попиту на ринку товарів і послуг соціальної інфраструктури необхідним є зростання платоспроможності споживачів.

Одним із шляхів підвищення доходів сільського населення є організація повноцінного ринку землі. Можливість продажу-купівлі землі, іпотека забезпечать грошовий потік у село, що, в свою чергу, сприятиме стимулюванню:

- розвитку підприємництва, особливо малого і середнього бізнесу з сільськогосподарської та несільськогосподарської видів діяльності;
- створенню сімейних господарств і фермерських господарств сімейного типу;
- залученню міських інвестицій.

Рис. 33. Формування попиту на ринку товарів і послуг сільської соціальної інфраструктури

Водночас, нині українське земельне законодавство важко назвати цілісним і послідовним, зважаючи на велику кількість протиріч між окремими законодавчими й нормативними актами. Можливість неоднозначного трактування певних норм законодавства, ускладненість різних процедур, значна тривалість процесу оформлення прав на землю призводять до того, що інтереси інвесторів, місцевих громад і окремих громадян не забезпечуються повною мірою.

Сформувати в Україні цивілізований ринок землі дозволить лише введення в дію налагоджених законодавчих механізмів. Важливим кроком на шляху вдосконалення правового регулювання земельних правовідносин стало прийняття у 2001 р.

Земельного кодексу України, що сприяло залученню інвестицій на ринок нерухомості, зокрема до виробничого його сегменту. Разом із тим через неопрацьованість відповідних процедур окремі положення Кодексу не знаходять належної реалізації. Так, досі не розроблений єдиний для всієї України порядок проведення земельних торгів та організації аукціонної діяльності. Також необхідно спростити процес виділення в оренду земельних ділянок, для чого слід скасувати порядок вибору земельної ділянки для розміщення об'єктів, встановлений Земельним кодексом України і Постановою Кабінету Міністрів України №427 від 31 березня 2004 року.

З огляду на факт уже запущеного в систему суспільних відносин соціально-економічного процесу, правильною може бути така позиція: підхід до вирішення питання про купівлю-продажу земель сільськогосподарського призначення по всій Україні повинен бути диференційованим. Спектр думок усіх зацікавлених учасників обговорення питання, включаючи самих сільськогосподарських виробників, дуже різноманітний: від негативного до активно позитивного. Зрештою, регіональна практика згодом визначить оптимальність того або іншого вирішення земельного питання. Очевидно, що без розв'язання загальних економічних проблем, без техніки й технологій, без сучасного маркетингу й менеджменту господарська самостійність неможлива.

Важливим питанням при формуванні платоспроможного попиту на ринку товарів і послуг ССІ є розвиток транспортного сполучення та зв'язку, що дозволить сільським жителям працювати у містах і районних центрах, а це сприятиме підвищенню їх платоспроможності.

Аналіз стану транспортного обслуговування сільських поселень показує, що регулярним автобусним сполученням із районним центром (або іншим містом) охоплено 79% від їх загальної чисельності. Це не можна пояснити відсутністю доріг із твердим покриттям, оскільки 89,5% сільських населених пунктів мають такі дороги і, водночас, 17,7% від їх загальної чисельнос-

ті не забезпечені регулярним автобусним сполученням взагалі. Крім того, тільки 55,7% сіл обслуговуються за нормативами щодо днів функціонування маршрутів за тиждень, і 5962 сільські населені пункти обслуговуються один-два дні на тиждень, що не може задовольнити потреби сільського населення в поїздках.

Основними чинниками, що зумовили недостатній рівень обслуговування автомобільним транспортом селян, є:

- порівняно більша питома вага перевезень громадян, яким чинним законодавством надано пільги на оплату проїзду, в загальних обсягах перевезень пасажирів у приміському сполученні;
- порівняно нижчий рівень платоспроможності жителів села;
- висока собівартість сільських перевезень порівняно з міськими;
- недостатньо якісний рівень інфраструктури автомобільних шляхів сполучення у сільській місцевості;
- незадовільний технічний стан і технічна оснащеність більшості розташованих у районних центрах автотранспортних підприємств;
- недосконалість ринкових засад для підприємницької діяльності у сфері сільських автобусних перевезень;
- недостатній рівень державного впливу і регулювання пасажирських перевезень у сільській місцевості.

Наявність цих негативних чинників практично виключає можливість прогресивних зрушень у галузі сільських пасажирських перевезень тільки за рахунок ринкових механізмів регулювання.

Для досягнення позитивних результатів на цих перевезеннях у сучасних умовах потрібен цільовий, комплексний підхід і об'єднання зусиль на загальнодержавному та регіональному рівнях державних органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування.

Базовими соціальними нормативами транспортного обслу-

говування населення в сільській місцевості є забезпечення можливості транспортного сполучення з районним центром (чи іншим містом) із зручною пішохідною доступністю до автобусної зупинки, з достатньою кількістю рейсів на добу, за днями тижня, коли функціонує маршрут, і цілорічним транспортним сполученням. Сільський населений пункт вважається забезпеченим регулярним автобусним сполученням, якщо:

а) автобусна зупинка маршруту, що з'єднує населений пункт із кількістю жителів понад 200 осіб з районним центром (чи іншим містом), розташована в межах населеного пункту. Для населених пунктів із кількістю жителів до 200 осіб автобусна зупинка може бути розташована на відстані до 2 км від забудованої частини села, що забезпечує 30-хвилинну пішохідну доступність до автобусної зупинки;

б) кількість рейсів автобусів за добу та кількість днів тижня, коли функціонує маршрут, не менше нормативних;

в) маршрут функціонує цілорічно (а не сезонно).

Мінімальна кількість днів тижня, коли функціонує маршрут, визначається соціальною потребою населення у відвіданні районного центру (чи іншого міста) у визначені дні тижня (поїздка на ринок, відвідування навчальних, адміністративних, лікарняних закладів, гостьові чи культурні поїздки).

Пасажиропотоки у різні дні тижня будуть значно відрізнятися, але кількість днів тижня, коли повинен функціонувати маршрут, залежить насамперед від кількості жителів конкретного населеного пункту.

За оцінками фахівців галузі [35], мінімальна кількість днів тижня, коли функціонує маршрут, повинна становити не менше наведених у табл. 24. Для сільських населених пунктів, чисельність жителів яких не перевищує 200 осіб, кількість днів на тиждень, коли функціонує маршрут, визначається місцевими державними адміністраціями й органами місцевого самоврядування залежно від реальної чисельності жителів конкретного населеного пункту, відстані його від районного центру (чи іншого міс-

та), якості дорожнього покриття. Насамперед це стосується сіл, які розташовані на кінцевій зупинці автобусного сполучення, де реальний пасажиропотік на маршруті буде незначним, що зумовлюватиме збитковість перевезень на таких маршрутах.

24. Мінімальна кількість днів тижня функціонування маршрутів [35]

Кількість жителів у населеному пункті ($N_{жит}$)	Кількість днів тижня, коли обслуговується населений пункт ($N_{д}$)
до 200	Визначається місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування
200 - 350	3,0
350 - 500	4,0
500 - 750	5,0
750 - 1000	6,0
Понад 1000	7,0

Необхідність відкриття автобусного маршруту до сіл з чисельністю жителів менше 10 визначається місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування й такі села при розрахунках забезпеченості не враховуються.

Основою соціальних нормативів щодо кількості рейсів за добу є потреба сільського населення у транспортному сполученні з районним центром (або іншим містом).

За соціальними дослідженнями Інституту “КиївНДМістобудівництва” щодо потреби сільського населення у транспортному сполученні до районного центру (чи іншого міста), загальні нормативи транспортної рухомості нині такі: трудові – 8 поїздок на рік; навчальні – 4,6; побутові – 20; культурні – 8,8 та гостьові – 7,3 (разом 48,7 поїздок на рік) [35].

Таким чином, соціальні нормативи транспортної рухомості

сільських жителів до районного центру (чи іншого міста), яка припадає на транспорт загального користування, становить: $48,7 - 18 = 30,7$ поїздок на рік. Цей норматив належить до середньостатистичного і може розглядатись як базовий (N_{TB}).

Соціальні нормативи транспортної рухомості жителів кожного сільського населеного пункту залежать від конкретних умов, передусім:

- 1) відстань населеного пункту від районного центру (чи іншого міста);
- 2) соціальна структура населення (чисельність пенсіонерів у загальній кількості жителів села);
- 3) наявність у населення власних легкових автомобілів.

Ці умови визначають зменшення або збільшення попиту населення на транспортні сполучення (табл. 25) [35].

25. Залежність попиту населення на транспортні сполучення від відстані населеного пункту від районного центру, соціальної структури населення, наявності власних легкових автомобілів [35]

Коефіцієнт	Характеристика транспортних умов	Значення коефіцієнта
1	2	3
K_I – коефіцієнт віддаленості населеного пункту від районного центру (чи іншого міста)	а) населений пункт розташований від районного центру (чи іншого міста) далі, ніж 1,25 середньої дальності поїздки пасажирів на маршрутах у сільській місцевості	0,9
	б) населений пункт розташований від районного центру (чи іншого міста) ближче, ніж 0,75 середньої дальності поїздки пасажирів на маршрутах у сільській місцевості	1,1

1	2	3
K_2 – коефіцієнт соціальної структури населення села	а) чисельність пенсіонерів більше 60% від загальної чисельності жителів населеного пункту	0,85
	б) якщо чисельність пенсіонерів менше 40% від загальної чисельності жителів населеного пункту	1,15
K_3 – коефіцієнт наявності у населення приватного легкового автотранспорту	а) у населеному пункті зареєстровано легкових автомобілів чисельністю більше 10% від чисельності жителів	0,9
	б) у населеному пункті зареєстровано легкових автомобілів кількістю менше 5% від чисельності жителів	1,1

Соціальний норматив транспортної рухомості сільського населення для кожного села розраховується за формулою:

$$N_{Ti} = N_{TB} K_{Li} K_{2i} K_{3i}.$$

Враховуючи те, що сільські жителі, які від'їжджають до районного центру, повинні мати можливість повернутись у село того ж дня, мінімальна кількість рейсів до нього, незалежно від кількості жителів, не може бути менше двох рейсів (рух автобуса від початкової до кінцевої зупинки маршруту) за добу. Соціальний норматив кількості рейсів автобусів за добу для кожного населеного пункту розраховується за формулою:

$$P_{Di} = \frac{N_{жум} N_{Ti}}{52 K_{BM} q_i N_{di}},$$

де K_{BM} – коефіцієнт використання пасажиромісткості автобуса (при розрахунках приймається 0,7);

q_i – пасажиромісткість автобуса, який пропонується для обслуговування i -того села;

N_{di} – кількість днів тижня, коли обслуговується населений пункт (табл. 24).

Для задоволення таких потреб населення у транспортних послугах необхідно вирішити низку завдань. Серед основних, що характеризують якість транспортного обслуговування пасажирів та ефективність використання рухомого складу, необхідно виділити такі:

- оптимізація структури автобусного парку;
- загальне збільшення обсягу перевезень пасажирів для повного забезпечення потреб населення;
- збільшення кількості автобусних маршрутів і рейсів на них;
- забезпечення максимального охоплення населених пунктів автобусним сполученням;
- забезпечення необхідної регулярності руху на автобусних маршрутах.

Виконання визначених завдань щодо функціонування автомобільного транспорту загального користування потребує забезпечення необхідної організації перевезень пасажирів і вантажів, зокрема:

- планування розвитку автобусної маршрутної мережі;
- формування показників роботи кожного автобусного маршруту;
- забезпечення проведення конкурсів серед перевізників на право обслуговування автобусних маршрутів загального користування;
- забезпечення контролю за умовами виконання договорів перевізників із замовниками послуг щодо регулярності руху.

Одним із шляхів вирішення даної проблеми є створення Управління транспорту і зв'язку та зміна фінансового забезпечення пасажирських перевезень.

Пропозиція на ринку товарів і послуг соціальної сфери формується державними суб'єктами та ринковими структурами (рис. 34).

Рис. 34. Формування пропозиції на ринку товарів і послуг сільської соціальної інфраструктури

Приватні суб'єкти сільської соціальної інфраструктури охоплюють увесь спектр товарів і послуг, в той час, як державні – надають мінімально необхідний набір товарів і послуг у сфері торгівлі, громадського транспорту, зв'язку, освіти й науки, охорони здоров'я, соціального забезпечення та охорони навколишнього природного середовища.

Державні органи і місцева влада, виходячи із своїх можливостей, повинні виробляти стратегію підтримки сфери послуг з

урахуванням територіальної доступності установ обслуговування та необхідного набору послуг. Очевидно, що пріоритетними є послуги першої необхідності, фінансовані з бюджету – охорона здоров'я, соціальне обслуговування людей похилого віку тощо. Але і платні послуги на селі, особливо торгівля, пасажирський транспорт, побутове обслуговування мають потребу у виваженій системі державної підтримки.

Соціальна інфраструктура повинна забезпечити мінімальний рівень відтворення і соціальний захист літніх жителів сільської місцевості. Додатковим джерелом інвестування ССІ нині може стати фінансова підтримка міських рекреантів, зацікавлених в інфраструктурній облаштованості сільських територій.

Перетікання трудових ресурсів у невиробничу сферу характерно для розвинених країн. Нині назріла необхідність стимулювати цей процес і в сільській місцевості нашої країни, де сфера послуг слабо розвинута. Це допоможе вирішити й деякі демографічні проблеми.

Без розв'язання проблеми рекреаційного використання сільської місцевості не можна бачити перспективи розвитку ССІ. Із збільшенням кількості садово-городніх ділянок істотно зменшилася кількість рекреаційних закладів масового відпочинку. Замість взаємовигідного використання сільської місцевості, коли відпочиваючі городяни створювали робочі місця для сільського населення і витрачали частину коштів на інфраструктуру села, помітно знизилася конкуренція через землю, особливо у приміських зонах. Проте у перспективі розширення рекреаційної функції сільської місцевості неминуче, а проблеми використання землі повинні регулюватися відповідною законодавчою базою.

Розвиток ринкових структур має супроводжуватися створенням сільської юридичної консультації, посиленням заходів боротьби із злочинністю. Необхідний також розвиток розгалуженої служби агротехнічних знань і інформації. Найважливішим питанням соціального захисту сільського населення є питання

про право купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення.

Підсумовуючи викладене у цьому розділі можна сказати, що:

1. Прогнозування регіонального розвитку представляється доцільно виконувати в кілька етапів: формування прогнозів параметрів розвитку аграрної економіки; розробка нормативних прогнозів економічного росту; інтегрування фактичних показників з нормативами за допомогою векторного критерію.

2. Апробація запропонованого підходу до системи нормативів, проведена шляхом співставлення фактичної бюджетної забезпеченості з нормативною за окремими галузями соціальної сфери на прикладі села Вінниччини у 2005 р. свідчить про необхідність формування “персоналізованого” підходу до визначення нормативів соціально-економічного розвитку територій. Такий підхід швидше сприятиме вирівнюванню соціально-економічних умов життєдіяльності населення, ніж необґрунтований “зрівняний” розподіл обмежених бюджетних коштів.

3. Для формування стратегії функціонування і розвитку сільської соціальної інфраструктури необхідно прийняти обласну цільову програму “Соціальний розвиток села”, координатором якої має стати Головне управління сільського господарства обласної державної адміністрації. Програма повинна здійснюватися в два етапи. Фінансування заходів програми розвитку сільської соціальної інфраструктури області повинно здійснюватися за багатоканальним принципом. Для організаційно-інформаційного забезпечення системи формування стратегії інвестування соціальної інфраструктури АПК області необхідно створити при Головному управлінні агропромислового розвитку групи управління соціальними інвестиціями.

4. Основними підходами щодо покращення соціальної інфраструктури є: економічний, демографічний і соціологічний.

5. У регіонах слід приділити увагу розвитку сільських те-

риторій, спрямовувати зусилля на підвищення рівня і поліпшення умов життя сільського населення області, їхній комплексний розвиток, для чого в найближчі роки необхідно здійснити такі заходи: досягти звільнення сільськогосподарських підприємств від витрат на соціальну й інженерну інфраструктуру; створити механізм відшкодування витрат на утримання соціальних об'єктів, які передаються у муніципальну власність, за рахунок обласного бюджету і засобів, що передбачаються на цю мету в державному бюджеті.

6. Нормативно-правове забезпечення соціальної політики на селі повинно будуватися в трьох напрямках: компенсаційне (покликане відшкодувати селу збиток від структурних змін в економіці); амортизаційне (для зм'якшення негативного впливу кризи на найважливіші сфери життєзабезпечення аграрного сектора); проблемне (орієнтоване на розв'язання найбільш гострих соціальних проблем).

7. З метою забезпечення роботою надлишкової трудової сили у селі соціальні програми мають забезпечити можливість зайнятості населення у різного роду громадських роботах. Перспективним також є створення локальних центрів переробки сільськогосподарської продукції, перенесення в сільську місцевість деяких видів промислових виробництв.

8. Єдино можливим шляхом розвитку сільської соціальної сфери – одночасне реформування виробництва й соціальної інфраструктури, що вимагає чіткої координації й вибору обмеженого числа об'єктів (районів, локальних сільських територій), де воно може бути найбільш ефективним. Такі об'єкти повинні вибиратися на основі інтегральної оцінки розвитку.

9. Зміна господаря соціальної та інженерної інфраструктури села повинна бути поетапною. До повного становлення і зміцнення місцевого самоврядування необхідний перехідний період – період двовладдя, коли управління будується за територіально-галузевим принципом.

10. Попит на товари і послуги об'єктів ССІ в основному

формується жителями сільських територій, яких за рівнем доходу можна розбити на три сегменти. Для збільшення попиту на ринку товарів та послуг ССІ необхідним є зростання платоспроможності споживачів. Шляхами підвищення доходів сільського населення є: організація повноцінного ринку землі; розвиток транспортного сполучення та зв'язку.

12. Пропозиція на ринку товарів і послуг соціальної сфери формується державними суб'єктами та ринковими структурами. Приватні суб'єкти ССІ охоплюють весь спектр товарів та послуг, в той час, як державні – надають мінімально необхідний набір товарів та послуг в сфері торгівлі, громадського транспорту, зв'язку, освіти і науки, охорони здоров'я, соціального забезпечення та охорони оточуючого середовища. Державні органи і місцева влада, виходячи із своїх можливостей, повинні виробляти стратегію підтримки сфери послуг з врахуванням територіальної доступності установ обслуговування та необхідного набору послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України, 1996. – № 30. – С. 381-417.
2. Закон України “Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу в народному господарстві” // Відомості Верховної Ради. – 1990. – № 45. – С. 828-835.
3. Закон України “Про освіту” // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 21. – С. 253-279.
4. Закон України “Про внесення змін до Закону України Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” від 17 квітня 1997 р., №216-ВР [Електронний ресурс] // Комп’ютерна система законодавства України „Право”. – Режим доступу. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
5. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 24. – С. 379-429.
6. Закон України “Про затвердження Загальнодержавної програми збереження та використання об’єктів культурної спадщини на 2004-2010 роки” від 2000 р. [Електронний ресурс] // Комп’ютерна система законодавства України „Право”. – Режим доступу. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
7. Закон України Про планування і забудову територій від 2000 р. [Електронний ресурс] // Комп’ютерна система законодавства України „Право”. – Режим доступу. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
8. Закон України “Про житлово-комунальні послуги” від 2004 р. [Електронний ресурс] // Комп’ютерна система законодавства України „Право”. – Режим доступу. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
9. Закон України “Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства

- на 2004-2010 роки” від 24 червня 2004 р., № 1869-IV [Електронний ресурс] // Комп’ютерна система законодавства України „Право”. – Режим доступу. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
10. Закон України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2005. – № 23. – С.2.
  11. Указ Президента України від 18 жовтня 1997 р. № 1166 “Про основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки” // Уряд. кур’єр. – 1997. – № 202-203. – С. 1-14.
  12. Указ Президента України “Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі” від 27 березня 1998 р., №222 // Фінансова консультація. – 1998. – № 16(50). – С. 40-41.
  13. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” від 3 грудня 1999 р., №1529 // Орієнтир. – 1999 р. – № 235. – С. 5-6.
  14. Указ Президента України “Про першочергові заходи реалізації Послання Президента України до Верховної Ради України “Україна: поступ у ХХІ сторіччя. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки” від 23 лютого 2000 р., №398 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 8. – С. 7.
  15. Указ Президента України “Про деякі заходи щодо поліпшення умов господарювання недержавних сільськогосподарських підприємств” від 9 березня 2000 р., № 398 // Уряд. кур’єр. – 2000 р. – № 56. – С. 10.
  16. Указ Президента України “Про основні напрями соціальної політики на період до 2004 року” від 23 травня 2000 р., №717 // Орієнтир, 2000. – № 97. – С. 1-8.
  17. Указ Президента України “Про Основні засади розвитку соціальної сфери села” від 20 грудня 2000 р., № 1356 // Офіційний вісник. – 2001. – № 51. – С. 201.

18. Указ Президента України від 3 січня 2002 р., №8 “Про Комплексні заходи щодо поліпшення медичного обслуговування сільського населення на 2002-2005 роки” [Електронний ресурс] // Комп’ютерна система законодавства України „Право”. – Режим доступу. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
19. Указ Президента України “Про додаткові заходи щодо вирішення соціальних проблем на селі та подальшого розвитку аграрного сектора економіки” від 21 лютого 2002 р., №170 [Електронний ресурс] // Комп’ютерна система законодавства України „Право”. – Режим доступу. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
20. Указ Президента України “Про Національну доктрину розвитку освіти” від 17 квітня 2002 р., №347 [Електронний ресурс] // Комп’ютерна система законодавства України „Право”. – Режим доступу. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
21. Указ Президента України “Про першочергові заходи щодо підтримки розвитку соціальної сфери села” від 15 липня 2002 р., №640 [Електронний ресурс] // Комп’ютерна система законодавства України „Право”. – Режим доступу. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
22. Указ Президента України “Про дальшу діяльність закладів оздоровлення та відпочинку, що перебувають у державній власності” від 21 жовтня 2004 р., №1296 [Електронний ресурс] // Комп’ютерна система законодавства України „Право”. – Режим доступу. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
23. Указ Президента України “Про роботу місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіонів” // Уряд. кур’єр. – 2003. – С.1-2.
24. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо реформування системи охорони здоров’я населення” // Уряд. кур’єр. – 2005. – С. 3.

25. Указ Президента України “Про заходи щодо вдосконалення державного регулювання у сфері будівництва житла та стабілізації ситуації на первинному ринку житла” // Уряд. кур’єр. – 2006. – С.4.
26. Постанова Верховної Ради України “Про Рекомендації парламентських слухань Про збереження та цільове використання об’єктів соціально-культурного призначення в процесі зміни форми власності суб’єктів господарювання, що їх утримують [Електронний ресурс] // Комп’ютерна система законодавства України „Право”. – Режим доступу. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
27. Постанова Верховної Ради України “Про недопущення закриття об’єктів соціально-культурного призначення в сільській місцевості” [Електронний ресурс] // Комп’ютерна система законодавства України „Право”. – Режим доступу. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
28. Постанова Кабінету Міністрів України “Про поетапну передачу у комунальну власність об’єктів соціальної сфери, житлового фонду сільськогосподарських, переробних та обслуговуючих підприємств, установ і організацій агропромислового комплексу, заснованих на колективній та інших формах недержавної власності” від 5 вересня 1996 р., №1060 // Державний бюлетень про приватизацію. – 1996. – № 12. – С. 52.
29. Постанова Кабінету Міністрів України “Про порядок використання коштів державного бюджету, залучених під час передачі об’єктів соціальної інфраструктури з державної у комунальну власність” від 6 січня 2000 р., №7 // Орієнтир. – 2000. – № 9. – С. 9-10.
30. Постанова Кабінету Міністрів України Положення про порядок передачі права на завершення припинених будівництвом об’єктів житла від 31 січня 2000 р. №168 [Електронний ресурс] // Комп’ютерна система законодавства України „Право”. – Режим доступу. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>

- zakon.rada.gov.ua
31. Постанова Кабінету Міністрів України Про організацію житлового кредитування населення України від 2 червня 2000 р., № 885 [Електронний ресурс] // Комп'ютерна система законодавства України „Право”. – Режим доступу. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
  32. Постанова Верховної Ради України “Про інформацію Кабінету Міністрів України про становлення нових організаційно-правових формувань агропромислового комплексу в ринкових умовах” від 18 січня 2001 р., №2219-III [Електронний ресурс] // Комп'ютерна система законодавства України „Право”. – Режим доступу. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
  33. Постанова Верховної Ради України “Про підсумки парламентських слухань “Про виконання законодавства щодо розвитку загальної середньої освіти в Україні” від 24 жовтня 2002 р., №210-IV [Електронний ресурс] // Комп'ютерна система законодавства України „Право”. – Режим доступу. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
  34. Земельний кодекс України // Земельне законодавство України: Зб. норм. актів, судової та арбітражної (господарської) практики / За ред. А.С. Даниленка, Ю.Д. Білика та ін. – К.: Урожай, 2002. – Кн. 1. – 26 с.
  35. Програма розвитку автобусного обслуговування населення у сільській місцевості на 2003-2004 роки (Сільський автобус)
  36. Державна національна програма “Освіта”
  37. Національна програма розвитку агропромислового виробництва і соціального відродження села на 1999-2010 роки // Економіка АПК. – 1999. – № 6. – С. 36.
  38. Програма діяльності Кабінету Міністрів України “Реформи заради добробуту” // Уряд. кур'єр. – 2000. – № 47. – С. 3-6.
  39. Рішення Вінницької обласної Ради “Про обласну компле-

- ксну програму “Сільська школа” на 2003-2005 роки” від 17 січня 2003 р., № 169.
40. Рішення Вінницької обласної Ради “Про рекомендації громадських (депутатських) слухань “Проблеми села та шляхи їх вирішення” від 19 березня 2004 р., № 508.
  41. Аверин А. П. Социальное управление: Словарь-справочник / А. П. Аверин, Ю. П. Аверин, Е. Б. Богатова и др. / Под ред. В.И. Добренькова. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 198 с.
  42. Аграрна реформа: час соціальних пріоритетів / І. Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2004. – № 3. – С. 71-72.
  43. Аграрний сектор України у 2005 році / За ред. Ю.Ф. Мельника. – К. : Вид-во Консультант, 2006. – 88 с.
  44. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2005. – 292 с.
  45. Актуальне дослідження з соціальних проблем / О. Амоша // Економіка України. – 2004. – №4. – С. 90-92.
  46. Актуальні питання структурного аналізу і прогнозування доходів населення / В. Новіков, В. Семенов // Економіка України. – 2005. – № 7. – С. 74-81.
  47. Актуальні проблеми стратегій економічного і соціального розвитку на сучасному етапі / А. Чухно // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 15-23.
  48. Аналіз соціально-економічних складових інвестиційного потенціалу Дніпропетровської області / І. Величко, М. Матвієць // Економіст. – 2007. – № 2. – С. 25-27.
  49. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2002. – 622 с.
  50. Анненкова О. В. Вплив соціально-економічних чинників на ефективність функціонування підприємств АПК / О.В. Анненкова // Кол. монографія, Ч.1 / За ред. П. Т. Саблука. – К. : ІАЕ, 2001. – С. 455-457.
  51. Афонин А.С. Ценообразование в бизнесе / А.С. Афонин. – К. : МАУП, 1994. – 32 с.

52. Браун Р. Исследование операций: В 2-х томах / Р. Браун, Р. Мэзон, Э. Фламгольц / Под ред. Дж. Моудера, С. Элмграби. – М. : Мир, 1981. – 677 с.
53. Бугуцький О. А. Аграрна праця та соціальний розвиток села / О. А. Бугуцький, Г. І. Купалова, М. К. Горлатий. – К. : ІАЕ УААН, 1996. – 302 с.
54. Булавка О. Г. Концептуальні аспекти соціального розвитку села / О. Г. Булавка // Соціально-економічні проблеми розвитку села і сільських територій. Матеріали Сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. – К. : ННЦ ІАЕ. – 2006.
55. Булавка О. Г. Управління розвитком сільських територій / О. Г. Булавка // Концепція реформування управління аграрним сектором. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005.
56. Булавка О. Г. Формування адміністративно-територіального розселення сільського населення / О. Г. Булавка // Агропромисловий комплекс України : стан, тенденції та перспективи розвитку. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2005. – С. 5-8.
57. Бутенко В. М. Освіта як фактор соціально-економічного розвитку села / В. М. Бутенко // Сучасні проблеми економіки сільського господарства та АПК : Матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. – Суми : СНАУ. – 2003. – Ч. 2. – С. 21-26.
58. Василик О. Д. Державні фінанси: Підруч. / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : НІОС, 2002. – 338 с.
59. Вдовиченко М. Х. Соціальне відродження і розвиток села в умовах становлення ринкової економіки / М. Х. Вдовиченко, К. І. Якуба, М. К. Орлатий та ін. / За ред. П. Т. Саблука. – К. : Урожай, 1993. – 216 с.
60. Визначення соціально-економічного розвитку області: теоретичні і методичні аспекти / О. Л. Богашко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – №9. – С. 167-170.
61. Вітвіцький В. Система економічних норм і нормативів у

- галузях АПК / В. Вітвіцький // Україна: аспекти праці. – 2001. – № 7. – С. 44.
62. Вплив соціально-економічних умов життя на сім'ю як соціальний інститут / Є. Захарченко, К. Захарченко, Е. Підлубна // Економіка України. – 2006. – № 9. – С. 26-33.
63. Гриненко А. М. Соціальна політика: Навч.-метод. пос. для самост. вивч. дисц. / А. М. Гриненко. – К. : КНЕУ, 2003. – 309 с.
64. Демографічна ситуація у сільській місцевості України і державні заходи щодо її поліпшення / О. І. Здоровцов // Економіка АПК. – 2001. – № 9. – С. 117-121.
65. Детство на селе: социально-экономические проблемы / У. Гусланов, Р. Гатаулаин // Экономист. – 2004. – № 4. – С. 53-58.
66. Деякі соціальні аспекти відродження сільського господарства / М. П. Сахацький // Економіка АПК. – 2001. – № 1. – С. 85.
67. Динаміка становлення соціального капіталу на селі / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 140-149.
68. Дієсперов В. С. Економіка сільськогосподарської праці / В. С. Дієсперов. – К. : ІАЕ УААН, 2004. – 488 с.
69. Дієсперов В. С. Продуктивність сільськогосподарської праці: Монограф. / В. С. Дієсперов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 274 с.
70. Економіка підприємства: Підручник / За заг. ред. С. Ф. Покропивного. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К. : КНЕУ, 2001. – 528 с.
71. Ерухимович И. Л. Ценообразование / И. Л. Ерухимович. – К. : МАУП, 1998. – 104 с.
72. Ефективність утримання об'єктів соціальної інфраструктури сільськогосподарськими підприємствами / Р. І. Голубенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 6. – С. 72-76.
73. Здоровцов О. І. Аграрна економіка: Підручник / О. І. Здо-

- ровцов, Д. К. Семенда, П. С. Котик та ін. / За ред. О.І. Здоровцова. – Умань : УДАУ, 2005. – 318 с.
74. Інвестиційна привабливість регіонів України: соціально-демографічний аспект / О. Пилипяк // Економіка України. – 2004. – № 8. – С. 82-86.
  75. Інноваційна складова соціально-економічного розвитку країни / І. М. Горбась // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 12. – С. 59-62.
  76. Козаков Е. О социальном экономическом подходе / Е. Козаков // Экономист. – 2004. – № 5. – С. 60-65.
  77. Концептуальні основи соціально-економічного розвитку України в нових умовах / О. А. Старовойтенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 10.
  78. Корпоративні аспекти стратегій економічного та соціального розвитку України до 2015 року / П. І. Гайдуцький // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 10. – С. 5-8.
  79. Кочерга А. И. Сфера обслуживания населения (вопросы социального воспроизводства) / А. И. Кочерга. – М. : Мысль, 1979. – 293 с.
  80. Краснодарська З. У розвитку села – майбутнє нашої держави / З. Краснодарська // Уряд. кур'єр. – 2003 року. – 11 лютого. – С. 7.
  81. Лупенко Ю. О. Акціонерні товариства в АПК / Ю.О. Лупенко. – К. : ННЦ ІАЕ, 1997. – 185 с.
  82. Мазур Г. Ф. Аналіз використання та функціонування сільської соціальної інфраструктури Вінницької області / Г. Ф. Мазур // Аграрний вісник Причорномор'я: Зб. наук. пр. / Економічні науки. – Одеса. – 2005. – Вип. 27. – С. 31-37.
  83. Мазур Г. Ф. До проблем соціального розвитку села / Г. Ф. Мазур // Матеріали сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників “Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій”. – К. : ННЦ ІАЕ. – 2006. – С. 376-384.

84. Мазур Г. Ф. До проблеми побудови системи оціночних показників аналізу соціальної сфери регіону / Г. Ф. Мазур // Матеріали наукової конференції. – Умань : УДАУ. – 2006. – С. 46-48.
85. Мазур Г. Ф. Інтегральна оцінка рівня розвитку сільської соціальної інфраструктури / Г. Ф. Мазур // Зб. наук. пр. Уманського ДАУ. – Умань : УДАУ. – 2006. – Вип. 62. – С. 265-283.
86. Мазур Г. Ф. Необхідність та можливість державного регулювання соціальної сфери / Г. Ф. Мазур // III Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених “Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації”. – Тернопіль : Економічна думка. – 2006. – С. 286-288.
87. Мазур Г. Ф. Проблеми і шляхи покращення сільської соціальної інфраструктури / Г. Ф. Мазур, Г. Ю. Родащук // Матеріали II всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції “Актуальні проблеми сучасної науки”. – К. – 2006. – Ч.3. – С. 44-45.
88. Мазур Г. Ф. Проблеми розвитку соціальної інфраструктури сільської місцевості Вінницької області / Г. Ф. Мазур // Зб. наук. пр. Уманського ДАУ. – Умань : УДАУ. – 2004. – Вип. 58. – С. 499-509.
89. Мазур Г. Ф. Реструктуризація як засіб підвищення ефективності функціонування житлово-комунального господарства / Г. Ф. Мазур // Зб. наук. пр. УДАУ / Ч.2. Економіка. – Умань : УДАУ. – 2005. – Вип. 61. – С. 321-325.
90. Мазур Г. Ф. Стан об'єктів роздрібно́ї торгівлі і громадського харчування у сільській місцевості Вінницької області / Г. Ф. Мазур // Зб. наук. пр. Луганського НАУ / Серія “Економічні науки” №38/50. – Луганськ : ТОВ “Елтон-2” . – 2004. – С. 217-220.
91. Мазур Г. Ф. Удосконалення транспортного обслуговування селян / Г. Ф. Мазур // Зб. наук. пр. Уманського ДАУ. –

- Умань : УДАУ. – 2005. – Вип. 59. – С. 597-604.
92. Мазур Г. Ф. Шляхи удосконалення економічної і нормативно-правової бази сільської соціальної інфраструктури / Г. Ф. Мазур // Зб. наук. пр. Уманського ДАУ / Ч.2. Економіка. – Умань : УДАУ. – 2006. – Вип. 63. – С.
  93. Мазур Г. Ф., Родащук Г.Ю. Суть та умови функціонування сільської поселенської мережі / Г. Ф. Мазур, Г. Ю. Родащук // Зб. наук. пр. Уманського ДАУ / Ч.2. Економіка. – Умань : УДАУ. – 2007. – Вип. 65. – С. 237-248.
  94. м Малік М. Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізм: Монографія / М. Й. Малік, О. А. Нушна. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2007. – 270 с.
  95. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2005. – 370 с.
  96. Месель-Веселяк В. Я. Реформування аграрного виробництва / В. Я. Месель-Веселяк. – К., 1999. – 272 с.
  97. Методологічні засади регулювання розвитку соціальної інфраструктури села на загальнодержавному рівні / А. Радовець // Економіка України. – 1996. – № 11. – С. 57.
  98. Міщенко А. П. Стратегічне управління: Навч. посіб. / А. П. Міщенко. – К. : Центр навч. літ-ри, 2004. – 336 с.
  99. Моделі економічного розвитку. Соціальна спрямованість, економічні моделі України / О. В. Міщук // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 9. – С. 158-161.
  100. Мотивація формування людського та соціального капіталу в аграрній сфері / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2006. – № 9. – С. 135-140.
  101. Наукове забезпечення аграрної реформи на шляху до соціально орієнтованих ринкових умов на регіональному рівні / М. Л. Крижачківський // Економіка АПК. – 2004. – № 8. – С. 6.
  102. Орлатий М. Проблеми реорганізації об’єктів соціальної сфери села / М. Орлатий // Пропозиція. – 1998. – №10. –

- С. 56.
103. Петрович Й. М. Економіка підприємства: Підруч. / Й. М. Петрович, А. Ф. Кіт, О. М. Семенів та ін. / За заг. ред. Й. М. Петровича. – Львів : “Новий Світ-2000”, 2004. – 680 с.
  104. Підвищення соціальної спрямованості інноваційних перетворень в АПК / В. А. Чеботарьов // Економіка АПК. – 2006. – №7. – С. 128-132.
  105. Підсумки соціально-економічного розвитку України в 2003 році та першочергові завдання на перспективу / Л. А. Мусіна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 9. – С. 6-11.
  106. Платон М. С. Производство и социальная инфраструктура современного села / М. С. Платон. – Кишинев : Штиинца, 1981. – 274 с.
  107. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в эконометрическом моделировании / В. Плюта // Пер. с польск. В. В. Иванова. – М. : Финансы и статистика, 1989. – 175 с.
  108. Поліпшувати соціально-побутові умови на селі / О. М. Стоян // Економіка АПК. – 1999. – № 2. – С. 47.
  109. Пономаренко В. С. Рівень і якість життя населення України: Моногр. / В. С. Пономаренко, М. О. Кизим, Ф. В. Узунів. – Х. : ВД ІНЖЕК, 2003. – 226 с.
  110. Пономаренко В. С. Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2011 року / В. С. Пономаренко, О. С. Кривцов, М. О. Кизим та ін. – Х. : Вид. Дім ІНЖЕК, 2003. – 204 с.
  111. Потемкин В. К. Социальная инфраструктура регионов: нормативный подход к преобразованию / В. К. Потемкин. – С.-П. : ТОО Ривьера, 1996. – 140 с.
  112. Потенціал сфери охорони здоров'я: регіональний аспект / В. І. Куценко, Л. Богущ // Економіка України. – 1999. – № 3. – С. 61-63.
  113. Прасолова Л. А. О реформировании системы социальной защиты населения / Л. А. Прасолова // Сучасні проблеми

- гуманізації та гармонізації управління. Матеріали 2-ї Міжнар. міждисц. наук.-практ. конф. – Х. : Українська Асоціація Жінки в науці та освіті. – 2001. – С. 88-89.
114. Про зміну бази для обчислення відрахувань підприємств у соціальні фонди / В. Полуянов // Економіка України. – 2006. – № 10. – С. 14-25.
115. Про розвиток соціальної інфраструктури села / Т. В. Гоголь // Економіка АПК. – 2003. – № 11. – С. 132-136.
116. Про стан соціальної інфраструктури в сільськогосподарських підприємствах Житомирщини / А. М. Круковський // Економіка АПК. – 2000. – № 6. – С. 89-90.
117. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України: Наукова доповідь / П. Т. Саблук, І. І. Лукінов // Економіка АПК. – 2000. – № 8. – С. 3-36.
118. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання. Т.1. / За ред П. Т. Саблука, В. Я. Амбросова, Г. Є. Мазнева. – К. : ІАЕ, 2001. – 831 с.
119. Проблеми села у Вінницькій області. Доповідь. – Вінниця : ГУС, 2005. – 55 с.
120. Прокопа І. В. Соціальна інфраструктура села і функціонування нового механізму розвитку / І. В. Прокопа. – К., 1996. – 172 с.
121. Прокопишак К. В. Проблеми розвитку соціальної інфраструктури та відродження сіл Карпатського регіону / К. В. Прокопишак. – Львів, 1997. – 176 с.
122. Пушкаренко П. І. Проблеми пореформеного соціального відродження села / П. І. Пушкаренко // Ринкова трансформація економіки АПК / За ред. П. Т. Саблука. – Ч.1 : Соціально-економічні проблеми розвитку села. – К. : ІАЕ, 2002. – С. 18-21.
123. Райзберг Б. Ф. Современный экономический словарь / Б. Ф. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М. :

- ИНФРА-М, 1999. – 479 с.
124. Регіональна політика соціально-економічного розвитку України / О. О. Бругов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 7 і 8. – С. 54-61.
  125. Регіони України: соціально-економічна динаміка, проблеми та перспективи розвитку / В. І. Пила, О. С. Чмир, О. А. Тарасюк // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 6. – С. 114-124.
  126. Резников В. Ф. Хозяйственная система села: проблемы экономического регулирования / В. Ф. Резников. – Новосибирск : СибНИИЭСХ, 2002. – 244 с.
  127. Реформування соціальної сфери села: організаційно-методичні засади / За ред. П. Т. Саблука. – К. : ІАЕ УААН, 2000. – 475 с.
  128. Родіонов Ю. Д. Стан і перспективи розвитку соціально-виробничої сфери села / Ю. Д. Родіонов // Вісн. аграр. науки. – 2002. – № 1. – С. 72-75.
  129. Розробка моделі менеджменту сільським адміністративним районам / О. Е. Гудзь // Економіка АПК. – 2000. – №8. – С. 76.
  130. Рябоконт В. П. Соціально-економічні проблеми розвитку агропромислового комплексу України в сучасних умовах / В. П. Рябоконт. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – 359 с.
  131. Саблук П. Т. Демографічні проблеми українського села (наукова доповідь) / П. Т. Саблук, К. І. Якуба / Відп. ред. академік УААН П. Т. Сабук. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 37 с.
  132. Саблук П. Т. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в ХХІ столітті: Доповідь на Третій Всеукраїнських зборах (конгресі) вчених економістів-аграрників 29-30 березня 2001 року / П. Т. Саблук. – К. : ІАЕ УААН, 2001. – 94 с.
  133. Саблук П. Т. Основні напрями розвитку високоефективного агропромислового виробництва в Україні: Доповідь

- на Четвертих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників / П. Т. Саблук. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 33 с.
134. Саблук П. Т. Особливості аграрної реформи в Україні / П. Т. Саблук. – К. : ЗАТ “Нічлава”, 1997. – 304 с.
135. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П. Т. Саблук. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2005. – 19 с.
136. Самоуправление и демографическое возрождение регионов / Т. Новикова // Экономист. – 2006. – № 4. – С. 66-74.
137. Сапич В. Капіталізація земельних відносин / В. Сапич // Теорія і методи оцінювання, оптимізації використання та відтворення земельних ресурсів: Матеріали Міжнар. наук. конф. – К. : РВПС України НАН України, 2002. – Ч. 1. – С. 25-28.
138. Сапич В. Ринковий характер земельних відносин як визначальна риса їх реформування / В. Сапич // Ринкова трансформація економіки АПК / За ред. П. Т. Саблука. – Ч. 1. – К. : ІАЕ, 2002. – С. 362-366.
139. Світовий досвід застосування соціальних стандартів / М. Папієв // Економіка України. – 2004. – № 1. – С. 4-8.
140. Сергеев И. Социальная сфера: приоритеты регулирования / И. Сергеев, Н. Кирсанова, И. Кирсанова // Экономист. – 2007. – № 1. – С. 46-55.
141. Ситуація в агропромисловому комплексі України / За ред. М.І. Пугачова – К. : Вид-во Консультант, 2005. – 47 с.
142. Социальная инфраструктура = Social Infrastructure (оценка состояния и концепция развития) / Сб. науч. трудов АН СССР, Ин-т социально-экономических проблем народонаселения, МП Социальная наука. – М. : ИСЭПН. – 1991. – 206 с.
143. Социальная инфраструктура: вопросы теории и практики / А. Н. Алымов, А. И. Кочерга, В. А. Богатенко и др. / Отв. ред. А. И. Кочерга. – К. : Наук. думка, 1983. – 335 с.

144. Соціальне обустройство села и природная рента / А. Огарков // *Економист.* – 2004. – № 5. – С. 80-85.
145. Соціально-економічне розвиток Російської Федерації в 2003 році и прогноз на 2004 / В. Безруков, Б. Сафронов, Б. Мельников // *Економист.* – 2004. – № 1. – С. 3-19.
146. Соціальний фактор преобразований / В. Новосельський // *Економист.* – 2006. – № 10. – С. 11-18.
147. Соціальна інфраструктура села та джерела її фінансування / Д. В. Полозенко // *Фінанси України.* – 2002. – № 1. – С. 3-12.
148. Соціальна інфраструктура села: Навч. посібник / За ред. П. Т. Саблука, М. К. Орлатого. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 465 с.
149. Соціальна інфраструктура у розвитку сільських поселень / О. Ю. Єрмаков, А. М. Круковський // *Економіка АПК.* – 2006. – № 1. – С. 129-133.
150. Соціальна політика країн ЄС / А. В. Борсукова // *Формування ринкових відносин в Україні.* – 2005. – № 2. – С. 49-54.
151. Соціальна спрямованість стратегічного планування / О. В. Дученко // *Формування ринкових відносин в Україні.* – 2004. – № 9. – С. 232-234.
152. Соціальна сфера в умовах реформування економіки України / Д. В. Полозенко // *Економіка АПК.* – 2004. – № 12. – С. 127.
153. Соціальна сфера села в конкурентному середовищі: регіоналізація, проблеми та шляхи їх розв'язання / В. І. Куценко // *Економіка України.* – 2003. – № 9. – С. 80-82.
154. Соціальна сфера села України: регіональний аспект / В. Я. Амбросов, О. Г. Булавка, В. В. Вітвицький та ін. / За ред. П. Т. Саблука. – К. : НДІ “Укראгропромпродуктивність”, 2003. – 605 с.
155. Соціальна сфера та її фінансове наповнення / Д. В. Поло-

- зенко // Економіка України. – 2005. – № 5. – С. 83-87.
156. Соціальне партнерство – чинник забезпечення зростання конкурентоспроможності національного проекту економічного розвитку / В. Є. Шидяков // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 10. – С. 57-65.
  157. Соціальний захист сільського населення в країнах Центральної та Східної Європи – членах Європейського Союзу / Т. О. Зінчук, Н. М. Куцмус // Економіка АПК. – 2006. – № 3. – С. 102-108.
  158. Соціальні проблеми України в контексті Цілей Розвитку Тисячоліття / Н. П. Сітнікова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 11. – С. 5-9.
  159. Соціально-економічна модифікація в контексті побудови соціальної держави в Україні / В. І. Куценко // Економіка України. – 2004. – № 11. – С. 77-80.
  160. Соціально-економічна ситуація та шляхи подолання кризового стану в агропромисловому комплексі України. – К. : ІАЕ УААН, 1999. – 328 с.
  161. Соціально-економічне середовище регіону радіоактивного забезпечення / А. Малиновський // Економіка України, 2006. – № 5. – С. 72-81.
  162. Соціально-економічний розвиток сільських територій / М. Л. Мостовий // Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С. 136-140.
  163. Соціально-економічні аспекти законодавчо-нормативного механізму відтворення трудового потенціалу / В. М. Лич // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 11.
  164. Соціально-економічні мотиви формування та реалізації державної аграрної політики України / В. Б. Шкурка // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 135.
  165. Соціально-економічні умови та перспективи розвитку АПК Луганської області / Ю. О. Махортов // Економіка АПК. – 2004. – № 12. – С. 36.

166. Стан та шляхи поліпшення організації медичної допомоги сільському населенню в нових соціально-економічних умовах / В.Ф. Москаленко // Медичний Всесвіт. – 2002. – № 1-2.
167. Становлення системи фінансів соціального сектора в Україні / Т. Г. Бондарчук // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 9. – С. 91-96.
168. Становлення та розвиток соціальної сфери на селі в нових умовах господарювання / П. М. Музика // Економіка АПК. – 2000. – № 5. – С. 90-93.
169. Статистика в Excel : Учеб. пос. / Макарова Н. В., Трофімець В. Я. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 368 с
170. Статистичний щорічник “Сільське господарство України за 2005 рік” / Держкомстат України: Під заг. кер. Ю. М. Остапчука. – К., 2006. – 340 с.
171. Статистичний щорічник Вінниччини за 2003 рік / Головне управління статистики у Вінницькій області: Під заг. кер. С. Ігнатова. – Вінниця, 2004. – 600 с.
172. Статистичний щорічник Вінниччини за 2005 рік / Головне управління статистики у Вінницькій області: Під заг. кер. С. Ігнатова. – Вінниця, 2006. – 678 с.
173. Статистичний щорічник України за 2003 р. / За ред. О. Г. Осауленка. – К. : Консультант, 2005. – 662 с.
174. Статистичний щорічник України за 2005 рік / Держкомстат України. Під заг. кер. Ю. М. Остапчука. – К., 2006. – 314 с.
175. Статистичний щорічник України за 2006 рік / За ред. О. Г. Осауленка. – К. : Консультант, 2007. – 551 с.
176. Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку агропромислового виробництва в Україні / В. П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2006. – № 7. – С. 27-29.
177. Структурно-інноваційні зрушення в аграрному секторі України як фактор його соціально-економічного зростання / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2004. – № 6. – С. 3.

178. Сухоставець А. І. Експертна оцінка стану соціальної сфери села / А. І. Сухоставець, Є. В. Мішенін // Сталість, екологізація і ефективність сільськогосподарського виробництва в умовах аграрної реформи: Матеріали міжн. наук.-практ. кон. студ. і мол. вч. – Х.: ХНАУ. – 2002. – С. 41-42.
179. Сухоставець А. І. Роль і місце керівника в розвитку підприємництва в соціальній сфері села / А. І. Сухоставець // Вісник Сумського національного аграрного університету / Серія “Економіка і менеджмент”, 2001. – С. 149-151.
180. Сучасний стан соціальної інфраструктури села / Т. І. Яворська // Економіка АПК. – 1996. – № 12. – С. 73.
181. Теоретичні основи аналізу соціальної відповідальності сучасного бізнесу / В. С. Костюк, І. О. Чернова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 9. – С. 163-165.
182. Трансформація управління соціальною інфраструктурою села / Г. І. Купалова // Економіка АПК. – 1997. – № 6. – С. 73-78.
183. Удовенко М. Село без інфраструктури – що дерево без коріння / М. Удовенко // Уряд. кур’єр. – 2001. – № 70. – 19 квітня. – С. 7.
184. Удосконалення механізму регулювання соціально-трудових відносин у реструктуризованих аграрних підприємствах / О. О. Клокар // Економіка АПК. – 2006. – № 3. – С. 114-119.
185. Філософський енциклопедичний словник / Під ред. В. І. Шинкарука. – К. : Вид-во “Абрис”, 2002. – 742 с.
186. Фінансові методи активної соціальної політики / М. І. Крупка // Фінанси України. – 2002. – № 7. – С. 3-8.
187. Фінансування системи соціальних гарантій у контексті забезпечення суспільного добробуту / О. Олефір // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 4. – С. 11.
188. Фірсова С. Г. Середній клас як чинник соціально-економічного розвитку суспільства / С. Г. Фірсова // Фор-

- мування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 1. – С. 126-129.
189. Формування політики соціального розвитку в умовах становлення ринкових відносин / Л. І. Антошкіна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – №12. – С. 22-26.
190. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (практичний посібник) / За ред. П. Т. Саблука. – К. : ІАЕ УААН, 2000. – 555 с.
191. Харазішвілі Ю. М. Теоретичні засади моделювання соціально-економічного розвитку регіонів / Ю. М. Харазішвілі, О. О. Любіч // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 12. – С. 122-132.
192. Хорунжий М. Й. Організація агропромислового комплексу: Підруч. / М. Й. Хорунжий. – К. : КНЕУ, 2001. – 382 с.
193. Цільові комплексні програми як метод управління соціально-економічним розвитком сільських територій в регіоні / А. П. Гриценко // Економіка АПК. – 2006. – № 6. – С. 8-11.
194. Ціна – інструмент управління / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 1996. – № 4.
195. Ціноутворення в умовах формування ринкових відносин в АПК / Під ред. П. Т. Саблука, О. М. Шпичака. – К. : Віпол, 1997. – 500 с.
196. Чудновская С. Н. Интеграция и квантификация процессов менеджмента: Моногр. / С. Н. Чудновская. – Тюмень : Изд-во Тюменского ГУ, 1999. – 192 с.
197. Шепотько Л. О. Українське село: проблеми і перспективи / Л. О. Шепотько, І. В. Прокопа, Д. Ф. Крисанов та ін. – К. : Урожай, 1991. – 240 с.
198. Юрчишин В. В. Нетрадиційний погляд на сучасну аграрну політику / В. В. Юрчишин. – К. : ІАЕ, 2003. – 28 с.
199. Юрчишин В. В. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / В. В. Юрчишин. – К. : Аграрна наука, 2005. – 140

- c.
200. Agribusiness. An Entrepreneurial Approach. William H. Hamilton, Donald F. Connelly, D. Howard Doster. Delmar Publishers Inc., New York, 1992. – 368 p.
  201. Agricultural Extension. Second Edition. A.W. van den Ban, H.S. Hawkins. Blackwell Science, Oxford, 1996. – 294 p.
  202. Black Alistair, Brunt Rodney. Information management in business, libraries and British military intelligence : Towards a history of information management. – J. Doc., 1999. – №4. – p. 361–374.
  203. Cladis Mark Sidney. A Communitarian Defense of Liberalism: Emile Durkheim and contemporary social theory. Stanford University Press, 1994.
  204. Community Development in Perspective / Ed. By Christenson H.A., Robinson J.W. Second Printing. 2004. Iowa State University Press / Ames. Iowa. – P. 356.
  205. Education through Cooperative Extension. Brenda Seevers, Donna Graham, Julia Gamon, Nikki Conklin. Delmar Publishers Inc., New York, 1997. – 288 p.
  206. Hessler Peter. The Migrant. Worldview, 2002. - Vol.15, - №1. – p.23-32.
  207. Jilberto Alex Eugenio Fernandez, A Fernandez-Jilberto. Liberalization in the Developing World: Institutional and Economic Changes in Latin America. London, N.Y. : Routledge, 2002. – 320 p.
  208. Mathias Peter, Pollard Sidney. The Cambridge Economic History of Europe : The Development of Economic and Social Policies. Cambridge University Press, 1989. – 1280 p.
  209. Oloka-Onyango J. Beyond the Rhetoric: Re invigorating the Struggle for Economic and Social Rights in Africa. California Western International Law Journal, 1995,-Vol. 26. – № 1
  210. Sharpe W. F. Investments. N. Y. : Prentice-Hall, 2002. – P. 220.
  211. Training for the Hospitality Industry. Second Edition. Lewis

- C Forrest, Jr., Educational Institute, Michigan, 1989. 4–15 p.
212. Troeltsch Ernst. The Social Teaching of the Christian Churches. Westminster John Knox Press, 1992. – 1019 p.
213. Сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
214. Сайт Міністерства аграрної політики України [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.minagro.kiev.ua/>
215. Сайт Міністерства аграрної політики України [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.minagro.kiev.ua/>
216. Про соціально-економічне становище України за 2008 рік [Електронний ресурс] / О.Г. Осауленко. – Режим доступу до доповіді : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/mp/dopovidx/d122008_1.pdf
217. АПК online : Агропромисловий портал України [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.apkonline.com.ua/>

ДОДАТКИ

Додаток А
Рекомендації щодо вибору метода прогнозування

Метод	Модель даних	Часова віддаленість	Тип моделі	Мінімальні вимоги до даних	
				несезонні	сезонні
Наївний	СТ, Т, С	К	ЧР	1	
Просте середнє	СТ	К	ЧР	30	
Ковзке середнє	СТ	К	ЧР	4-20	
Експоненційне згладжування	СТ	К	ЧР	2	
Лінійне експоненційне згладжування	Т	К	ЧР	3	
Квадратичне експоненційне згладжування	Т	К	ЧР	4	
Сезонне експоненційне згладжування	С	К	ЧР		2×с
Адаптивна фільтрація	С	К	ЧР		5×с
Проста регресія	Т	С	К	10	
Множинна регресія	Ц, С	С	К	10×в	
Класичний розклад	С	К	ЧР		5×с
Експоненційні трендові моделі	Т	С, Д	ЧР	10	
Підгін S-кривої	Т	С, Д	ЧР	10	
Модель Гомперця	Т	С, Д	ЧР	10	
Криві зростання	Т	С, Д	ЧР	10	
“Перепис-II”	С	К	ЧР		6×с
Модель Бокса-Дженкінса	СТ, Т, Ц, С	К	ЧР	24	
Ведучі індикатори	Ц	К	К	24	
Економетричні моделі	Ц	К	К	30	
Багатомірна регресія часового ряду	Т, С	С, Д	К		6×с

Примітка. Моделі даних: СТ – стаціонарні; Т – трендові; С – сезонні; Ц – циклічні. Віддаленість прогнозів у часі: К – короткострокові; С – середньострокові; Д – довгострокові. Тип моделі: ЧР – часовий ряд; К – казуальна. Мінімальні вимоги до даних: с – тривалість сезонності; в – кількість величин.

Додаток Б

Таблиця Б.1

Аналіз фактичного фінансування і нормативних витрат бюджетів сільських територій Вінницької області на освіту, 2005 р.

Район	Фінансовий норматив, тис. грн.	Фактичні витрати, тис. грн.		Відхилення, тис. грн.		Фактичне виконання нормативу, %
		план	факт	план	факт	
Барський	15005,7	17670,1	17605,8	2664,4	2600,1	117,3
Бершадський	28846,1	22060,7	22058,7	-6785,4	-6787,4	76,5
Вінницький	22356,1	18563,8	18379,6	-3792,3	-3976,5	82,2
Гайсинський	13735,8	20155,4	19966,1	6419,6	6230,3	145,4
Жмеринський	12822,4	12490,7	12478,9	-331,7	-343,5	97,3
Іллінецький	17544,4	14420,3	14032,9	-3124,1	-3511,5	80,0
Калинівський	29620,3	19041,3	18968,7	-10579,0	-10651,6	64,0
Козятинський	26802,8	16061,9	16019,4	-10740,9	-10783,4	59,8
Крижопільський	20093,1	12847,3	12688,1	-7245,8	-7405,0	63,1
Липовецький	13946,7	13216,9	13153,7	-729,8	-793,0	94,3
Літинський	12381,7	13936,7	13548,5	1555,0	1166,8	109,4
Могилів-Подільський	17789,7	11265,4	11141,4	-6524,3	-6648,3	62,6
Мурованокуриловецький	9083,0	10312,5	10296,8	1229,5	1213,8	113,4
Немирівський	24823,0	19248,1	19220,1	-5574,9	-5602,9	77,4
Оратівський	15480,5	9584,7	9558,6	-5895,8	-5921,9	61,7
Піщанський	9023,1	7789,8	7770,3	-1233,3	-1252,8	86,1
Погребищенський	17200,5	12746,0	12318,9	-4454,5	-4881,6	71,6
Теплицький	14092,5	11621,0	11617,0	-2471,5	-2475,5	82,4
Тиврівський	8346,9	15886,3	15871,1	7539,4	7524,2	190,1
Томашпільський	16622,5	12719,7	12718,9	-3902,8	-3903,6	76,5
Тростянецький	17159,7	13158,3	13063,6	-4001,4	-4096,1	76,1
Тулчинський	19720,9	17235,8	17212,4	-2485,1	-2508,5	87,3
Хмільницький	15482,2	14373,8	14369,6	-1108,4	-1112,6	92,8
Чернівецький	8671,6	8654,9	8647,1	-16,7	-24,5	99,7
Чечельницький	10598,9	8104,4	7949,0	-2494,5	-2649,9	75,0
Шаргородський	20675,9	20563,0	20257,2	-112,9	-418,7	98,0
Ямпільський	23399,6	14358,1	14245,7	-9041,5	-9153,9	60,9
Всього по області	461325,6	388086,9	385158,1	-73238,7	-76167,5	83,5

Таблиця Б.2

**Аналіз фактичного фінансування і нормативних витрат
бюджетів сільських територій Вінницької області
на культуру, 2005 р.**

Район	Фінансовий норматив, тис. грн.	Фактичні витрати, тис. грн.		Відхилення, тис. грн.		Фактичне виконання нормативу, %
		план	факт	план	факт	
Барський	880,3	1353,5	1326,1	473,2	445,8	150,6
Бершадський	1692,3	1903,6	1908,8	211,3	216,5	112,8
Вінницький	1311,5	1810,3	1775,7	498,8	464,2	135,4
Гайсинський	805,8	1982,3	1950,2	1176,5	1144,4	242,0
Жмеринський	752,2	953,1	941,9	200,9	189,7	125,2
Іллінецький	1029,3	1111,3	1097,1	82,0	67,8	106,6
Калинівський	1737,7	1521,3	1476,5	-216,4	-261,2	85,0
Козятинський	1572,4	1177,8	1127,2	-394,6	-445,2	71,7
Крижопільський	1178,8	1054,5	1033,2	-124,3	-145,6	87,6
Липовецький	818,2	1195,0	1170,8	376,8	352,6	143,1
Літинський	726,4	1060,8	1026,2	334,4	299,8	141,3
Могилів-Подільський	1043,7	985,7	961,0	-58,0	-82,7	92,1
Мурованокуриловецький	532,9	829,2	824,7	296,3	291,8	154,8
Немирівський	1456,3	1812,9	1591,6	356,6	135,3	109,3
Оратівський	908,2	675,2	670,8	-233,0	-237,4	73,9
Піщанський	529,4	676,7	667,3	147,3	137,9	126,1
Погребищенський	1009,1	1139,5	994,5	130,4	-14,6	98,6
Теплицький	826,8	1088,5	1064,3	261,7	237,5	128,7
Тиврівський	489,7	1269,4	1254,4	779,7	764,7	256,2
Томашпільський	975,2	999,4	999,4	24,2	24,2	102,5
Тростянецький	1006,7	1233,3	1204,3	226,6	197,6	119,6
Тульчинський	1156,9	1659,6	1617,1	502,7	460,2	139,8
Хмільницький	908,3	1234,4	1230,8	326,1	322,5	135,5
Чернівецький	508,7	719,5	714,9	210,8	206,2	140,5
Чечельницький	621,8	640,0	630,8	18,2	9,0	101,4
Шаргородський	1213,0	1543,1	1453,9	330,1	240,9	119,9
Ямпільський	1372,8	1224,6	1203,6	-148,2	-169,2	87,7
Всього по області	27064,2	32854,5	31917,1	5790,3	4852,9	117,9

Таблиця Б.3

**Аналіз фактичного фінансування і нормативних витрат
бюджетів сільських територій Вінницької області
на охорону здоров'я, 2005 р.**

Район	Фінансовий норматив, тис. грн.	Фактичні витрати, тис. грн.		Відхилення, тис. грн.		Фактичне виконання нормативу, %
		план	факт	план	факт	
Барський	8166,7	8452,1	8423,5	285,4	256,8	103,1
Бершадський	15699,2	9613,8	9813,8	-6085,4	-5885,4	62,5
Вінницький	12167,1	10318,2	10240,5	-1848,9	-1926,6	84,2
Гайсинський	7475,6	8869,1	8822,3	1393,5	1346,7	118,0
Жмеринський	6978,4	9206,4	9189,0	2228,0	2210,6	131,7
Іллінецький	9548,3	5876,5	5874,9	-3671,8	-3673,4	61,5
Калинівський	16120,6	9328,8	9282,6	-6791,8	-6838,0	57,6
Козятинський	14587,1	9321,4	9278,0	-5265,7	-5309,1	63,6
Крижопільський	10935,4	6393,5	6382,3	-4541,9	-4553,1	58,4
Липовецький	7590,3	6065,1	6045,6	-1525,2	-1544,7	79,6
Літинський	6738,6	5813,9	5784,9	-924,7	-953,7	85,8
Могилів-Подільський	9681,9	2462,6	2427,2	-7219,3	-7254,7	25,1
Мурованокуриловецький	4943,3	5011,9	5001,8	68,6	58,5	101,2
Немирівський	13509,7	7979,2	7921,0	-5530,5	-5588,7	58,6
Оратівський	8425,1	3794,4	3787,6	-4630,7	-4637,5	45,0
Піщанський	4910,7	3611,4	3594,5	-1299,3	-1316,2	73,2
Погребищенський	9361,2	5461,9	5367,5	-3899,3	-3993,7	57,3
Теплицький	7669,7	5252,2	5250,8	-2417,5	-2418,9	68,5
Тиврівський	4542,7	6572,9	6562,4	2030,2	2019,7	144,5
Томашпільський	9046,6	5696,8	5696,8	-3349,8	-3349,8	63,0
Тростянецький	9339,0	6980,5	5933,1	-2358,5	-3405,9	63,5
Тульчинський	10732,9	8941,4	8845,9	-1791,5	-1887,0	82,4
Хмільницький	8426,0	10873,7	10847,8	2447,7	2421,8	128,7
Чернівецький	4719,4	4479,8	4453,9	-239,6	-265,5	94,4
Чечельницький	5768,3	4126,2	4093,2	-1642,1	-1675,1	71,0
Шаргородський	11252,6	8819,5	8531,7	-2433,1	-2720,9	75,8
Ямпільський	12735,0	7081,3	7043,1	-5653,7	-5691,9	55,3
Всього по області	251071,6	186404,5	184495,7	-65667,3	-66274,9	73,6

Таблиця Б.4

**Аналіз фактичного фінансування і нормативних витрат
бюджетів сільських територій Вінницької області
на житлово-комунальне господарство, 2005 р.**

Район	Фінансовий норматив, тис. грн.	Фактичні витрати, тис. грн.		Відхилення, тис. грн.		Фактичне виконання нормативу, %
		план	факт	план	факт	
Барський	522,1	524,4	522,5	2,3	0,4	100,1
Бершадський	1003,7	1740,1	1740,1	736,4	736,4	173,4
Вінницький	777,9	693,8	672,9	-84,1	-105,0	86,5
Гайсинський	477,9	698,7	697,3	220,8	219,4	145,9
Жмеринський	446,2	9,1	9,1	-437,1	-437,1	2,0
Іллінецький	610,5	193,1	1595	-417,4	-451,0	26,1
Калинівський	1030,7	713,5	626,5	-317,2	-404,2	60,8
Козятинський	932,6	235,9	224,5	-696,7	-708,1	24,1
Крижопільський	699,2	133,4	133,3	-565,8	-565,9	19,1
Липовецький	485,3	294,6	277,9	-190,7	-207,4	57,3
Літинський	430,8	195,9	185,4	-234,9	-245,4	43,0
Могилів-Подільський	619,0	75,5	74,4	-543,5	-544,6	12,0
Мурованокуриловецький	316,1	349,4	348,0	33,3	31,9	110,1
Немирівський	863,7	381,4	356,1	-482,3	-507,6	41,2
Оратівський	538,7	85,6	82,2	-453,1	-456,5	15,3
Піщанський	314,0	75,9	75,9	-238,1	-238,1	24,2
Погребищенський	598,5	251,9	224,3	-346,6	-374,2	37,5
Теплицький	490,4	140,0	139,6	-350,4	-350,8	28,5
Тиврівський	290,4	868,1	859,4	577,7	569,0	295,9
Томашпільський	578,4	279,8	279,8	-298,6	-298,6	48,4
Тростянецький	597,1	99,7	95,0	-497,4	-502,1	15,9
Тульчинський	686,2	358,7	354,1	-327,5	-332,1	51,6
Хмільницький	538,7	69,7	69,1	-469,0	-469,6	12,8
Чернівецький	301,7	59,1	55,1	-242,6	-246,6	18,3
Чечельницький	368,8	49,6	49,3	-319,2	-319,5	13,4
Шаргородський	719,4	196,6	181,4	-522,8	-538,0	25,2
Ямпільський	814,2	138,0	133,8	-676,2	-680,4	16,4
Всього по області	16052,2	8911,5	8626,5	-	-7425,7	53,7
				7140,7		

Додаток В

Таблиця В.1

Розпоряджувально-нормативні документи Вінницької обласної Ради щодо поліпшення соціальної сфери села

№ п/п	Назва документу	Дата прийняття
1	Про фінансування програми індивідуального житлового будівництва на селі "Власний дім" за рахунок надання пільгових довготермінових кредитів на 2002 рік	26.07.2002 р.
2	Про фінансування обласної програми будівництва житла для молоді за рахунок надання пільгових довготермінових кредитів на 2002 рік	26.07.2002 р.
3	Про Регіональну програму розвитку інфраструктури аграрного ринку області на 2002-2005 роки	26.07.2002 р.
4	Про створення спостережної ради комунальної організації Обласний фонд підтримки індивідуального житлового будівництва на селі	07.11.2002 р.
5	Про обласну комплексну програму "Сільська школа на 2003-2005 роки"	17.01.2003 р.
6	Про Обласну програму створення сільської мережі підприємств побутового обслуговування населення на 2003-2007 роки	17.01.2003 р.
7	Про фінансування цільової регіональної програми "Власний дім та газифікації сільських населених пунктів області на 2003 рік"	17.01.2003 р.
8	Програма економічного і соціального розвитку Вінницької області на 2003 рік	17.01.2003 р.
9	Регіональна програма розвитку малого підприємництва у Вінницькій області на 2003-2004 роки	17.01.2003 р.
10	Про рекомендації громадських (депутатських) слухань Проблеми села та шляхи їх вирішення	19.03.2004 р.
11	Про обласну Програму фінансового забезпечення кредитними коштами індивідуальних забудовників для реалізації цільової регіональної програми "Власний дім" через комунальну організацію Обласний фонд підтримки індивідуального житлового будівництва на селі на 2006 рік	12.10.2005 р.
12	Про підтримку підприємств агропромислового комплексу області	12.10.2005 р.
13	Про співпрацю органів місцевого самоврядування і органів виконавчої влади у вирішенні проблем села, розвитку особистих селянських господарств та поліпшення ситуації в сільських населених пунктах	19.09.2006 р.
14	Про програму економічного і соціального розвитку області на 2007 рік	29.12.2006 р.

Таблиця В.2

**Розпоряджувально-нормативні документи
Вінницької обласної державної адміністрації
щодо поліпшення соціальної сфери села**

№ п/п	Назва документу	Дата прийняття
1	Про підсумки соціально-економічного розвитку області у 2003 році і завдання на 2004 рік	30.01.2004 р.
2	Про сприяння соціально-економічному розвитку територіальних громад області	30.07.2004 р.
3	Про підсумки соціально-економічного розвитку області за січень – вересень 2004 року	20.10.2004 р.
4	Про підсумки соціально-економічного розвитку області за перше півріччя 2005 року	04.08.2005 р.
5	Про організацію виконання постанови Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2005 року № 1105 Про підсумки соціально-економічного розвитку України за дев'ять місяців 2005 року та невідкладні завдання щодо поліпшення економічної ситуації	05.12.2005 р.
6	План дій на 2006-2008 роки з реалізації Стратегії економічного і соціального розвитку Вінницької області на 2005-2015 роки	00.03.2006 р.
7	Про заходи облдержадміністрації щодо реалізації в 2006 році Стратегії подолання бідності	10.03.2006 р.
8	Про підсумки соціально-економічного розвитку області за 5 місяців 2006 року	05.07.2006 р.
9	Про розроблення проекту Програми економічного і соціального розвитку області на 2007 рік	12.10.2006 р.
10	Про затвердження невідкладних заходів щодо забезпечення соціально-економічного розвитку області та завершення підготовки до роботи в осінньо-зимовий період 2006-2007 років	16.10.2006 р.
11	Про забезпечення функціонування сільських об'єктів соціальної інфраструктури, житлово-комунального господарства та створення єдиної сільської комунальної служби	07.11.2006 р.